Oriental Meetings in Sosnowiec.
Language, Literature, Society

Sosnowieckie Spotkania Orientalistyczne.
Język, literatura, społeczeństwo

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Oriental Meetings in Sosnowiec
Language, Literature, Society

Sosnowieckie Spotkania Orientalistyczne
Język, literatura, społeczeństwo

Oriental Meetings in Sosnowiec
Language, Literature, Society

Sosnowieckie Spotkania Orientalistyczne
Język, literatura, społeczeństwo

Redakcja naukowa
Katarzyna Bańka-Orłowska

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2021

Recenzent
Joanna Jurewicz

Spis treści

Introduction 7

Wstęp 13

Dariusz Jakubowski: Wprowadzenie do tematyki metafory i metonimii w języku arabskim 19

Katarzyna Bańka-Orłowska: First steps in learning Chinese characters. The analysis of Chinese writing system acquisition by Polish beginner students 37

Maria Spiechowicz: Czy każdy *bunkei* przedstawiony w słowniku czy podręczniku do nauki języka japońskiego jako obcego to wymagająca klasyfikacji struktura gramatyczna? 53

Hanna Jaśkiewicz: Język w esejach literackich Yōko Tawady 81

Magdalena Kotlarczyk: Wpływ tłumaczenia na interpretację tekstu . . . 99

Daria Szymura: "It's all about loving your parents". The parent-child relationship in Bollywood productions 115

Elżbieta Proń: Szanghajska Organizacja Współpracy – perspektywy rozwoju i instytucje SzOW w erze Inicjatywy Pasa i Drogi 129

Malwina Waksmańska: The procedural principles in criminal proceedings in the Kingdom of Saudi Arabia and the Arab Republic of Egypt 145

Introduction

The Asian continent, which for several decades has been developing much faster than other parts of the world, is beginning to be at the heart of the North Atlantic countries' attention. The growing interest—motivated by the desire for both cooperation and rivalry—is associated with an increased demand for expertise associated with Asian countries. Poland does not want to lag behind either and new departments are being created, bringing together more and more scientists to study the cultures, languages, legal, economic and political systems of Asian peoples and countries. New university courses are being created and more and more people are learning about selected issues of the Orient on their own, often competing with the knowledge of scientists. However, there are still many myths about Asia, which create an image which is on the one hand exotic and attractive, but on the other false and mythologised. It is not without reason that the term 'orientalism', coined and developed almost to the size of a theory by Edward Saïd, has become synonymous with such mythologisation, regardless of the geographical location of the culture that becomes its subject. The relationship between the West and the East has always been unique. Having already defined himself as an expansive subject with adequate technical and financial means, Western man has obviously encountered the Other, the Stranger, colliding with cultures that in many respects equalled or even surpassed his own. It was in Asia where many cultures originated, reaching much further back in time than any of the European ones,

it was in Asia where proud and powerful Europeans for the first time noticed their equals. This foreignness aroused many feelings, whether negative (like fear or hostility), neutral (like curiosity) or positive (like admiration and respect). This monograph, entitled *Oriental Meetings in Sosnowiec. Language, Literature, Society* / *Sosnowieckie spotkania orientalistyczne. Język, literatura, społeczeństwo* edited by Katarzyna Bańka-Orłowska, PhD, covers a very wide thematic and geographical range, meeting this demand. The issues dealt with in the book concern linguistics, translation studies, cultural studies, political science and law.

The key to any culture is, of course, language, and its most characteristic part is often considered to be so-called folk wisdom, proverbs or phraseology. They reflect, as in a mirror, the sum of aspirations and hopes, as well as fears, typical of a given people. The aforementioned elements of language are to a large extent metaphors, which, however, in contemporary linguistics and literary studies are understood somewhat differently than in common. The dominant paradigm for talking about metaphor is cognitive theory, which links language with various spheres of cognition performed by the embodied mind. Language itself, in turn, testifies to thinking. Dariusz Jakubowski, in his text *Introduction to the Problem of Metaphor and Metonymy in Arabic*, reviews selected metaphors occurring in Arabic culture, showing similarities and differences in the verbalisation of often analogous phenomena in Polish and Arabic. Against the background of many other languages spoken in Asia, Arabic shows many similarities to Indo-European languages, also due to numerous, centuries-long intercultural contacts and the common heritage of the great Middle Eastern monotheistic religions and their books. The understanding of these originally shared cultural elements has of course varied over the centuries, with Arab and Muslim cultures creating their own modifications, which should not obscure the fact that a certain set of shared cultural resources has for centuries placed the relation of Western man to Middle Eastern man in a somewhat different framework than his opposition to Far Eastern man.

In the second chapter, titled *First steps in learning Chinese characters. The analysis of Chinese written system acquisition by Polish beginner students* Katarzyna Bańka-Orłowska analyses the problems connected with Chinese language acquisition at the very beginning of learning,

based on a pilot study conducted on two groups of Chinese language learners: teenage pupils and students. Chinese, for obvious reasons, is becoming the most popular and studied Asian language in our part of the world, and the demand on the labour market for specialists speaking it is growing and will probably continue to grow. The author shows that learners used both associative and visual techniques in memorising signs, in some cases depending on age differences, while in others they employed exactly the same methods of memorising and learning signs. As positive attitudes towards language increased, students in both groups showed greater ease in acquiring the language.

The second extremely popular language of the Far East is Japanese. Here, too, the methodology of teaching has recently undergone a very intensive development. Is every *bunkei* presented in a dictionary or a textbook on Japanese as a foreign language a grammatical structure that requires description? Maria Spiechowicz tries to answer this question. *Bunkei*, i.e. "grammatical structures/sentence patterns", not only create some difficulties for Polish students learning the language but also pose a challenge for teachers or even linguists who try to describe these structures or patterns. As a result, grammar textbooks in Poland do not always correctly portray the nature of these constructions. The problem is much wider and is not limited to Japanese alone. Most languages spoken in Asian countries differ significantly from Indo-European languages. Many of these cultures have given rise to distinct linguistic and glottodidactic traditions, whose achievements, both theoretical and practical, are still waiting to be fully applied in Europe. In the case of many languages, such as Arabic, after several decades of using native descriptive categories in the teaching of the language, categories typical of the language tradition are increasingly used from the outset. It is no different in the case of Japanese, which is even more divergent from Indo-European languages in terms of grammar, which necessitates relying on the Japanese descriptive system. Unfortunately, this is often significantly hindered by its very dissimilarity. The author of this chapter, on the example of an analysis of forms containing the noun *wake* as a separate *bunkei*, convincingly demonstrates that the authors of textbooks often classify as *bunkei* forms that do not constitute a separate grammatical category.

In a sense, a similar problem—an attempt to translate not so much a language, but a whole tradition and culture—is raised by the next article. Knowledge of a foreign language is a kind of key to a given culture. Learning the aforementioned languages, however, requires many years of meticulous study, which few ultimately decide to do. One can, however, try to get to know these other, foreign worlds by using translated cultural texts. The problem is that cultural education within organised education, at least in Poland, almost completely ignores traditions other than Euro-American and Middle Eastern (with the latter, however, limited anyway to the circle of Judeo-Christian texts). Many of the texts from other parts of Asia achieve considerable popularity in Western countries, but there are still relatively few analytical studies in Poland that would provide adequate interpretative tools. One such proposal is presented here in Hanna Jaśkiewicz's text *Language in Yōko Tawada's literary essays*. Tawada is a Japanese author, who used two languages in her work, her native one and a foreign language, German. The author of the chapter has described and analysed in detail selected word games used by Tawada, ultimately concluding that writing in a foreign language had an emancipatory effect, allowing to gain a certain distance to the mother tongue and to express how language and culture can be a limit to the expression of the individual. This transcendence of language and culture, the ability to translate tradition and culture, Jaśkiewicz argues, became one of the elements that contributed to Tawada's undoubted success in the West.

However, there are relatively few authors like Tawada, the vast majority of Asian authors write in their native languages, which of course generates numerous translation problems. Without a doubt, the best-known author in the world who comes from the Far East and writes in his native language is the Nobel Prize winner Haruki Murakami. Magdalena Kotlarczyk in her chapter reviews semantic shifts in translation from Japanese into Polish and English. They result both from the untranslatability of terms appearing in the original (e.g. *kokoro*) and from the translator's interference. In the final part of the chapter the author refers critically to secondary translation.

The chapter by Daria Szymura (*'It's all about loving your parents'. The parent-child relationship in Bollywood productions*) discusses the

representation of family in Bollywood films. The author starts from the presentation of the importance of family in Indian culture, with a special focus on the exceptional situation of daughters. In the analytical part, she deals with several films, dividing them into two groups: those depicting traditional families and modern families. Ultimately, however, this division, though significant from the point of view of plot, turns out to have little effect on the overall meaning of the films. In both groups of films, the family is presented as the supreme value, for whose sake its members often give up their own happiness.

The next article, by Elżbieta Proń, *Shanghai Cooperation Organisation – Development Prospects and Institutions of the SCO in the Era of the Belt and Road Initiative*, discusses extremely relevant, even urgent geopolitical issues. The author presents the mutual relations and influence between two Chinese institutions: Shanghai Cooperation Organization and the Belt and Road Initiative. The discussion of their activities leads to the conclusion that—in parallel with economic development—China is seeking to expand its sphere of influence.

The volume concludes with an article on legal issues in the Arab world, in a way bringing together the whole, which we started from the Middle East. *The procedural principles in criminal proceedings in the Kingdom of Saudi Arabia and the Arab Republic of Egypt*, by Malwina Waksmańska, discusses one of the procedural principles, i.e. the right to a fair trial and its application in Saudi Arabia and Egypt, comparing it with how it is applied in Poland. Neither Saudi Arabia nor Egypt have this principle (or any other) explicitly formulated in the legal code, as is the case in Poland. However, as the author shows, this principle is implemented indirectly: Saudi Arabia has signed the Arab Charter on Human Rights, which guarantees a fair trial, while in the case of Egypt the relevant provisions can be found in the Egyptian Constitution. The conclusion mentions the need to take into account the different cultural backgrounds of these countries.

Wstęp

Kontynent azjatycki, który od kilku dekad rozwija się znacznie szybciej niż inne części świata, zaczyna być w samym centrum uwagi krajów północnoatlantyckich. Rosnące zainteresowanie – motywowane chęcią zarówno współpracy, jak i rywalizacji – wiąże się ze zwiększonym zapotrzebowaniem na wiedzę ekspercką związaną z krajami azjatyckimi. Również Polska nie chce pozostawać w tyle, dlatego też ciągle powstają nowe katedry, skupiające coraz więcej naukowców zajmujących się badaniem kultur, języków, systemów prawnych, gospodarczych czy politycznych ludów oraz krajów azjatyckich. Tworzone są nowe kierunki studiów, również coraz większe rzesze ludzi na własną rękę poznają wybrane elementy świata szeroko pojętego Orientu, nierzadko rywalizując z wiedzą naukowców. W dalszym ciągu jednak w szerokim obiegu funkcjonuje wiele mitów dotyczących Azji, składających się na obraz tyleż egzotyczny i pociągający, co zafałszowany i zmitologizowany. Nie bez przyczyny termin „orientalizm", ukuty i rozwinięty niemal do rozmiarów teorii przez Edwarda Saïda, stał się synonimem takiej mitologizacji, bez względu na położenie geograficzne kultury, która staje się jej przedmiotem. Relacje Zachodu ze Wschodem zawsze były wyjątkowe. Zdefiniowawszy już siebie samego jako podmiot nastawiony ekspansywnie i dysponujący odpowiednimi środkami technicznymi i finansowymi Człowiek z Zachodu rzecz jasna natrafiał na Innego, Obcego, zderzając się z kulturami pod wieloma względami dorównującymi, czy nawet przewyższającymi jego własną. To właśnie w Azji powstało wiele

kultur rodowodem sięgających znacznie dalej w przeszłość niż jakakolwiek z europejskich, to w Azji dumni i władczy Europejczycy po raz pierwszy dostrzegli równych sobie. Wspomniana obcość budziła wiele uczuć, zarówno negatywnych (jak strach czy wrogość), neutralnych (jak ciekawość), czy wreszcie pozytywnych (jak podziw i szacunek). Niniejsza monografia, zatytułowana *Oriental Meetings in Sosnowiec. Language, Literature, Society* / *Sosnowieckie spotkania orientalistyczne. Język, literatura, społeczeństwo* pod redakcją dr Katarzyny Bańki-Orłowskiej, obejmuje bardzo szeroki zakres tematyczny i geograficzny, wychodząc naprzeciw temu zapotrzebowaniu. Poruszane w niej kwestie dotyczą zagadnień językoznawczych, przekładoznawczych, kulturoznawczych, politologicznych i prawnych.

Kluczem do każdej kultury jest – rzecz jasna – język, a za najbardziej charakterystyczną jego część często uważa się tzw. mądrości ludowe, przysłowia czy frazeologię. Odbija się w nich bowiem, jak w lustrze, suma dążeń i nadziei, jak również i lęków typowych dla danego ludu. Wspomniane elementy języka to w dużej części metafory, które jednak we współczesnym językoznawstwie i literaturoznawstwie rozumiane są nieco inaczej niż potocznie. Dominującym paradygmatem mówienia o metaforze stały się bowiem teorie kognitywne, wiążące język z różnymi sferami poznania, którego dokonuje umysł ucieleśniony. Sam język świadczy z kolei o myśleniu. Dariusz Jakubowski, w swoim tekście *Wprowadzenie do tematyki metafory i metonimii w języku arabskim* dokonuje przeglądu wybranych metafor występujących w kulturze arabskiej, ukazując podobieństwa, jak i różnice, w werbalizacji często analogicznych zjawisk na gruncie polszczyzny i języka arabskiego. Na tle wielu innych języków używanych w Azji, arabski wykazuje się wieloma podobieństwami do języków indoeuropejskich, również ze względu na liczne, wielowiekowe kontakty międzykulturowe i wspólne dziedzictwo wielkich bliskowschodnich religii monoteistycznych i ich ksiąg. Rozumienie tych pierwotnie wspólnych elementów kulturowych na przestrzeni wieków oczywiście było różne, kultura arabska i muzułmańska tworzyły swoje własne modyfikacje, co nie powinno przesłonić faktu, że pewien zbiór wspólnych zasobów kultury przez wieki ustawiał relację człowieka zachodniego do bliskowschodniego w nieco innych ramach niż jego opozycję do człowieka z Dalekiego Wschodu.

W rozdziale drugim, zatytułowanym *First steps in learning Chinese characters. The analysis of Chinese written system acquisition by Polish beginner students* Katarzyna Bańka-Orłowska poddaje analizie problemy związane z przyswajaniem języka chińskiego na samym początku nauki, na podstawie badania pilotażowego przeprowadzonego na dwóch grupach osób uczących się języka chińskiego: nastoletnich uczniach oraz studentach. Język chiński, z oczywistych przyczyn, staje się najpopularniejszym i najczęściej studiowanym językiem azjatyckim w naszej części świata, a zapotrzebowanie na rynku pracy na specjalistów nim się posługujących rośnie i zapewne będzie rosło. Autorka wykazuje, że uczący się stosowali w zapamiętywaniu znaków zarówno techniki asocjacyjne, jak i wizualne, w niektórych wypadkach w zależności od różnic wiekowych, natomiast w innych dokładnie te same metody zapamiętywania i nauki znaków. W miarę, jak wzrastał pozytywny stosunek do języka, studenci w obu grupach wykazywali większą łatwość w jego przyswajaniu.

Drugim niezwykle popularnym językiem Dalekiego Wschodu jest język japoński. Również w tym przypadku metodyka nauczania w ostatnim czasie uległa bardzo intensywnemu rozbudowaniu. Czy każdy *bunkei* przedstawiony w słowniku, bądź podręczniku do nauki języka japońskiego jako obcego, to wymagająca opisu struktura gramatyczna? Na to pytanie stara się odpowiedzieć Maria Spiechowicz. *Bunkei*, czyli „gramatyczne struktury/wzory zdań", nie tylko nastręczają pewnych trudności polskim studentom, uczącym się tego języka, ale jednocześnie stanowią wyzwanie dla nauczycieli czy nawet językoznawców, próbujących te struktury czy wzory opisać. Skutkiem tego tworzone w Polsce podręczniki do nauki gramatyki nie zawsze prawidłowo ukazują charakter tych konstrukcji. Problem ten jest zresztą znacznie szerszy i nie ogranicza się wyłącznie do języka japońskiego. Większość języków używanych w krajach azjatyckich znacząco różni się od języków indoeuropejskich. Na gruncie wielu tamtejszych kultur powstały osobne tradycje językoznawcze i glottodydaktyczne, których dorobek – zarówno teoretyczny, jak i związany z praktyką nauczania – wciąż czeka na pełne wykorzystanie na gruncie europejskim. W przypadku wielu języków, na przykład języka arabskiego, po kilku dekadach stosowania w dydaktyce tego języka rodzimych kategorii opisowych, coraz częściej stosuje

się od początku kategorie typowe dla tradycji tego języka. Nie inaczej jest w przypadku języka japońskiego, który jeszcze bardziej odbiega od języków indoeuropejskich pod względem gramatycznym, co wręcz wymusza opieranie się na japońskim systemie opisowym. Niestety, często jest to znacząco utrudnione właśnie przez jego odmienność. Autorka tego rozdziału, na przykładzie analizy form zawierających rzeczownik *wake* jako osobne *bunkei*, przekonująco wykazuje, że autorzy podręczników często zaliczają do *bunkei* formy, które nie stanowią odrębnej kategorii gramatycznej.

W pewnym sensie podobny problem – próbę translacji nie tyle języka, co całej tradycji i kultury – porusza kolejny tekst. Znajomość obcego języka jest swego rodzaju kluczem do danej kultury. Nauka wspomnianych wcześniej języków wymaga jednak wieloletnich, drobiazgowych studiów, na co ostatecznie decydują się nieliczni. Można jednak próbować poznać te inne, obce światy korzystając z przetłumaczonych tekstów kultury. Problem w tym, że edukacja kulturowa w ramach zorganizowanej edukacji, przynajmniej w Polsce, niemal całkowicie pomija inne tradycje niż euroamerykańska i bliskowschodnia (przy tej drugiej jednak i tak ogranicza się do kręgu tekstów judeochrześcijańskich). Wiele spośród tekstów z innych części Azji osiąga sporą popularność w krajach zachodnich, jednak wciąż na gruncie polskim istnieje stosunkowo mało analitycznych opracowań, które dostarczyłyby odpowiednich narzędzi interpretacyjnych. Jedną z takich propozycji prezentuje tutaj tekst Hanny Jaśkiewicz *Język w esejach literackich Yōko Tawady*. Tawada jest japońską autorką, która w swojej twórczości posługiwała się dwoma językami, rodzimym i obcym, niemieckim. Autorka szczegółowo opisała i poddała analizie wybrane gry słowne stosowane przez Tawadę, ostatecznie dochodząc do wniosku, że tworzenie w obcym języku miało działanie emancypacyjne, pozwoliło nabrać pewnego dystansu do języka ojczystego i wyrazić, w jaki sposób język i kultura mogą stanowić ograniczenie dla ekspresji jednostki. To przekroczenie języka i kultury, umiejętność translacji tradycji i kultury, przekonuje Jaśkiewicz, stało się jednym z elementów składających się na niewątpliwy sukces Tawady na Zachodzie.

Takich autorów jak Tawada jest jednak stosunkowo niewielu, zdecydowana większość azjatyckich twórców pisze w swoich rodzimych

językach, co generuje rzecz jasna rozliczne problemy translatorskie. Bez wątpliwości najbardziej znanym na świecie autorem książek pochodzącym z Dalekiego Wschodu i piszącym w swoim języku jest noblista Haruki Murakami. Magdalena Kotlarczyk w swoim rozdziale dokonuje przeglądu przesunięć semantycznych w przekładzie z japońskiego na polski i angielski. Wynikają one zarówno z nieprzekładalności terminów pojawiających się w oryginale (np. jap. *kokoro*), jak i z ingerencji tłumacza. W końcowej części rozdziału autorka odnosi się krytycznie do przekładu wtórnego.

Rozdział autorstwa Darii Szymury *("It's all about loving your parents". The parent-child relationship in Bollywood productions*) omawia sposób przedstawienia rodziny w filmach bollywoodzkich. Autorka wychodzi od przedstawienia znaczenia rodziny w hinduskiej kulturze, ze szczególnym uwzględnieniem wyjątkowej sytuacji córek. W części analitycznej zajmuje się kilkoma filmami, dzieląc je na dwie grupy: przedstawiające tradycyjne rodziny i rodziny nowoczesne. Ostatecznie jednak podział ten, choć znaczący z punktu widzenia fabularnego, okazuje się nie mieć większego wpływu na ogólną wymowę filmów. W obu grupach filmów rodzina jest bowiem przedstawiana jako nadrzędna wartość, dla której dobra jej członkowie często rezygnują z własnego szczęścia.

Następny artykuł, autorstwa Elżbiety Proń, *Szanghajska Organizacja Współpracy – perspektywy rozwoju i instytucje SzOW w erze Inicjatywy Pasa i Drogi*, omawia niezwykle aktualne, wręcz palące kwestie geopolityczne. Autorka przedstawia wzajemne relacje i wpływy między dwiema chińskimi instytucjami: Szanghajską Organizacją Współpracy i Inicjatywą Pasa i Drogi. Omówienie ich działania doprowadza do konkluzji, że – równolegle z rozwijaniem gospodarki – Chiny dążą do rozszerzania swojej strefy wpływów.

Tom zamyka artykuł dotyczący zagadnień prawnych w świecie arabskim, niejako spinając klamrą całość, którą zaczynaliśmy od Bliskiego Wschodu. *The procedural principles in criminal proceedings in the Kingdom of Saudi Arabia and the Arab Republic of Egypt*, autorstwa Malwiny Waksmańskiej, omawia jedną z zasad proceduralnych, jaką jest prawo do sprawiedliwego procesu i jej zastosowanie w Arabii Saudyjskiej i Egipcie, porównując ją z tym, jak stosowana jest w Polsce. Ani Arabia Saudyjska, ani Egipt nie mają wspomnianej zasady (ani żad-

nej innej) wprost sformułowanej w kodeksie prawnym, jak w przypadku Polski. Jednak, jak wykazuje autorka, zasada ta implementowana jest pośrednio: Arabia Saudyjska podpisała Arabską Kartę Praw Człowieka, która gwarantuje sprawiedliwy proces, w wypadku Egiptu zaś stosowne przepisy można znaleźć w egipskiej konstytucji. W konkluzji znajduje się wzmianka o konieczności wzięcia pod uwagę odmiennych kulturowych uwarunkowań tych krajów.

Dariusz Jakubowski
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wprowadzenie do tematyki metafory i metonimii w języku arabskim

Wśród współczesnych teorii językoznawczych zainteresowanie metaforą i metonimią zajmuje jedno z centralnych miejsc. Język, który szczególnie upodobali sobie językoznawcy, to niewątpliwie język arabski, m.in. ze względu na pożytki zestawienia go z językami indoeuropejskimi. Język arabski, ze swoją morfologią opartą na rdzeniach spółgłoskowych, jest wystarczająco odmienny od języka angielskiego czy polskiego, by prowadzić w tego rodzaju parach badania kontrastywne, celem znalezienia tak różnic jak i podobieństw między tymi językami, również jeśli chodzi o metafory i metonimie. Jak zauważa Domaradzki, pomimo istotnych różnic strukturalnych między językiem arabskim a językami indoeuropejskimi istnieją metafory wspólne dla tych języków, np. utożsamiająca światło z wiedzą i rozumieniem (Domaradzki, 2012, s. 174–178). Poniższa praca stanowi próbę opisania charakterystycznych cech metafor w języku arabskim oraz wstępnego podsumowania dotychczasowego stanu i wskazania możliwych dalszych kierunków badań nad metaforą i metonimią w języku arabskim.

Metafora w ujęciu klasycznym

W zachodniej retoryce i stylistyce do XX w. dominowała klasyczna definicja metafory, zaprezentowana przez Arystotelesa. Istotny wkład do teo-

rii metafory włożyli Rzymianie, głównie Cyceron czy Kwintylian (wprowadził m.in. rozróżnienie na tropy i figury), natomiast co do zasady ich ustalenia nie odbiegały znacząco od arystotelesowych. Równolegle do tradycji europejskiej rozwijała się retoryka arabska, perska czy indyjska, a w każdej z nich w jakimś stopniu zajmowano się tą samą tematyką.

Choć aż do czasów romantyzmu definicja Arystotelesa była powszechnie uznawana za kanoniczną, to wiążą się z nią rozmaite problemy. Przede wszystkim jest ona poniekąd częścią systemu filozoficznego Arystotelesa, który jest oparty na dość sztywnym układzie klasyfikacyjnym, uwikłanym w esencjalizm. Oprócz tego – choć Arystoteles zauważył znaczenie metafory w komunikacji – wydaje się, że nie podkreślił tego dostatecznie mocno (Arystoteles, 1988, s. 240–241). Oto wspomniana definicja:

> Metafora jest to przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, lub też przeniesienie nazwy z jakiejś rzeczy na inną na zasadzie analogii. (Arystoteles, *Poetyka*, s. 351–352)

Według Arystotelesa w definicji metafory zawierają się również inne tropy, jak metonimia, hiperbola, synekdocha czy alegoria. Arystoteles przyrównywał metafory do zagadek, uważając, że powinni je tworzyć przede wszystkim poeci i wykorzystywać w literaturze. Stąd wywodzi się krytyczne podejście wobec użycia metafory w mowie, które bardzo wyraźnie podkreślali w późniejszym okresie m.in. Thomas Hobbes czy John Locke. Przede wszystkim jednak metafora była uważana za zagadnienie z kręgu literaturoznawstwa, jeden z tropów, a nie zagadnienie godne uwagi językoznawstwa.

Współczesne teorie metafory

W dwudziestym wieku sytuacja ta uległa zmianie, a zainteresowanie metaforą i metonimią w językoznawstwie gwałtownie wzrosło. W dość krótkim czasie pojawiły się trzy – częściowo konkurencyjne, częściowo dopełniające się – koncepcje metafory, które umożliwiły w późniejszym czasie sformułowanie i rozwinięcie kognitywnej teorii metafory pojęciowej. Były to:

teoria substytucyjna – metafora opiera się na wewnętrznej sprzeczności dwóch elementów, wywołującej u odbiorcy poczucie zdziwienia (Geoffrey Leech, Teun van Dijk);
teoria porównaniowa – metafora jest skróconą formą porównania (pogląd niesłusznie przypisywany już Kwintylianowi, na gruncie retoryki arabskiej głosił go w średniowieczu Abu Hilal Al-Askari, a w czasach współczesnych na Zachodzie przede wszystkim Eugene Nida);
teoria interakcyjna – metafory nie opierają się na samych statycznych słowach, lecz dynamicznych ideach, które pozostają w ciągłym napięciu i często oddziałują na siebie (Ivor Armstrong Richards, Max Black).

Wszystkie te idee miały wpływ na koncepcje metafor pojęciowych, świadcząc o rosnącym zainteresowaniu tą tematyką wskutek wyczerpania teorii klasycznej. Wspomniane zostało wcześniej, że na gruncie tejże uważano metaforę za figurę stylistyczną, służącą głównie celom poetyckim, deprecjonując zarazem jej znaczenie w codziennej komunikacji, bądź uważając ją za coś zbędnego czy wręcz szkodliwego (Black, 1971).

Dopiero Lakoff i Johnson ostatecznie zerwali z tymi przekonaniami. Wraz z książką *Metafory w naszym życiu*, Lakoff i Johnson zapoczątkowali myślenie o metaforach jako zjawiskach językowych, które przenikają codzienną komunikację, w dużej mierze pozostając „niewidocznymi" dla jej uczestników. Metafora nie ma wyłącznie charakteru literackiego czy konwencjonalno-językowego, a odzwierciedla procesy myślowe związane z konceptualizacją określonych zjawisk. Zdaniem Lakoffa i Johnsona metafory nie tyle wyrażają relację podobieństwa, ile ją ustanawiają, zarazem oddziałując na uczestników procesu komunikacji. Nie jest więc słuszne rozumienie, że metafory to wymyślane przez poetów pod wpływem natchnienie środki, które – utrwalone w utworach literackich – przechodzą do codziennego języka. Choć tworzenie metafor zapewne wymaga pewnego talentu, to w tym ujęciu ich autorem może być właściwie każdy użytkownik języka (Lakoff i Johnson, 1999, 2010; Lakoff, 1993, 2011).

Lakoff i Johnson w swoich koncepcjach opierali się na kilku podstawowych pojęciach: domena źródłowa (*source domain*), domena docelowa (*target domain*), rzutowanie/odwzorowanie (*mapping*), metafory podstawowe/główne (*primary/master metaphors*). Metafora miała zatem opierać się na przeniesieniu pojmowanych przez umysł cech jakiegoś

fragmentu rzeczywistości z jednej domeny na drugą na zasadzie relacji odwzorowania. Metafory podstawowe miały mieć formę maksymalnie ogólną, uproszczoną, a z nich wywodziły się coraz bardziej szczegółowe warianty i realizacje (ibidem).

Warto wspomnieć również o Fauconnierze i Turnerze, którzy opracowali alternatywną – choć pod wieloma względami zbliżoną – koncepcję amalgamatów (stopów/blend) pojęciowych (*amalgams*) i stapiania pojęciowego (*conceptual blending*). Było to swego rodzaju rozszerzenie teorii Lakoffa i Johnsona, których koncepcje nadawały się do analizy pewnych stałych, zakorzenionych już w języku metafor, niekoniecznie jednak radziły sobie z wyjaśnieniem jak metafory, również te tworzone od podstaw, powstają (Fauconnier & Turner, 2019).

Kwestia uniwersalności i wyjątkowości metafor w danym języku

Metafory uważa się często za elementy ustalonej frazeologii danych języków. Istnieją metafory charakterystyczne dla danego języka bądź rodziny językowej, w którym to przypadku o uniwersalności decydują wspólne elementy kulturowe, w pewnych przypadkach wręcz nadrzędne wobec rodziny językowej.

Pierwsi językoznawcy kognitywni postulowali możliwość istnienia uniwersalnych metafor czasowo-przestrzennych, zaliczanych przez nich do *metafor orientacyjnych*: PRZYSZŁOŚĆ JEST Z PRZODU, PRZESZŁOŚĆ JEST Z TYŁU. Niestety, bardzo szybko okazało się, że wcale nie jest to schemat orientacyjny występujący w każdym języku. Jako kontrprzykład można przywołać choćby język chiński, na którego gruncie występuje odwrotna orientacja, jak również oprócz horyzontalnej osi występuje oś wertykalna (przyszłość jest u góry, przeszłość na dole). Nie trzeba jednak szukać tak daleko – nawet w języku angielskim mamy **fore***fathers*, czy w języku polskim **przod***ków*.

W wielu językach z różnych grup językowych występują z kolei te same metafory podstawowe, np. WIEDZA TO ŚWIATŁO, WIEDZIEĆ TO WIDZIEĆ, RADOŚĆ TO LATANIE, OCZY/SERCA TO POJEMNIKI NA UCZUCIA, DYSKUSJA TO WOJNA.

Z kolei według Newmarka istnieją pewne uniwersalne schematy pojęciowe związane z tworzeniem metafor w różnych językach, a dotyczą one jego zdaniem emocji, np. złości, smutku czy radości. Podejrzliwy badacz musi jednak zapytać, czy na pewno są one uniwersalne. I w ten sposób, metafory związane z radością i smutkiem w wielu językach rzeczywiście związane są z opozycją góra-dół, natomiast choćby w języku arabskim uczucia te mogą być konceptualizowane inaczej, np. przy wykorzystaniu domeny źródłowej, jaką są rośliny (Newmark, 1980).

Z drugiej strony poszukiwano schematów związanych z określonymi zjawiskami, które w danej kulturze wyraża się w sposób wyjątkowy. Al-Harrasi argumentuje, że są to m.in. metafory nawiązujące do istotnych tekstów danej kultury, a także metafory związane ze zwierzętami i z kolorami (Al-Harrasi, 2001, s. 159–177).

Specyfika metafor w języku arabskim

Na gruncie języka arabskiego, należącego do innej grupy językowej niż język polski (jest to bowiem język z grupy afroazjatyckiej; w innej klasyfikacji chamito-semickiej), obowiązują zupełnie inne schematy pojęciowe i formy ekspresji, również typy metafor, niż w języku polskim. Częściowo jest to wynikiem funkcjonowania języka arabskiego w ramach zupełnie innej kultury, z drugiej jednak strony same uwarunkowania językowe mają tutaj ogromny wpływ. Badania nad morfologią języka arabskiego ujawniają istnienie szeregu przekształceń rdzeni spółgłoskowych o potencjale metaforo- i metonimiotwórczym. Co więcej, istniejące na gruncie literackiej odmiany arabskiego silne tendencje do zachowania czystości tego języka, zmuszają jego użytkowników do stosowania tychże reguł słowotwórczych celem ukonstytuowania odpowiedników wyrazów obcych, najczęściej na zasadzie tworzenia kalek językowych, bądź rozszerzenia znaczeń wyrazów już istniejących i używanych o kolejne, bardzo często metaforyczne i metonimiczne, co z kolei wymaga od użytkowników języka arabskiego bardzo dobrej znajomości kontekstu. Wydaje się zresztą, że jest to jeden z czynników, dzięki którym kultura arabska zaliczana jest do kultur wysokiego kontekstu (Hall, 2001).

Poniżej podano przykłady wykorzystania metafor w języku arabskim, ze szczególnym uwzględnieniem metafor konceptualizowanych inaczej niż w języku polskim:

خبر يثلج الصدر
[glosa] Wiadomość mrożąca klatkę piersiową (dosł. obladzająca)
[ekwiwalent w języku polskim] Wiadomość mrożąca krew w żyłach
Metafora STRACH TO ZIMNO

يا كبدي
[glosa] Moja wątrobo [mówione do dziecka]
[ekwiwalent w języku polskim] Serce moje
Metafora UKOCHANA OSOBA JEST WAŻNA JAK NARZĄDY NIEZBĘDNE DO PRZETRWANIA

Warto zauważyć, że zwłaszcza druga metafora jest właściwie – na co zwracał uwagę Goosens (1990) – metaftonimią, metonimią przechodząca w metaforę, gdzie pojęcie bliskości czy ciągłości fizycznej utożsamiane jest z bliskością emocjonalną. W tym przypadku mamy do czynienia z metaforami o dość zbliżonej do siebie konstrukcji, w której domeny źródłowe są sobie bliskie, a nawet tożsame.

Jednym z poglądów często łączonych z kognitywną teorią metafor jest przekonanie, że idiomy, przysłowia czy porównania są różnymi realizacjami metafor bardziej podstawowych. Na przykład metafora CZAS JEST CENNYM ZASOBEM sugeruje, że pośpiech jest czymś wskazanym, czy wręcz koniecznym. Oto kilka możliwych jej realizacji na gruncie języka polskiego:

Czas to pieniądz.
Nie ma czasu do stracenia.
Dzięki temu zaoszczędzisz dużo czasu.

Występują jednak metafory o przeciwnym znaczeniu:

Spiesz się powoli.
Co nagle, to po diable.

Również w języku arabskim występuje wiele podobnych metafor. Jednakowoż, podczas gdy na gruncie języka polskiego metafory pozytywnie wartościujące pośpiech zdają się dominować, w języku arabskim sytuacja jest zgoła inna i to metafory oznaczające swobodniejsze podejście do kwestii upływu czasu, punktualności wydają się być liczniejsze i częściej stosowane.

الوقت من ذهب
[glosa] Czas jest ze złota.
[ekwiwalent w języku polskim] Czas to pieniądz.

إذا راحت اليوم باكر جاية
[glosa] Dzień dzisiejszy odchodzi, nadchodzi jutro.
[ekwiwalent w języku polskim] Jutro też jest dzień.

العجلة من الشيطان
[glosa] Pośpiech jest od Szatana.
[ekwiwalent w języku polskim] Co nagle, to po diable. / Gdy się człowiek spieszy, to się diabeł cieszy.

خذ وقتك
[glosa] Weź swój czas. (por. *Take your time* w języku angielskim)
[ekwiwalent w języku polskim] Baw się dobrze.
(Menacere, 1992)

Metafora a metonimia

Roman Jakobson zapoczątkował na gruncie językoznawstwa zachodniego postrzeganie metafory (opartej na relacji podobieństwa) i metonimii (opartej na relacji przyległości, kontaktu) jako pojęć dopełniających się i kluczowych dla stylistyki i retoryki.

Podobne rozróżnienie występuje na gruncie językoznawstwa arabskiego, np. u Abd al-Qahira al-Jurjaniego, który ograniczył język figuratywny (مجاز *majaaz*) do metafory (استعارة *isti'ara*) i metonimii (كناية *kinaaya*), jako podstawowych tropów. Natomiast, jak zauważają m.in. Kees Versteegh i inni w monumentalnej pracy encyklopedycznej

poświęconej arabskiemu językoznawstwu i literaturze, pojęcia te tylko w przybliżeniu można zastąpić pojęciami metafory czy metonimii, rozumianymi jak w zachodnim językoznawstwie (Versteegh i in., 2009, s. 441–446; 578–583). Bardziej szczegółowe prace porównawcze być może dostarczyłyby interesujących wglądów w schematy konceptualizacyjne w tym języku.

Obecnie na gruncie językoznawstwa kognitywnego prowadzi się badania nad tymi dwoma rodzajami figur retorycznych, odzwierciedlającymi określone procesy myślowe. I tak, Lakoff i Johnson głosili, że metonimia, podobnie jak metafora, wywodzi się z doświadczenia i w określony sposób warunkuje nasze myślenie o danych zjawiskach, a zarazem ma wpływ na działanie (Lakoff i Johnson, 2010). Różnica między nimi miała polegać na tym, że w przypadku metafory istnieją dwie domeny wyjściowe, a jeśli chodzi o metonimię tylko jedna. Bliskość i zależność tych dwóch figur postulował również Goosens (2003), który zauważył, że występować one mogą jednocześnie, np. w utożsamieniu bliskości fizycznej między ludźmi z bliskością emocjonalną, bądź też dane wyrażenie można interpretować dwojako (por. przytaczane wyżej przykłady). Samo rozróżnienie Jakobsona pomiędzy relacją podobieństwa i bliskości jest bowiem nie do końca jasne i ostre (Cooper, 1986).

Przykłady w języku arabskim:

لسان

język (część ciała), ale również język jako narzędzie komunikacji (analogicznie do języka polskiego) – metonimia konkretu (organ za funkcję)

خمخ

mózg (część ciała), ale również umysł – metonimia konkretu (organ za funkcję)

نفس

rdzeń oznaczający m.in. oddech, oddychanie (znaczenie najbardziej podstawowe wyrażenia o wybitnie polisemicznym charakterze), ale również cała osoba, jaźń, tożsamość, dusza – typowe dla wielu kultur utożsamienie oddechu, tchnienia z duszą

أُناس حديثة أسنانهم
[glosa] ludzie z nowymi (młodymi) zębami
[znaczenie] młodzi ludzie

W tym przypadku mamy do czynienia z metaftonimią. Z jednej strony mamy bowiem podanie części za całość (w tradycji retorycznej synekdocha, dość powszechnie w niemal całej cytowanej literaturze uznawana za szczególny przypadek metonimii), z drugiej relację podobieństwa (nowe i zdrowe zęby sugerujące młodość).

تستغني مصر عن مصب النيل ولا تستغني عن منبعه
[glosa] Egipt może [istnieć] bez ujścia Nilu, ale nie może [istnieć] bez jego źródła.

Na pierwszy rzut oka nie ma tutaj żadnej metonimii, i faktycznie zdanie to może być rozumiane dosłownie, w dalszym ciągu zachowując sens. Natomiast język arabski, jako język wysokiego kontekstu, pełen jest zwrotów, z pozoru prostych i w pełni zrozumiałych, za którymi kryją się pewne aluzje, często wyjątkowe dla tej kultury. W powyższym przykładzie wyrażenie „źródło Nilu" może oznaczać bowiem państwo Sudan. Byłby to więc kolejny przykład synekdochy.

Metafory specyficzne dla danej kultury

W językoznawstwie kognitywnym często pozostałe figury utożsamia się z dwoma wyżej wymienionymi, co najwyżej podkreślając, że są one ich szczególnymi przypadkami. Stosuje się zatem brzytwę Ockhama w podejściu do figur retorycznych: hiperboli, antytezy, porównania itd. Przyjrzyjmy się dwóm poniższym przykładom:

هي جميلة كالقمر Ona jest piękna jak księżyc.
هي طاووس Ona jest pawiem.

Pierwszy przykład to klasyczne w formie porównanie, które w tradycyjnym pojmowaniu odróżniało od metafory to, że podana została płasz-

czyzna podobieństwa (a więc wyeliminowany został element zagadki), w tym przypadku byłoby to bycie pięknym. Na tej zasadzie drugi przykład byłby już klasyfikowany jako metafora. Jest jednak tak, że w wielu przypadkach płaszczyzna podobieństwa, choć nie podana wprost, jest z łatwością rozpoznawana z treści przez jakąkolwiek osobę kompetentną kulturowo. W przypadku metafor kulturowych, w szczególności tych nawiązujących wprost do tekstów kultury, teorie kognitywne nie są specjalnie użyteczne, jako że metafory te nie pochodzą bezpośrednio z doświadczenia.

Oto dwa kolejne przykłady, niezrozumiałe dla nikogo bez wiedzy o kulturze arabskiej (Al-Harrasi, 2001):

هو كلقمان On jest jak Lukman.
هو قارون On jest Karunem/Korachem.

Pierwszy z nich na gruncie teorii czyniącej ścisłe rozróżnienie pomiędzy porównaniem a metaforą byłby zaklasyfikowany jako porównanie, pomimo że wprost nie podano żadnej płaszczyzny porównania. Drugi przykład jest nieco bardziej problematyczny, nie zawiera bowiem typowego łącznika między dwoma członami porównania, w rodzaju „jak". Presuponuje on jednak istnienie pewnych istotnych cech, które nie tyle czyniłyby jeden obiekt tożsamym z drugim, a właśnie ustanawiały relację podobieństwa, która, podobnie jak w przykładzie pierwszym, jest zrozumiała dla kompetentnego kulturowo odbiorcy. Tym samym sztywny rozdział na porównanie i metaforę nie tylko nie wydaje się konieczny, co wręcz bywa trudny do przeprowadzenia.

Lukman jest postacią znaną z Koranu (jego imię stanowi tytuł jednej z sur), jak również z wielu historii i opowiadań ludowych i literackich. Tradycyjnie przypisuje się mu wielką mądrość i roztropność, co czyni go postacią podobną do Salomona. Tym samym w przypadku tłumaczenia powstaje pytanie o strategię tłumaczeniową: czy bardziej zasadne jest pozostawić w tekście docelowym być może nieznaną postać Lukmana, czy też użyć ekwiwalentu funkcjonalnego w postaci powszechniej znanej na gruncie polszczyzny postaci Salomona.

Z jeszcze bardziej skomplikowaną sytuacją mamy do czynienia w przypadku drugiego przykładu. Imię Korach pojawia się dwukrotnie

w Starym Testamencie, przedstawiając dwie różne osoby. Jedna z nich, żyjąca w czasach Mojżesza, jest przedstawiona jako postać niezwykle bogatego człowieka o ponadprzeciętnej mądrości. Ta sama postać w Koranie przedstawiona jest nieco inaczej, jako właściciel wielkiego majątku, cechuje go jednak przede wszystkim pycha, zarozumiałość i związana z nimi ignorancja. W tradycji muzułmańskiej utarło się przekonanie, że Korach/Karun posiadał wielki skarb lidyjski, co z kolei czyni z niego postać podobną do postaci Krezusa. Zastosowanie tej metafory jako środka poetyckiego w tekście stanowiłoby zatem dla tłumacza ogromne wyzwanie, musiałby on bowiem ocenić, które z kilku możliwych imion (Karun, Korach, Krezus) użyte w tekście docelowym byłoby najbardziej uzasadnione.

Metafory dotyczące zwierząt

Oprócz bezpośrednich nawiązań do tekstów kultury istnieją rodzaje metafor odnoszących się na gruncie domeny źródłowej do w znacznej mierze wspólnego zasobu doświadczeń, które jednak nie tylko nie są uniwersalne, co wręcz mogą być niezrozumiałe dla przedstawicieli innych kultur, a nawet mieć przeciwne znaczenie względem ustalonych w innych kulturach analogicznych metafor. Dwie kategorie takich metafor wyróżnił np. Al-Harrasi: to metafory dotyczące zwierząt i kolorów (Al-Harrasi, 2001), a razem z nimi można podać kolejne, np. dotyczące roślin czy liczb. Z braku miejsca ograniczę się w tym artykule do omówienia dwóch pierwszych kategorii.

Pierwsza z tych kategorii w większości przypadków opiera się na metaforze podstawowej LUDZIE SĄ JAK ZWIERZĘTA (Kövecses, 1997):

قلبه كالأسد
[glosa] Jego serce jest jak lew
[ekwiwalent] On jest dzielny jak lew.

هذا الشبل من ذاك الأسد
[glosa] To lwiątko jest od tamtego lwa.
[ekwiwalent w języku polskim] Niedaleko pada jabłko od jabłoni.

أصغر من النملة
[glosa] Mniejszy niż mrówka (bardzo mały; nawiązanie do jednej z sur Koranu)
[ekwiwalent w języku polskim] Mały jak palec.

كبش فداء
[glosa] baran odkupienia
[ekwiwalent w języku polskim] kozioł ofiarny

Do powyższych przykładów dodać można oczywiście inne schematy w parze język arabski–język polski. Wśród metafor dotyczących zwierząt w każdym przypadku wiele będzie zależnych od codziennych doświadczeń użytkowników danego języka (patrz: hipoteza Sapira-Whorfa czy teoria prototypów Eleanor Rosch), i tak na przykład w języku arabskim w odróżnieniu od języka polskiego wiele metafor nawiązuje do wielbłąda, np. istnieje utarte porównanie młodej, pięknej kobiety do wielbłądzicy. Bardzo często też określonym zwierzętom przypisuje się zupełnie inne cechy niż na gruncie języka polskiego.

Oto niektóre przykłady:
حوت – wieloryb, duża ryba – w metaforach figura używana jako określenie osób o dużych wpływach, nieraz osiągających założone przez siebie ambitne cele bez zważania na innych (pol. rekin, jastrząb)
دب – niedźwiedź – w kulturze arabskiej przypisuje mu się lenistwo (pol. leniwiec, krowa, świnia)
دجاجة – kura (pol. skowronek, ranny ptaszek; choć i w języku polskim występuje choćby „chodzić spać z kurami", o nieco innej metaforyce)
أرنب – królik, któremu przypisuje się tchórzostwo (pol. tchórz)
حمار – osioł, któremu oprócz uporu przypisuje się pracowitość (pol. mrówka, pszczoła; natomiast w pewnym stopniu odpowiada „tyrać jak dziki osioł")
كلب – pies, który w kulturze arabskiej uznawany jest za zwierzę nieczyste, a do tego tchórzliwe; zwierzę to wartościowane jest jednoznacznie negatywnie (pol. świnia, tchórz)
فرس – koń, któremu przypisuje się jednoznacznie pozytywne cechy, takie jak wierność, odwaga, pracowitość (pol. pies, lew)

Różnice te oczywiście w dużej mierze wynikają z obecności tych zwierząt w zupełnie różnych tekstach kultury, bardziej niż z ich rzeczywistych cech. Część z nich może mieć jednak uzasadnienie również w zupełnie innych warunkach geograficzno-przyrodniczych.

Metafory dotyczące kolorów

Druga grupa metafor, która jest częściowo zrelatywizowana kulturowo, to metafory, w których pojawiają się kolory. Kolory wartościowane pozytywnie i negatywnie bardzo często występują parami, np. opozycje biały-czarny czy zielony-czerwony. Warto zauważyć, że te cztery kolory są szczególnie istotne dla Arabów, są zarazem barwami panarabskimi i symbolizują cztery największe dynastie arabskie: Umajjadów (biała), Abbasydów (czarna), Fatymidów (zielona) i Haszymidów (czerwona). Występują one na większości flag państw arabskich, a także na flagach i emblematach organizacji arabskich.

Biały – w języku literackim zazwyczaj wartościowany pozytywnie.

قلب أبيض
[glosa] białe serce
[ekwiwalent w języku polskim] czyste serce (uczciwe, szczere, dobre)

كالحليب / كالقطن
[glosa] (biały) jak mleko/bawełna
[ekwiwalent w języku polskim] biały/czysty jak mleko/śnieg

Zastosowanie dość powszechnej metafory BIEL TO CZYSTOŚĆ; utożsamienie to widoczne jest również w kolejnym przykładzie;

يد نظيفة بيضاء
[glosa] [mieć] białą, czystą rękę
[ekwiwalent w języku polskim] mieć czyste ręce (być bez winy)

Powyższy przykład podany przez Al-Harrasiego polega na metonimicznym utożsamieniu ręki z osobą i z jej czynami. Wyrażenie „biała ręka" w języku arabskim oznacza również szczodrość (Al-Harrasi, 2001).

Czarny – w języku literackim zazwyczaj wartościowany negatywnie.

يد سوداء
[glosa] [mieć] czarną rękę
[ekwiwalent w języku polskim] mieć krew na rękach (być winnym)

يوم أسود
[glosa] czarny dzień
[ekwiwalent w języku polskim] pechowy dzień

Powyższe przykłady ukazują, że biały w zdecydowanej większości metafor wartościowany jest pozytywnie, w odróżnieniu od czarnego (BIAŁE JEST DOBRE, CZARNE JEST ZŁE). Co jednak warte podkreślenia, także w obrębie kultury arabskiej nie jest to zasada pozbawiona wyjątków.

Zielony – w języku literackim zazwyczaj jest kolorem wartościowanym pozytywnie. Ma to głębokie uzasadnienie kulturowe, jako że kolor zielony uważa się za kolor Islamu. Dla muzułmanów jest on nieodmiennie związany z kolorem *Dżanny*, czyli pełnego drzew raju; to również kolor zbawiennych dla karawan oaz. Zielony jest przede wszystkim kolorem szyitów, podczas gdy sunnici częściej używali czarnego, choć np. flaga Arabii Saudyjskiej, a więc państwa sunnickiego, wykorzystuje zieleń. W innych językach kolor ten bywa wartościowany negatywnie, np. w angielskim utożsamia się go z zazdrością. Większość metafor związanych z kolorami zdaje się wynikać z najprostszych skojarzeń, w tym przypadku wyjątkowe uwielbienie Arabów do koloru zielonego może wynikać ze względnej rzadkości roślinności na znacznych obszarach Półwyspu Arabskiego.

سمك أخضر
[glosa] zielona ryba
[znaczenie] świeża ryba

Podany przykład jest interesujący z tego względu, że prawdopodobnie nieliczni użytkownicy języka polskiego, słysząc sformułowanie „zielona ryba", uznaliby, że chodzi o świeżą rybę (Al-Adaileh, 2012).

Czerwony – w języku literackim wartościowany zarówno pozytywnie, jak i negatywnie, częściej jednak negatywnie. Jedną z częściej przyjmowanych interpretacji tego stanu rzeczy jest utożsamianie koloru czerwonego z ogniem i piekłem (wyrazy te na gruncie języka arabskiego łączy relacja metonimiczna wywodząca się z wyobrażeń na temat piekła: النّار oznacza zarówno ogień, jak i piekło), jak również z palącym słońcem i rozgrzaną pustynią. Czerwony to również kolor zagrożenia i pokusy. Oczywiście uzasadnienie fizjologiczne (czerwień to kolor krwi) również ma tu solidne podstawy.

العين الحمراء
[glosa] czerwone oko
[ekwiwalent w języku polskim] złowieszcze spojrzenie (metonimia OKO TO SPOJRZENIE, bardzo istotna w świecie arabskim, stąd m.in. popularność talizmanów jak „ręka Fatimy", na której znajduje się „oko Proroka")

الموت الأحمر
[glosa] czerwona śmierć
[ekwiwalent w języku polskim] nagła śmierć, bolesna śmierć

Żółty – w języku literackim wartościowany zarówno negatywnie, jak i pozytywnie, z pewną przewagą znaczeń negatywnych.

لونك للأصفر كالليمون
[glosa] Jest żółty jak cytryna.
[ekwiwalent w języku polskim] Jest blady jak ściana [ze strachu].

لك القلم الأصفر
[glosa] On ma żółte pióro/żółty długopis.
[ekwiwalent w języku polskim] On idzie po trupach do celu.

Podsumowanie

Pomimo dużego zainteresowania tą tematyką, istnieje niewiele uporządkowanych opracowań syntetyzujących badania nad metaforą i me-

tonimią na gruncie zachodniego i arabskiego językoznawstwa. Jedną z najważniejszych przyczyn tego stanu rzeczy może być sama struktura języka arabskiego, jak również specyficzna sytuacja językowa z nim związana (diglosja, wielość często bardzo różnych od siebie dialektów). Stąd również istnieje potrzeba syntetycznych badań porównawczych nad metaforami w różnych dialektach arabskich (np. metafor związanych z kolorami), jako że istnieją między nimi wyraźne różnice.

Również ramy pojęciowe teorii metafor stanowią pewne utrudnienie, istnieją bowiem choćby wspomniane ograniczenia teorii metafory pojęciowej w przypadku metafor związanych z kolorami i zwierzętami. Przyszłe badania mogą być bardzo owocne, bo choć wciąż istnieje niezaspokojona potrzeba opracowania sposobów detekcji metafor w dłuższych tekstach i korpusach, to odkrycia na polu sztucznej inteligencji mogą za jakiś czas znacząco ją usprawnić. Niemniej, by były one użyteczne, potrzeba choćby bardziej przekonujących i jednoznacznych metod odróżniania metafory i metonimii, bądź rezygnacji z prób ostrego rozróżniania tych dwu kategorii.

Bibliografia

Al-Adaileh, B.A. (2012): The Connotations of Arabic Colour Terms. *Linguistica Online*, 13, s. 35–52.

Al-Harrasi, A.N.K. (2001): Metaphor in (Arabic-into-English) translation with specific reference to metaphorical concepts and expressions in political discourse. Dysertacja: Aston University, Birmingham.

Arystoteles (1988): *Retoryka. Poetyka*. Przeł. H. Podbielski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Black, M. (1971): Metafora. *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 62/3, s. 217–234.

Cooper, D.E. (1986): *Metaphor*. Oxford: Basil Blackwell.

Dickins, J., Hervey, S., Higgins, I. (2016): *Thinking Arabic translation: A course in translation method: Arabic to English*. Londyn: Routledge.

Domaradzki, M. (2011): The Self in Arabic and the Relativism-Universalism Controversy. *Cognitive Linguistics,* 22/3, s. 535-567.

Domaradzki, M. (2012): Miejsce metafor w badaniach nad komunikacją. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Philosophica*, 25, s. 171–180.

Fauconnier, G., Turner, M. (2019): *Jak myślimy. Mieszaniny pojęciowe i ukryta złożoność umysłu*. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.

Goosens, L. (2003): Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action, w: R. Dirven, R. Pörings, (eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, s. 349–378. Berlin/Nowy Jork: De Gruyter Mouton.

Hall, E.T. (2001): *Poza kulturą*. Warszawa: PWN.

Johnson, M. (1987): *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason. Chicago*: University of Chicago Press.

Kövecses, Z. (1997): *Metaphor: Does it constitute or reflect cultural models?* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Lakoff, G. (2011): *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne: co kategorie mówią nam o umyśle?* Kraków: Universitas.

Lakoff, G. (1993): The contemporary theory of metaphor, w: A. Ortony, (eds.), *Metaphor and thought*, s. 202–251. Nowy Jork: Cambridge University Press.

Lakoff, G., Johnson, M. (2010): *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.

Lakoff, G., Johnson, M. (1999): *Philosophy in The Flesh: The Embodied Mind And Its Challenge To Western Thought*. Nowy Jork: Basic Books.

Menacere, M. (1992): Arabic Metaphor and Idiom In Translation. *Meta*, 37/3, s. 567–572.

Newmark, P. (1980): The Translation of Metaphor. *Babel: International Journal of Translation*, 26/2, s. 93–100.

Pawelec, A. (2006): *Metafora pojęciowa a tradycja*. Kraków: Universitas.

Versteegh, K. i in. (eds.), (2006): Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics, t. 2. Lejda: Brill.

Streszczenie: Metafora i metonimia, po długim czasie znajdowania się na obrzeżach zainteresowań językoznawstwa, pod koniec XX wieku, między innymi dzięki językoznawcom kognitywnym, dołączyły do centralnych pojęć językoznawczych. Jednym z najważniejszych kierunków badań stały się różnice w opisie świata przy użyciu metafor i metonimii w różnych językach. Język arabski, jako jeden z języków o największej liczbie użytkowników, cechujący się całkowicie odmiennymi niż w przypadku języków indoeuropejskich sposobami konceptualizacji (również dzięki metaforom i metonimiom), a także niezwykle interesujący dla językoznawców pod względem morfologii, stał się jednym z najczęściej analizowanych pod tym kątem języków świata. Praca prezentuje stan rozważań i badań nad metaforą i metonimią w języku arabskim. Oprócz tego omówione zostały ograniczenia współczesnego opisu wspomnianych zjawisk językowych, a także wskazano możliwe dalsze kierunki badań.

Słowa kluczowe: metafora, metonimia, język arabski, różnice kulturowe, poetyka

Introduction to the problem of metaphor and metonymy in Arabic

Summary: Metaphor and metonymy, after a long time of being far from the centre of interest of linguistics, at the end of the twentieth century, thanks to, *inter alia*, cognitive linguists, became one of the central concepts for this field of knowledge. One of the most important areas of research in linguistics has been the consideration of differences in the ways of describing the world by using metaphors and metonymies in different languages. The Arabic language, as one of the languages with the largest number of users, characterized by different ways of conceptualization than in Indo-European languages, also by means of using metaphor and metonymy, as well as being interesting for linguists in terms of morphology, has become one of the most often analysed languages in this respect of the world. The study presents a state of research on metaphor and metonymy in Arabic. In addition, the limitations of contemporary theories for the description of the aforementioned linguistic phenomena are discussed, along with possible further directions of research.

Keywords: metaphor, metonymy, Arabic language, cultural differences, poetics

Katarzyna Bańka-Orłowska
University of Silesia in Katowice

First steps in learning Chinese characters The analysis of Chinese writing system acquisition by Polish beginner students

1. Introduction

Compared to Indo-European speaking nations, the Chinese are probably one of the few nations which still use an alphabet resembling their ancient writing style, which has been used for over 5000 years in the Far East. Obviously, it has undergone numerous changes in its shape, style and writing system, however it still retains a close resemblance to the original writing system, especially in terms of pictograms, and photographic icons of the ancient characters. Also, the specificity of the Chinese writing system, namely the stroke order and the stroke shapes are still crucial for Chinese native speakers, treated by them as their orthography system (Zhou 1998; Sun 2006).

The aim of the present article is to investigate the acquisition of the writing system of Chinese by two age groups of students from Silesian voivodeship with no prior experience in learning Chinese. At first, the focus of the study, research participants, research methods and tools will be introduced. In the following part of the article, the specificity of Chinese writing system will be explained with some examples of its most important issues.

Then, the analytical chapter of the article will be provided with a pilot study of the students' motivation for learning Chinese in general and the

methods that the teacher has decided to implement during the classes. Later, the analysis of the Chinese writing system acquisition by Polish beginner students will be provided. The concluding part of the article is devoted to some final remarks concerning the study.

2. Focus of the study

The main focus of the present pilot study was a three month continuous assessment of the acquisition of Chinese characters and phonetic alphabet, called *pinyin*, in two class environments, namely in teenagers' study group and adults' study group of Silesian origin. In regard to writing, the author investigated the stroke order, character recognition, character acquisition, and how the specificity of Chinese influenced the learning process. Also, she focused on the process of association of the *pinyin* equivalents and their correspondence to the characters (*hanzi*) and the difficulties it brought to the students of both age groups during their learning process.

The pilot study was performed among Polish students from Silesian voivodeship. Although there have been numerous studies conducted worldwide concerning Chinese writing system acquisition by students of many age groups (e.g. numerous articles in the *Journal of Chinese Writing Systems*; Xing, Shu and Li 2004; Kuo, Kim, et al. 2015; Olmanson and Liu 2017, and many others) to the author's knowledge, there have not been conducted any official studies verifying Chinese writing acquisition by Polish beginner students from the Silesian voivodeship. Thus, the present pilot study points out to a new area of expertise for the further, more detailed research.

Prior to the research itself, the author conducted a short questionnaire verifying the students' motivation in choosing to learn Chinese characters. Additionally, after three months of observation of the class activities and procedures, the author examined the Chinese teacher's teaching methods and tools, providing the findings in the following chapters.

3. Research participants

As mentioned above, the study was conducted on two age groups of students of Silesian origin, namely teenagers and adults. As can be seen below (Table 1), the group of the teenagers' age varied between 16 and 19. There were 12 students aged 16–19 attending the classes observed during the study: four male students and eight female students. They were all high school students. The adult group, on the other hand, consisted of 18 students (ten female students and eight male students) at the age of 20 and more. The majority of the students (12) were university students, the other six students were workers of various companies mostly dealing with foreign trade.

Table 1. Research sample introduction

Research Sample	Age	Background	Amount of students
Teenagers	16–19	No previous Chinese experience High school students	12
Adults	20 and over	No previous Chinese experience Workers/ university students	18

Both of the research groups were of Polish origin and none of the students of both groups had any previous experience in learning Chinese.

4. Research methods and tools

The corpus of this case study was collected by means of numerous tools and instruments, such as questionnaires on the perception of Chinese writing systems (*pinyin* and *hanzi*), class observations, open discussion in class (oral group interviews and individual discussions), as well as language tests to assess the participants' progress in various areas of Chinese competence (short written tests, dictations, translation tests, etc.). As stated above, the research lasted for three months.

5. The specificity of the Chinese writing system

It is said that Chinese has not more than 400 syllables and only 26 letters in the alphabet. However, due to the fact that Chinese is a tonal language, each of these syllables may (with some exceptions) occur in four (or even five) different tones, and each phonetic representation may have an individual character representation (usually more than five, up to even 20 distinct translations), creating a vast number of words in the written form (Kostrzębska 2007: 6).

What makes Chinese unique, as opposed to any Indo-European language, is that when learning Chinese, one has to learn five various elements at the same time:

- the phonetic equivalents – *pinyin* (syllabic or multisyllabic words);
- their tonal representation;
- the meaning;
- the characters;
- and their stroke order.

As was mentioned above, Chinese consists of the written characters called *hanzi* and their alphabetical equivalents called *pinyin* with their corresponding tones called *shengdiao* (Sun 2006: 1–3). It is a syllabic language, thus as opposed to other languages, there are only few words which consist of only one letter, such as onomatopoeic sounds or interjections, such as, for instance, the sound of surprise '啊!'or'哦!'.

Table 2. Chinese phonetic and written representation of one syllable and its meaning

Syllable	Tone	Character representation	Translation
MAO	māo	猫	A cat
	máo	毛	hair / feather / down / wool / mildew / mold / coarse or semifinished / young / raw / careless / unthinking / nervous / scared / (of currency) to devalue or depreciate / classifier for Chinese fractional monetary unit
	mǎo	泖	still water
	mào	帽	A hat / cap

For the further reference in terms of Chinese phonetics see: Chao 1930, Yip 1980, Norman 1988, Shen 1989, Qian 1996, Sun 2006, Branner 2006, San 2007.

The Chinese writing system has changed over time. The simplified writing system, which is used in most of mainland China, was introduced in 1990, making Chinese more accessible to foreigners. However, the introduction of the simplified Chinese writing system had certain consequences (Ross & Ma 2006: 12):

> There are two standard systems of characters in current use: traditional characters and simplified characters. Simplified characters are the official characters used in mainland China and Singapore. Traditional characters are the official characters used in Taiwan and other parts of the Chinese speaking world. Chinese characters are non-alphabetic but are rather ideographic and orthographical.

What complicates the situation is the fact that, although Chinese characters were simplified after 1950s by the government, there are numerous native speakers, often elderly, and populations of certain places in mainland China, among whom traditional Chinese characters are still in use, which hinders the process of written communication, e.g. in Taiwan, Guangzhou, and other cities in the South of China. Fortunately, most of the Chinese characters in their traditional and simplified versions are the same, which makes it easier to move from learning the traditional characters to the simplified ones. However, there are numerous characters which have changed a great deal from the original ones. Below, a set of ten words which have undergone certain simplifying changes is presented (Table 3).

Table 3. The traditional versus the simplified characters

English translation	Pinyin	Traditional character	Number of strokes	Simplified character	Number of strokes
1	2	3	4	5	6
vehicle	Chi	車	**7**	车	**4**
horse	Mǎ	馬	**10**	马	**3**
point	Diǎn	點	**17**	点	**9**

cd. tab. 3

1	2	3	4	5	6
body	Tǐ	體	**23**	体	**7**
to	Jiàn	見	**7**	见	**4**
language	Yǔ	語	**14**	语	**9**
love	Ài	愛	**13**	爱	**10**
to try	Shì	試	**13**	试	**8**
hot	Rè	熱	**15**	热	**10**
bridge	Qiáo	橋	**16**	桥	**10**

As can be seen above, there is a significant difference in the final image of the simplified characters. In the examples given, the most transparent difference can be observed in the word 'body' which in its traditional version consists of 23 strokes and is represented by this character: '體', and in its simplified version consists of only 7 strokes forming the character '体'.

At present, in most of the educational institutions teaching Chinese as a foreign language, the Chinese teaching curriculum focuses on teaching only the simplified version of Chinese characters, due to limited class hours and in order to make the already difficult Chinese language learning process easier for foreigners. Only establishments with sinology departments, where Chinese is the only major, are obliged to teach both writing systems, e.g. at the University of Warsaw.

Table 4. Chinese writing system – strokes and their writing explanations (based on Sun 2006:107–109; Yang 2006a)

Stroke's name	Visual representation	Example	Explanation of the writing system
1	2	3	4
横 Héng		一	The horizontal stroke is written from left to right.
竖 shù		十	The vertical stroke is written from the top downwards.
撇 piě		八	The downward stroke to the left is written from top-right to bottom-left.

cd. tab. 4

1	2	3	4
捺 nà		入	The downward stroke to the right is written from top-left to bottom-right.
点 Diǎn		六	The dot is usually written from the top to the bottom-right. Sometimes it is written from the top to the bottom-left.
横钩 hénggōu, 竖 钩 shùgōu, 弯钩 wāngōu		字，小，狗	The stroke with a hook: the hook is written by lifting the pen quickly as you approach the end of the hook.
提 tí		把	The upward stroke to the right is written from bottom-left to top-right.
横折 héngzhé		口	The horizontal stroke with a downward turn is written first from left to right and then downwards.
竖折 shùzhé		医	The horizontal stroke with a downward turn is written first from left to right and then downwards.
横折钩 héng zhégōu		喝	The horizontal stroke with a downward turn and hook is written first from left to right, then downwards, and finally a turn is made toward the top-left by quickly lifting the pen to make the hook.
豎彎钩 Shù wān gōu		也	The vertical stroke with a right turn and a hook is written first from the top downwards, then toward the right. Finally, an upward turn is added by quickly lifting the pen to make the hook.
横撇 Héng piē		水	The horizontal stroke with a turn to the bottom-left is written first from left to right and then toward the bottom-left.

Table 4 presents twelve distinct stroke shapes necessary to master in the learning process of Chinese writing system. The above mentioned aspects make the learning process significantly more complex and challenging. The specificity of Chinese is even more complex than the above mentioned examples. Stroke shape and count may influence the meaning of the character (Table 5).

Table 5. Stroke shape and count influencing the meaning of the character

Stroke shape influencing the meaning		Stroke count influencing the meaning	
土 ‘earth, ground’	士 ‘bachelor’	日 ‘day’	目 ‘eye’
天 ‘sky’	夫 ‘husband’	大 ‘big’	太 ‘too much’
见 ‘to see’	贝 ‘selfish’	工 ‘work’	王 ‘king’

Above are only few out of hundreds of examples of such words that are very similar in their visual representation, however their detailed analysis shows that even one false stroke shape or inappropriate length, etc. may lead to writing an entirely different character. For instance, the character ‚土' that means 'earth, ground' and the character '士’, which means ‘bachelor’, although very similar in general, are, however, entirely different. The difference is in the length of the base stroke (the last stroke written in both characters) in the lowest part of the character. In the first example, it is significantly longer than in the second character, not to mention that their meaning is entirely different.

As proven above, the Chinese writing system is unique and challenging in terms of learning. Below, there is an analysis of the two research groups and their Chinese writing system acquisition.

6. The study

Before the main study, the author has conducted a questionnaire verifying the students’ motivation and attitude towards learning.

As can be seen in Figure 1, there is a significant difference between the motivational factors of the research groups in question: 55% of the teenagers claim that their motivation is instrumental and learning Chinese will help them find well-paid jobs, however, 45% of the group claim that they learn Chinese out of personal interest. There is a significant difference in terms of the results of the adults’ motivation attitude, namely the majority of adult students claim that their motivation is

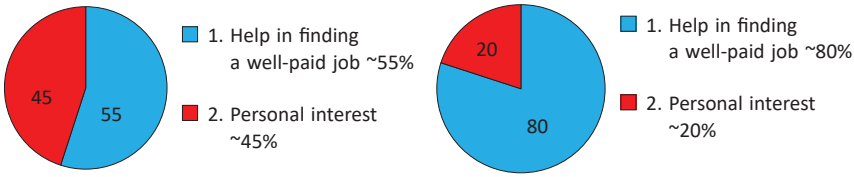

Figure 1. Motivation in learning Chinese writing system by teenagers and adults.

purely instrumental (80%) and that learning Chinese will secure their future, however only 20% claim that they learn Chinese solely out of their personal interest. It is believed that instrumental motivation helped students perform better and receive better overall results in class and during all sort of tests and examinations.

The author has also examined the teachers' teaching methods used in class. The teaching approach and the method employed during the classes were eclectic in form, in the following proportion:

- student-oriented teaching (active learning, students solve problems, answer questions, formulate questions of their own, discuss, explain, brainstorm during class): 40%;
- teacher-centered and content focused teaching: 10%;
- interactive/participative teaching and direct method (student-centered method): 20%;
- grammar-translation teaching (teacher-centered method): 30%.

Students were active in class, the relationship between the teacher and the students was positive, the instructions were clear and direct, the students received positive feedback from the teacher.

It is interesting how various people see characters. Children, for example, see them as pictures, paintings, etc. However, it seems that with age the visual introduction tends to narrow down to 'a group of strokes arranged in a certain way'. Both groups of the study created a very good system of memorising characters by means of association and collocation. Research shows that the reasons for choosing the above-mentioned strategies included the fact that *hanzi* was often perceived by the students as pictographic images or symbols with distinct meanings and pronunciations difficult to comprehend and learn separately. Thus, their visual association of particular characters with their meaning or

with other similar *hanzi* characters often facilitated the students' learning process.

Chinese characters are indeed pictograms, thus seeing them as pictures really helps in the learning process (Mc Naughton and Li Ying 1999: 10–15).

Table 6. Graphic interpretation of Chinese characters

Character	Teenagers and Students (16–19)	Adults (20 and more)
Traditional association technique		
一 **'one'**	one stick	one stick
二 **'two'**	two sticks	two sticks
三 **'three'**	three sticks	three sticks
人 **'human'**	a headless human being	a headless human being
口 **'mouth'**	mouth	mouth
女 **'female'**	a female	a female
Visual collocations technique		
四 **'four'**	geometrical shape	football field
六 **'six'**	a human being with a head	a human being with a head
书 **'book'**	an open book	a set of books
厨房 **'kitchen'**	a human in the kitchen stirring something in the pot put on a stove	–
说 **'to speak'**	a tv with an antenna	a tv

The study showed that, as can be seen in the Table 6, there were two main ways of associating the characters by the students, namely by means of the traditional association technique and visual collocations.

There were certain similarities in both groups' perception of the characters, however there were also noticeable differences. The traditional association technique turned out to facilitate each group's learning process identically. For all of the students, the pictograms of numbers 1, 2, 3 and the words 'human', 'mouth' and 'female' were the same and corresponded to the meanings of the characters. However, the analysis of the visual collocations technique shows more diverse results. As can

be seen, the number ‘four’ was not associated with the number ‘4’, but with two diverse collocations. The teenagers saw the word in question as a geometrical shape of a large square with a shape corresponding to a 90 degree angle in its left top corner and a square in the right top corner, however, the adults saw a football field instead. None of the associations was even remotely close to the meaning of the word. In order to connect the word with the meaning, the students of both groups created stories including the association of the character’s shape and the meaning, e.g.

四 – a **square** that has got **four** sides (teenagers);
四 – a **football field** that has got **four** corners (adults).

A similar situation occurred in the case of the word ‘six’ and ‘to speak’, however, both groups of students had similar associations of the meaning with the characters’ shape, namely:

六 – **six people** spread their arms and legs and turned their heads right (teenagers and adults);
说 – there is an interesting **talk show** on the **tv** (teenagers and adults).

A significant difference could be observed in terms of more complex characters, e.g. ‘厨' part of the word 'kitchen'. The adults had problems to find a visual collocation, whereas the teenagers instantly provided a visual association of 'a person in the kitchen stirring something in the pot which is situated on a stove'. The teenagers were more open-minded about the association technique than the adults, thus it proved to be more effective in their case.

The second technique facilitating learning Chinese characters by the students participating in the research is referred to as the visual association technique of Chinese characters. It is similar to the technique developed by an entrepreneur ShaoLan Hsueh, the creator of Chinese language learning system called ‘Chineasy’, which is based on visual collocations and associations that she created after realising that her children did not have the patience to learn Chinese. She decided to ease their learning process with colourful images of the characters they came across (as can be seen in the following pic.1 and pic.2).

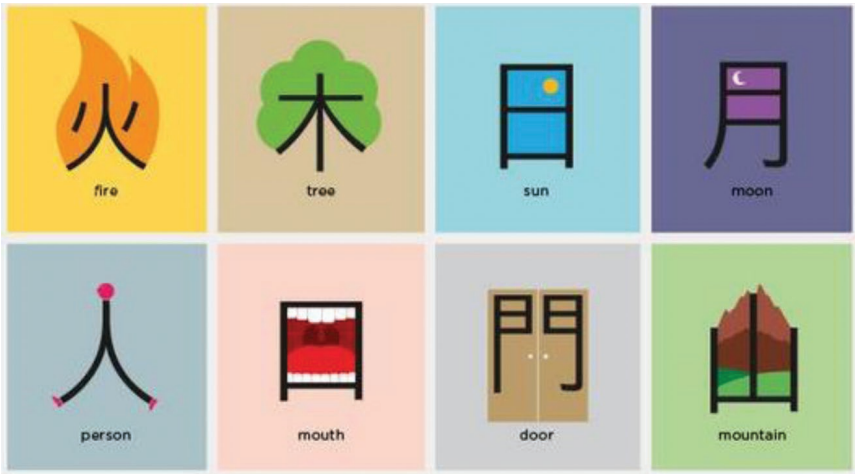

Pic. 1. ShaoLan Hsueh's Chinese language learning system: 'Chineasy' 1. (derived from: https://www.chineasy.com)

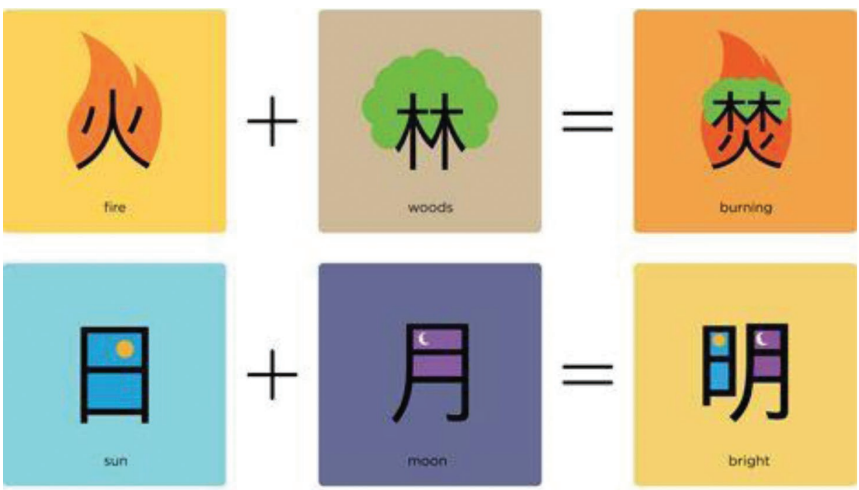

Pic. 2. ShaoLan Hsueh's Chinese language learning system: 'Chineasy' 2. (derived from: https://www.chineasy.com)

Although the students participating in the pilot study were not aware of Shaolan's learning system, they provided quite similar patterns of learning Chinese characters by means of colourful visual collocations

and associations enabling them to master the characters faster and more efficiently. Such character learning technique could have been observed especially in terms of younger participants of the pilot study from the first age group of students.

In addition, the collected data analysis (second and final questionnaire conducted at the end of the research) showed that the students had undergone a change in their perception of their Chinese learning process. Initially, the tones turned out to be the most difficult element for them and the characters were the least difficult. The students seemed to treat characters as something new, enjoyable and the most interesting to learn, thus initially learning characters was not treated as the most difficult issue. However, with time and bigger amount of characters learnt, they turned out to be the most difficult element to learn and memorise. The reason for this seems to be the specificity of Chinese characters that were new to the students, which led them to devote most of their time to learn distinct writing system of *hanzi* and the stroke order. Not to mention the fact that the character itself had to be connected to an appropriate *pinyin* representation and accurate meaning of a particular word. All those elements made learning Chinese characters the most demanding task after three months of education. At the same time, due to the appearance of the Latin script based alphabet of *pinyin*, the students devoted less time to the tonal and *pinyin* acquisition than to the characters' learning process.

All in all, the **cognitive strategy** of association enabled all the students to connect the newly acquired *hanzi* with the old ones by memorising and grouping them together. They then overcame their limitations regarding speaking and writing so they could cover more material in significantly less time. The indirect meta-cognitive strategy helped students evaluate their results by self-testing. The affective strategy in question influenced the students' motivation by improving their learning efficiency. The final data collected at the end of the research showed that the students in the teenage group had learned 10 distinct characters a week, resulting in acquiring knowledge of approximately 120 characters, whereas the adults had learned 20 characters a week, resulting in their acquisition of 240 characters within the research period.

7. Findings

In the previous chapters, the analysis of the specificity of the Chinese language and its writing system was introduced, explaining the difficulties which students have to undergo in the learning process. What is more, the pilot study concerning two groups of students was performed, resulting in establishing the Chinese characters association system, such as visual association technique or traditional association technique. The results were followed with a summary of the amount of acknowledged/learnt characters by both age groups.

Although there was lack of language environment outside the classroom, the change in language competence could be seen in the last stage of the characters' learning process also resulting in an emotional change of the students' perception of Chinese language acquisition, making them respect the language more, and tending to spot more details in terms of stroke order, stroke shape, etc.

After the research, it is fair to say that learning Chinese is a struggle, especially in terms of writing Chinese characters. It is a continuing process of doubting one's abilities and talents. Fortunately, due to the students' persistence in striving for educational success, and their inner motivation, they succeeded in learning a satisfactory amount of characters, which brings them one step closer to the final success resulting in fluent communication in Chinese.

Bibliography

Branner, D. (2006). China: writing system. In K. Brown (ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (pp. 331–341). Amsterdam and London: Elsevier.

Chaofen S. (2006). *Chinese: A Linguistic Introduction.* New York: Cambridge University Press.

Chao, Y. R. (1930). A system of tone letters. *La maitre phonetique*, 45, 24–27.

Hongbing X., H. Shu and P. Li (2004). The acquisition of Chinese characters: corpus analyses and connectionist simulations. *Journal of Cognitive Science*, vol. 5, 1–49.

Kostrzębska, K. 2007. *Chiński dla początkujących.* Edgar: Warszawa.

Li-Jen K., T-J. Kim (et al.) (2015). Acquisition of Chinese characters: the effects of character properties and individual differences among second language learners.

Frontiers in Psychology, vol. 6, 986. [accessed online 10.05.2020: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4550700/].

Mc Naughton, W., L. Ying (1999). *Reading & Writing Chinese: Traditional Character Edition, A Comprehensive Guide to the Chinese Writing System*. Hong Kong: TUTTLE Publishing.

Norman, J. L. (1988). *Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.

Olmanson, J. and X. Liu (2017). The challenge of Chinese character acquisition: leveraging multimodality in overcoming a centuries-old problem. *Emerging Learning Design Journal*, vol. 4, 1–9.

Ross, C. & J. S. Ma (2006). *Modern Mandarin Chinese Grammar: A Practical Guide (Modern Grammars)*. New York: Routledge.

Qian, K. (1996). *Colloquial Chinese. The Complete Course for Beginners.* London and New York: Routlegde.

San, D. (2007). *The Phonology of Standard Chinese.* New York: Oxford University Press.

Shen, X. (1989). Interplay of the four citation tones and intonation in Mandarin Chinese. *Journal of Chinese Linguistics*, vol. 17 (1).

Yang, J. (2006a). *Hanyu Jiaocheng di yi ce shang. Vol. 1.* Beijing: Beijing Language and Culture University Press.

Yip, M. (1980). *The Tonal Phonology of Chinese.* Massachusetts Institute of Technology, doctoral dissertation. [accessed online 10.03.2019: https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/15971].

Zhou, J. (1998). A new approach to Chinese characters teaching for foreign students (in Chinese). *Journal of Jinan University* (*Philosophy and Social Science Edition*) 20, 106–112.

Summary: Learning Chinese, compared to other languages, especially Indo-European languages, requires an individual approach. The specificity of the Chinese writing system makes all the notorious means of learning languages useless to a certain extent. In this article, the aspect of Chinese writing system acquisition performed by Polish beginner students of Silesian origin will be examined.

At first, the specificity of the Chinese writing system will be introduced, followed by a set of examples on its diversity and its implications for the further analysis. Then, the learning methods used in acquiring the Chinese writing system will be examined. The final part of the article will be devoted to the critical analysis of the students' progress and final remarks on the students' learning strategies and their effectiveness in learning the Chinese writing system.

Keywords: Chinese characters, language acquisition, Mandarin Chinese, Chinese writing system

Pierwsze kroki w nauce znaków chińskich Analiza przyswajania chińskiego systemu pisma przez polskich początkujących studentów

Streszczenie: Nauka języka chińskiego, w porównaniu do innych języków, zwłaszcza indoeuropejskich, wymaga szczególnego podejścia lingwistycznego. Specyfika systemu zapisu tegoż języka powoduje, iż wszelkie powszechnie znane metody nauki języków obcych zdają się być w pewnym stopniu bezużyteczne. W niniejszym artykule podjęta jest próba przeanalizowania przyswajania pisma chińskiego przez początkujących uczniów pochodzenia polskiego.

Na początku zostanie omówiona specyfika pisma chińskiego poparta szeregiem przykładów wskazujących na jego różnorodność, co będzie miało znaczący wpływ na omawiane później wyniki badania. Następnie analizie zostaną poddane metody nauki pisma chińskiego, wykorzystane przez próbkę badawczą. Ostatnia część artykułu poświęcona będzie analizie porównawczej postępów w nauce dokonanych przez uczniów poddanych analizie, oraz zostaną przedstawione uwagi końcowe na temat wykorzystanych przez nich strategii uczenia się języka chińskiego oraz ich efektywności.

Słowa kluczowe: chińskie znaki, akwizycja językowa, mandaryński, chiński system zapisu

Maria Spiechowicz
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Czy każdy *bunkei* przedstawiony w słowniku czy podręczniku do nauki języka japońskiego jako obcego to wymagająca klasyfikacji struktura gramatyczna?

Czym jest *bunkei*?

> Język japoński, podobnie jak polski, należy do języków syntetycznych, gdzie temat fleksyjny i wykładnik funkcji gramatycznej należą do tej samej formy wyrazowej, jednak – w odróżnieniu od polskiego – język japoński reprezentuje typ aglutynacyjny. Zatem jedna końcówka jest wykładnikiem pojedynczej funkcji gramatycznej. Nie oznacza to, iż w języku japońskim występują wyłącznie konstrukcje o charakterze syntetycznym aglutynacyjnym. Wiele form koniugacyjnych czasownika ma charakter analityczny, a w ich skład mogą wchodzić inne czasowniki czy przymiotniki jako odrębne człony składniowe (Huszcza 2003)

To, co na wzór opisu języka polskiego nazwalibyśmy odmienną końcówką czasownika, w języku japońskim jest klasyfikowane jako czasownik posiłkowy, np.:

- 食べる (*taberu*) – „jem/zjem” – postać finitywna czasownika w formie słownikowej
- 食べます (*tabemasu*) – „jem/zjem” – *~masu* jako czasownik posiłkowy wyrażający znaczenie honoryfikatywności
- 食べたい (*tabetai*) – „chcę zjeść” – *~tai* jako czasownik posiłkowy formy wolitywnej.

Czasowniki posiłkowe niejednokrotnie stanowią element *bunkei*. Również konstrukcje gramatyczne, będące tematem niniejszej analizy, zawierają czasowniki posiłkowe, a zmiana znaczenia danej konstrukcji dokonuje się poprzez różnicę w formie czasownika posiłkowego.

Podręczniki do nauki języka japońskiego – zarówno te dostępne na rynku polskim, jak i te, cieszące się dużą popularnością za granicą – skupiają się głównie na wprowadzaniu nowego materiału gramatycznego poprzez *bunkei* (文型), czyli „struktury gramatyczne/wzory zdań". Taka klasyfikacja zawartości podręczników jest szczególnie charakterystyczna w przypadku publikacji przygotowujących do egzaminu certyfikacyjnego *Japanese Language Proficiency Test* (JLPT), znanego również pod nazwą *Nihongo Nouryoku Shiken* (日本語能力試験). Jednakże niezależnie od tego, czy dany podręcznik ma na celu przygotowanie studenta do wspomnianego egzaminu, każda publikacja zawiera gramatykę podzieloną na konstrukcje gramatyczne, które w większym bądź mniejszym stopniu pokrywają się z listą *bunkei*, wymaganych na danym poziomie egzaminu JLPT.

Znaczna część konstrukcji gramatycznych, prezentowana w podręcznikach czy słownikach gramatycznych, to gotowe struktury składniowe, takie jak ～なければならない•～なければいけない *(~nakerebanaranai/~nakerebaikenai* – „musieć coś zrobić") czy ～てもいい *(~te mo ii* – „można zrobić…"). Mimo że wspomniane przykładowe struktury można rozbić na części składowe, prezentując w ten sposób genezę znaczenia całej konstrukcji, to w podręcznikach podawane są jako jeden *bunkei* o konkretnym znaczeniu bez zagłębienia w etymologię.

Autorzy podręczników zwykle nie dokonują wspomnianego rozbicia, mimo że mogłoby to pomóc studentom w zrozumieniu znaczenia danej konstrukcji. Ta rola przypada nauczycielom. Dla przykładu:

Konstrukcja ～なければならない (*~nakerebanaranai*)•～なければいけない (*~nakerebaikenai*) to połączenie końcówki czasownika w negacji, dodatkowo podanej w formie warunkowej *ba* (～なければ – *nakereba*) z czasownikiem なる (*naru*) w formie przeczącej (ならない – *naranai* – „nie stanie się") lub z czasownikiem いく (*iku*) w formie potencjalnej w negacji (いけない – „nie można iść"). A zatem „jeśli nie zrobię, to się nie stanie/nie będę mógł iść", więc „muszę to zrobić".

Natomiast ～てもいい (*~te mo ii*) to forma niefinitywna czasownika て (*te*) z dodaną partykułą も (*mo* – „też") – co w połączeniu daje konstrukcję ても (*temo* – „mimo że") – oraz przymiotnikiem いい (*ii* – „dobry"). Zatem: „mimo, że coś zrobię, to będzie dobrze", więc „mogę to zrobić".

Jednakże część konstrukcji zawartych w podręcznikach na poziomie podstawowym, to struktury zdaniowe prawdopodobnie utworzone przez autora danej publikacji, a nie struktury sklasyfikowane przez językoznawców. Może wskazywać na to fakt, iż brakuje opisu tych struktur w rozbudowanych słownikach gramatycznych, takich jak, np. *Kyoushi to gakushuusha no tame no nihongo bunkei jiten* (教師と学習者のための日本語文型辞典).

Niektóre *bunkei* zawarte w podręcznikach nie są tak naprawdę rzeczywistymi konstrukcjami gramatycznymi, a pojedynczymi wyrazami, ułożonymi w szeregu narzuconym przez autora publikacji. Dla przykładu, w podręczniku *Genki I* w lekcji czwartej przysłówek *takusan* („dużo") został uznany przez autora publikacji za osobny *bunkei*. Innymi przykładami są czasowniki *kikoeru* („być słyszalnym") oraz *mieru* („być widocznym"), które w podręczniku *Minna no Nihongo II* również zostały uznane za osobne konstrukcje gramatyczne. Wspomniany przysłówek czy czasowniki nie wyróżniają się w żaden sposób na tle innych przysłówków czy czasowników. Zarówno *takusan*, jak i *kikoeru* czy *mieru* nie figurują na listach *bunkei* zawartych w słownikach gramatycznych.

Nie ma odgórnie narzuconej klasyfikacji, jakie *bunkei* powinny być nauczane na danym poziomie zaawansowania znajomości języka. Zawartość materiału gramatycznego prezentowanego w danej publikacji jest dowolna i zależna wyłącznie od upodobań autora. Jedynie egzamin certyfikacyjny *Japanese Language Proficiency Test* składa się z list struktur gramatycznych, słownictwa i znaków przypisanych do poszczególnych poziomów egzaminu.

Skoro autorzy publikacji do nauki języka japońskiego dla obcokrajowców zamieszczają niektóre części mowy jako osobne struktury gramatyczne, choć ich klasyfikacja jako *bunkei* wzbudza wątpliwości, to czy taka sytuacja ma miejsce również w słownikach gramatycznych? Czy każdy *bunkei* zawarty w słowniku bądź podręczniku do nauki języka japońskiego jest nową strukturą gramatyczną wymagającą objaś-

nienia, gdyż w innym wypadku jego znaczenie jest niejasne nawet dla rodzimego użytkownika języka japońskiego?

Opisy przykładowych *bunkei* przedstawione w słownikach gramatycznych oraz podręczniku do nauki języka japońskiego jako obcego

Jeżeli w podręcznikach do nauki języka japońskiego dla obcokrajowców pojawiają się *bunkei*, które w rzeczywistości nie są strukturami gramatycznymi, to czy również w słownikach gramatyki języka japońskiego dochodzi do takich przypadków?

Niektóre *bunkei* są pojedynczymi wyrazami, np. przymiotnik '*hoshii*' („chciany"). Inne są całymi konstrukcjami gramatycznymi użytymi w jednym zdaniu. Jako przykład takich *bunkei* autorka pragnie przedstawić formę わけ (*wake*) oraz jej odmiany i pochodne, które w podręcznikach oraz słownikach gramatycznych są opisywane jako osobne konstrukcje, z osobnym znaczeniem, nie koniecznie wynikającym ze znaczenia samego *wake.*

Struktury zawierające rzeczownik *wake*

Wake (わけ) to rzeczownik oznaczający, wedle słownika *Weblio*, „*reason*; *cause*; *grounds*; *circumstances*; *the case*": „powód; przyczynę; okoliczności, możliwość". W formie 言い訳 (*iiwake*) niesie ze sobą znaczenie „tłumaczenia się/wyjaśnienia" („*excuse*").

Słownik gramatyczny *Donna toki dou tsukau nihongo hyougen bunkei jiten* (どんなときどう使う日本語表現文型辞典) podaje 4 typy konstrukcji zawierających *wake.*

Słownik gramatyczny *Kyoushi to gakushuusha no tame no nihongo bunkei jiten* (教師と学習者のための日本語文型辞典) zawiera 7 typów konstrukcji z *wake* oraz pochodne tych konstrukcji.

Podręcznik do nauki języka japońskiego jako obcego na poziomie średniozaawansowanym *Nyuu Apuroochi chuukyuu nihongo* (ニューアプローチ中級日本語) zawiera 8 typów konstrukcji z *wake*, ale nie wszyst-

kie pokrywają się z tymi zaprezentowanymi w wymienionych powyżej słownikach. Każde z wymienionych w tej publikacji źródeł podaje inny zakres struktur zawierających w sobie rzeczownik *wake*.

Poniżej przedstawiono *bunkei* zawierające rzeczownik *wake* oraz ich objaśnienia i przykłady.

1. わけだ (*wake da*)

Tłumaczenie dosłowne tej formy prezentuje się następująco: „jest taki przypadek/możliwość; powód jest taki, że…".

Celem przytoczenia tłumaczeń dosłownych analizowanych *bunkei* jest wskazanie znaczenia samego rzeczownika *wake* w różnych formach jego odmiany. Opisowe znaczenia całych struktur gramatycznych, wyjaśniające użycie i znaczenie danego *bunkei* zostały podane w formie przytoczonych objaśnień z podręczników oraz słowników gramatycznych.

Konstrukcja '*wake da*' wskazuje, że jest taka sytuacja, okoliczność, osąd bazujący na pewnych przesłankach podanych przed orzeczeniem.

'*Wake da*' to rzeczownik *wake* użyty w funkcji predykatu w czasie teraźniejszo-przyszłym w formie twierdzącej, stąd dodana spójka *da*. Sama spójka nie niesie ze sobą znaczenia semantycznego, a jedynie gramatyczne: służy do odmiany rzeczowników i quasi-przymiotników przez czasy, dzięki czemu możliwe jest użycie wspomnianych części mowy w funkcji orzeczenia. Zatem, w przeciwieństwie do języka polskiego, w języku japońskim istnieją również inne predykaty poza czasownikowymi.

Wake występuje w funkcji orzeczenia, odmienia się oraz łączy z innymi częściami mowy dokładnie w taki sam sposób, jak każdy inny rzeczownik w języku japońskim.

Poniżej przedstawiono objaśnienia formy '*wake da*' pochodzące z kilku źródeł:

> <「わけ」＝理由＞の意味で使われる場合 (Oyanagi 2002: 202)
>
> ('*Wake*' = *riyuu*) *no imi de tsukawareru baai.*

„Sytuacja, w której rzeczownik '*wake*' jest używany w znaczeniu <powód>".

> „1) Conclusion is natural given facts or circumstances. Clauses indicating precursor condition or reasons usually precede わけだ (*wake da*).

> 2) Nのわけだ (*no wake da*) can become Nなわけだ (*na wake da*) in colloquial, as in sentence 3". (Tomomatsu, Wakuri 2010: 417)

„Wniosek na podstawie faktów lub okoliczności. Zdania wskazujące na powody lub stany są poprzedzone '*wake da*'. Rzeczownik '*no wake da*' może w mowie potocznej przybrać konstrukcję rzeczownik '*na wake da*' tak jak zaprezentowano to w zdaniu 3".

Bardziej rozbudowaną definicję podaje słownik *Nihongo bunkei jiten*:

> 「結論」:「X。(だから) Y わけだ」の形で、YがXからの自然な成り行き、必然的に導き出される結論であることを表す。「だから」「から」「ので」などと共に用いられることが多い。(Sunakawa et al. 1998: 639)

> '*Ketsuron*': '*X.* (*dakara*) *Y wake da*' *no katachi de, Y ga X kara no shizen na nariyuki, hitsuzenteki ni michibikidasareru ketsuron de aru koto o arawasu.* '*Dakara*', '*kara*', '*node*' *nado to tomo ni mochiirareru koto ga ooi.*

„'Wniosek': w konstrukcji 'X (*dakara*) Y *wake da*' Y jest naturalnym rezultatem X, poprzez tę strukturę jest pokazana nieunikniona konkluzja. Często stosuje się razem z *dakara*, *kara*, *node*".

Jednakże już same partykuły *dakara*, *kara* i *node*, oznaczające „ponieważ, w związku z tym" wskazują na rezultat danej czynności i związek przyczynowo-skutkowy. W połączeniu z rzeczownikiem *wake* („powód") tworzą swoistą klamrę znaczeniową oznaczającą „ponieważ X to Y jest wnioskiem bazującym na opisanych przesłankach".

> 「言い換え」:「X。(つまり) Y わけだ」の形で、XとYは同じことがらを意味しており、XをYで言い換えられることを表す。「つまり」「言い換えれば」「すなわち」「要するに」などと共に用いられることが多い。(Sunakawa et al. 1998: 639)

> '*Iikae*':'*X.*(*tsumari*) *Y wake da*' *no katachi de, X to Y wa onaji kotogara o imi shiteori, X o Y de iikaerareru koto o arawasu.* '*Tsumari*', '*iikaereba*', '*sunawachi*', '*yousuruni*' *nado to tomo ni mochiirareru koto ga ooi.*

„'Innymi słowy': w konstrukcji 'X (*tsumari*) Y *wake da*' X i Y wskazują na te same okoliczności, X jest wyrażone poprzez inne słowa za pomocą Y, ale znaczenie pozostaje niezmienne. Strukturę '*wake da*' często stosuje się razem z *tsumari*, *iikaereba*, *sunawachi*, *yousuruni*".

Już same wyrażenia i przysłówki *tsumari*, *iikaereba*, *sunawachi*, *yousuruni* – oznaczające „innymi słowy; w skrócie; to znaczy" – wskazują na przedstawienie danej kwestii jeszcze raz, z użyciem innych słów, ale zachowanym znaczeniem. Zatem znaczenie całej konstrukcji nie wywodzi się od samego *wake* w funkcji predykatu.

> 「理由」:「X。Yわけだ」の形で、YがXの原因であるということを表す。「YだからX」と言うかえることもできる。(Sunakawa et al. 1998: 639)
>
> '*Riyuu*' : '*X. Y wake da*' *no katachi de, Y ga X no gen'in de aru to iu koto o arawasu.* '*Y da kara X*' *to iu kaeru koto mo dekiru.*

„'Powód': w konstrukcji 'X. Y *wake da*' Y wskazuje przyczynę sytuacji opisanej jako X. Możliwe jest wymienne użycie z Y *dakara* X".

Sam spójnik *dakara* oznacza „dlatego", a zatem wskazuje na związek przyczynowo-skutkowy.

> 「事実の主張」:自分が述べることは論理的な根拠のある事実だということを主張・強調するのに用いられる。「. . . 」自分の考えを述べて相手を説得するときに用いられることが多い。(Sunakawa et al. 1998: 640)
>
> '*Jijitsu no shuchou*': *jibun ga noberu koto wa ronriteki na konkyo no aru jijitsu da to iu koto o shuchou/kyouchou suru no ni mochiirareru.* (*...*) *Jibun no kangae o nobete aite o settoku suru toki ni mochiirareru koto ga ooi.*

„(Emfaza faktów): konstrukcja jest używana do podkreślenia, zaznaczenia swojego stanowiska jako prawdy wynikającej z logicznych podstaw. (…) Struktura używana gdy nadawca wypowiedzi chce podkreślić swoje stanowisko/przemyślenia i wpłynąć na odbiorcę". A zatem ten *bunkei* podkreśla opinię nadawcy wypowiedzi podczas podawania powodów wystąpienia danych okoliczności.

W źródle, z którym studenci mają kontakt w pierwszej kolejności, tj. w podręczniku do nauki języka japońskiego na poziomie średniozaawansowanym (ニューアプローチ中級日本語, *Nyuu apuroochi chuukyuu nihongo*) podano następujące definicje:

a) (～から)。。。わけだ。([~*kara*]… *wake da*):

– どのような理由でそういう結果になったのかを説明する。 (Oyanagi 2002: 202) – *Dono youna riyuu de sou iu kekka ni natta no ka o setsumei suru.* – „Wyjaśnia wynik powstały z jakichś powodów".

– 「～んです」と比べて、硬い表現になる。 (Oyanagi 2002: 202) – '*~ndesu' to kurabete, katai hyougen ni naru.* – „To silniejsze wyrażenie/bardziej 'sztywne' w porównaniu z konstrukcją *~ndesu*". Podstawowym znaczeniem *bunkei* '*~ndesu*' jest podanie wyjaśnienia danej sytuacji bądź okoliczności, na które nadawca wypowiedzi nie miał wpływu.

– 「。。。のは～からだ」と同じ表現効果がある。(Oyanagi 2002: 202) – '*... nowa ~kara da' to onaji hyougen kouka ga aru.* – „Oznacza to samo co konstrukcja *nowa ~ kara da*". Partykuła *kara*, użyta w powyższej strukturze w funkcji predykatu oznacza „ponieważ", zatem wskazuje na związek pomiędzy przyczyną i jej skutkiem.

b) ～と・～たら・～ば・～から)。。。わけだ。 ([*~to/~tara/~ba/~kara*] … *wake da*). – 因果関係の全体を確認して述べる。(Oyanagi 2002: 203) *– Inga kankei no zentai o kakunin shite noberu.* – „(*~to/~tara/~ba /~kara*)… *wake da.* – Wyraża potwierdzenie związku przyczynowo-skutkowego". Przedstawione formy *~to/~tara/~ba*, to formy warunkowe wskazujące na związek „jeżeli zaistnieje A, to może zaistnieć B".

c) このように・つまり)。。。(という)わけだ。([*Kono youni/tsumari*]…) *to iu*] *wake da*). – 結論、まとめ:前の部分が何を意味しているのかを説明する。(Oyanagi 2002: 203) – *Ketsuron, matome: mae no bubun ga nani o imi shiteiru no ka o setsumei suru.* – „(*kono youni/tsumari*) … (*to iu*) *wake da.* – 'wniosek, konkluzja': objaśnia znaczenie tego, co jest podane we wcześniejszej części zdania".

Poniżej zaprezentowano przykładowe zdania zawierające *bunkei 'wake da'* w funkcji orzeczenia oraz w nawiasie podano znaczenie jakie struktura gramatyczna '*wake da*' ze sobą niesie. Owe znaczenia *wake* w prezentowanych przykładach, pochodzą z przytaczanych definicji konstrukcji *wake da*. Ponadto oznaczono partykuły/przysłówki/wyrażenia, które niosą ze sobą znaczenie semantyczne przypisywane do całej konstrukcji '*wake da*': 彼女は中国で３年間働いていたので、中国の事情にかなり詳しいわけである。「結論」 (Sunakawa et al. 1998: 639) – *Kanojo wa Chuugoku de 3 nenkan hataraite ita* ***node****, Chuugoku no jijou ni kanari kuwashii* ***wake de aru****.* (*ketsuron*) – „**Ponieważ** ona pracowała w Chinach przez 3 lata, **to wniosek z tego jest taki**, że bardzo dobrze zna się na sprawach związanych z Chinami (wniosek)".

最近円高が進んで、輸入品の値段が下がっている。だから洋書も安くなっているわけだ。「結論」(Sunakawa et al. 1998: 639) – *Saikin endaka ga susunde, yunyuuhin no nedan ga sagatte iru.* ***Dakara*** *yousho mo yasuku natte iru* ***wake da****.* (*ketsuron*) – „Ostatnio wzrosła wartość jena i tym samym spadła cena za importowane towary. **W związku z tym** (**wniosek z tego taki**), że zachodnie książki też tanieją (wniosek)".

Według objaśnienia, pochodzącego ze słownika *Nihongo bunkei jiten*, w przykładach prezentowanych powyżej '*wake da*' można przetłumaczyć na język polski jako: „w związku z". Jednakże to znaczenie nie musi koniecznie pochodzić od samego *bunkei* '*wake da*', ale od partykuły *dakara* oraz *node*. A zatem nie można jednoznacznie stwierdzić, że to rzeczownik *wake* wskazuje na konsekwencje (jakiegoś działania) opisane w zdaniu, a nie partykuły mające podobne znaczenie. W przypadku zastosowania elementów składowych struktury gramatycznej o podobnym znaczeniu można mówić o konstrukcji klamrowej, kładącej nacisk na wybrane znaczenie, tu na związek przyczynowo-skutkowy.

彼女の父親は私の母の弟だ。つまり彼女と私はいとこ同士なわけだ。「言い換え」(Sunakawa et al. 1998: 639) – *Kanojo no chichioya no haha no otouto da.* ***Tsumari*** *kanojo to watashi wa itoko doushi na* ***wake da****.* (*iikae*) – „Jej tata to młodszy brat mojej mamy. **W skrócie** (**innymi słowy**) jesteśmy kuzynami – rówieśnikami (innymi słowy)".

„父は２０年前に運転免許を取っていたが車は持っていなかった。つまり長い間ペーパードライバーだったわけだ。「言い換え」" (Sunakawa et al. 1998: 639) – *Chichi wa 20 nen mae ni unten menkyo o totte ita ga kuruma wa motte inakatta.* ***Tsumari*** *nagai aida peepaa doraibaa datta* ***wake da****.* (*iikae*) – „Tata 20 lat temu zrobił prawo jazdy, ale nie posiadał samochodu. **W skrócie**, (**innymi słowy**) był jedynie kierowcą na papierze (innymi słowy)".

Zarówno w przykładach wskazujących na rezultat, jak i w zdaniach zaprezentowanych powyżej, nie ma jednoznacznego wskazania, że to sama konstrukcja '*wake da*' zawiera znaczenie tłumaczone jako „innymi słowy", a nie przysłówek *tsumari*. W tym wypadku nie ma konstrukcji klamrowej. Oczywiście można całość – '*tsumari*…*wake da*' – traktować jako osobną konstrukcję gramatyczną, niepowiązaną ściśle z samym '*wake da*'. Niemniej na podobnej zasadzie można by tworzyć nieskoń-

czoną liczbę struktur gramatycznych o niepowiązanych ze sobą znaczeniach, gdzie tylko jeden element składowy jest wspólny.

Poniżej przykład *bunkei 'wake da*' wskazującego na powód. W tym wypadku zdanie nie zawiera dodatkowo form mogących odsyłać do tego właśnie znaczenia – powód jest przekazywany jedynie za pomocą rzeczownika *wake* w funkcji predykatu.

それで遅れたわけですね。(Tanimori, Sato 2012: 411) – *Sore de okureta **wake desu** ne*. – „To właśnie jest **powodem**, że jesteś spóźniony, czyż nie?"

今年の米のできが良くなかった。冷夏だったわけだ。「理由」 (Sunakawa et al. 1998: 639) – *Kotoshi no kome no deki ga yoku nakatta. Reika datta **wake da**.* (*riyuu*) – „W tym roku jakość ryżu jest kiepska. **Powodem** jest to, że było zimne lato (powód)".

1a. わけだから **(*wake dakara*)**

Autorzy słownika *Nihongo bunkei jiten* rozbili opis konstrukcji '*wake da*' na kolejne podpunkty, tworząc osobno *bunkei* '*wake da kara*' czyli połączenie rzeczownika *wake* z dodaną spójką *da* oraz partykułą *kara* oznaczającą „ponieważ". Takie połączenie wskazuje na związek przyczynowo-skutkowy, gdyż oba elementy konstrukcji – *wake* jak i *kara* – niosą ze sobą takie znaczenie.

> わけだから。。。はとうぜんだ:「Ｘわけだから Ｙは当然だ」の形で、確実な事実Ｘを根拠にして、そのＸが事実だから Ｙは当然のなりゆきであるということを主張する。(Sunakawa et al. 1998: 642)
>
> *Wake dakara ... wa touzen da*: '*X wake dakara Y wa touzen da*' *no katachi de, kakujitsu na jijitsu X o konkyo ni shite, sono X ga jijitsu dakara Y wa touzen no nariyuki de aru to iu koto o shuchou suru.*

„Ponieważ ~ to… jest to oczywiste: W konstrukcji 'X *wake da kara* Y *wa touzen da*', podając za podstawę wiarygodny fakt X, podkreślamy, że skoro istnieje fakt X to Y jest oczywistym rezultatem".

Skoro Y jest klarowne, to tym samym X jest naturalnym wynikiem Y. Związek logiczny, wyrażony poprzez taką strukturę gramatyczną jest bezsprzeczny zarówno dla nadawcy jak i odbiorcy wypowiedzi.

> わけだから。。。ても当然だ：「XわけだからYても当然だ」の形で、確実な事実Xを根拠に考えるとYということがらが事実になってもおかしくないという意味。(Sunakawa et al. 1998: 642)
>
> *Wake dakara ... temo touzen da:* '*X wake dakara Y temo touzen da*' *no katachi de, kakujitsu na jijitsu X o konkyo ni kangaeru to Y to iu kotogara ga jijitsu ni nattemo okashikunai to iu imi.*

„Ponieważ ~ to… mimo wszystko jest to oczywiste: W konstrukcji '*X wake da kara* Y *temo touzen da*' jeżeli podamy za podstawę wiarygodny fakt X, to mimo że nastąpił Y, całość nie wydaje się dziwna".

Ponieważ jest część X, to mimo zdarzenia wyrażonego przez Y, wniosek płynący ze zdania jest oczywisty.

Poniżej przedstawiono przykładowe zdania podrzędnie złożone zawierające *bunkei 'wake dakara'*. *Touzen* to zarówno rzeczownik, jak i quasi-przymiotnik oznaczający „oczywisty; naturalny".

小池さんは何年もインドネシア駐在員だったわけだから、インドネシア語が話せるのは当然だ。(Sunakawa et al. 1998: 642) – *Koike san wa nannen mo Indoneshia chuuzaiin datta wake dakara, Indoneshiago ga hanaseru no wa* ***touzen da***. – „**Ponieważ** pan Koike od wielu lat był pracownikiem w indonezyjskim urzędzie, **to oczywiste**, że potrafi mówić po indonezyjsku".

彼女は大学を出てからもう８年も経っているわけだから、結婚していても当然だろう。(Sunakawa et al. 1998: 642) – *Kanojo wa daigaku o dete kara mou 8 nen mo tatte iru* ***wake dakara****, kekkon shite itemo* ***touzen darou***. – „**Ponieważ** od ukończenia studiów minęło już 8 lat, **to oczywiste**, że wyszła za mąż".

Na podstawie przedstawionych objaśnień gramatycznych, jak i przykładów, można odnotować, iż konstrukcja '*wake dakara*' nie jest osobnym *bunkei*, a połączeniem rzeczownika *wake* z partykułą *kara*. Można wskazać wiele przypadków połączeń wspomnianej partykuły z dowolnym rzeczownikiem, co nie czyni z nich osobnych struktur gramatycznych. Zarówno rzeczownik *touzen*, jak i pozostałe *bunkei* (np. konstrukcja *~temo*), nie łączą się w sposób bezpośredni z rzeczownikiem *wake.* Zatem można uznać, iż powyższe przykłady są złożone z kilku *bunkei*, a ich sekwencja nie stanowi odrębnej, nowej struktury gramatycznej.

1b. というわけだ・ってわけだ **(*toiu wake da/tte wake da*)**

Skrót '*tte*' pochodzi od konstrukcji '*toiu*' i częściej jest stosowany w mowie niż jego pełniejsza wersja. '*Toiu*' to połączenie czasownika *iu* („mówić") w czasie teraźniejszo-przyszłym z partykułą przytoczenia '*to*'. Zatem „mówimy o" tym co jest opisane tuż przed '*toiu*'.

Znaczenie konstrukcji (*toiu wake da*) według słownika „*Nihongo Bunkei Jiten*" prezentuje się następująco:

> 「わけだ１」や「わけだ２」の＜結論＞、＜言いかえ＞、＜理由＞の用法に「という」が結び付いた形。(Sunakawa et al. 1998: 642)
>
> '*Wake da 1*' *ya* '*wake da 2*' *no* (*ketsuron*), (*iikae*), (*riyuu*) *no youhou ni* '*toiu*' *ga musubitsuita katachi.*

„Konstrukcja *toiu* doczepiona do *wake da* w zastosowaniu jako (wniosek/konkluzja), (innymi słowy), (powód)".

A zatem sami autorzy słownika przyznają, że nie jest to osobna struktura gramatyczna, tylko połączenie dwóch *bunkei*, gdzie znaczenie semantyczne całej konstrukcji pochodzi od znaczenia rzeczownika *wake*.

Poniżej przedstawiono przykłady użycia '*toiu wake da*':

イギリスとは時差が８時間あるから、日本が１１時なるイギリスは３時（だ）というわけだ。(Sunakawa et al. 1998: 642) – *Igirisu to wa jisa ga 8 jikan aru* ***kara****, Nihon ga 11 ji naru Igirisu wa 3 ji* (*da*) ***to iu wake da***. – „**Ponieważ** różnica czasowa wynosi 8 godzin, **to wniosek z tego taki**, że gdy w Japonii jest godzina 11, to w Anglii jest 3".

彼女の父親は私の母の弟だ。つまり彼女と私はいとこ同士（だ）というわけだ。(Sunakawa et al. 1998: 643) – *Kanojo no chichioya wa watashi no haha no otouto da.* ***Tsumari*** *kanojo to watashi wa itoko doushi* (*da*) ***to iu wake da***. – „Jej tata, to młodszy brat mojej mamy. **Podsumowując**, (**innymi słowy**) ja i ona jesteśmy kuzynkami – rówieśniczkami".

Również w przypadku tego *bunkei* mamy do czynienia z połączeniem konstrukcji, a nie osobną nową strukturą gramatyczną. Tak jak w przypadku różnych znaczeń '*wake da*', tak i w tym, nie jest możliwe jednoznaczne stwierdzenie, iż znaczenia konstrukcji '*to iu wake da*' wynikają bezpośrednio z tego *bunkei*, a nie z partykuł i przysłówków (*kara*, *tsumari*), które również zostały użyte w podanych przykładach. Przykład drugi sugeruje, że w niektórych sytuacjach można tę konstruk-

cję stosować wymiennie z samym ‘*wake da*’ występującym w funkcji orzeczenia, gdyż identyczny przykład znalazł się w słowniku przy objaśnieniach *bunkei* ‘*wake da*’.

2. わけではない **(*wake dewa nai*)**

Tłumaczenie dosłowne tej struktury to: „to nie tak; nie zawsze; niekoniecznie; to nie powód/okoliczność”.

Ta konstrukcja to rzeczownik *wake* wraz z negacją spójki *desu* (→ *dewa nai*) w czasie teraźniejszo-przyszłym. A zatem, jest to stwierdzenie, że nie ma takiej sytuacji/okoliczności.

Części mowy w funkcji przydawki łączą się z ‘*wake dewa nai*’ tak samo jak z każdym innym rzeczownikiem. Taka sama sytuacja została przedstawiona w opisie twierdzącej formie ‘*wake da*’.

Mając na uwadze fakt, iż ‘*wake dewa nai*’ to jedynie konstrukcja ‘*wake da*’ w formie przeczącej, to czy powinna być traktowana jako osobny *bunkei*?

Poniżej przedstawiono objaśnienia tej struktury pochodzące z kilku źródeł:

> „1) Negates part of what precedes わけではない. Often used with からといって (just because), as in sentence 2. Pattern ないわけではない in sentence 3 shows partial affirmation. Can be used to say that something isn’t particulary true, as in sentences 4 and 5. 2) Pattern Nのわけではない can become Nなわけではない in colloquial”. (Tomomatsu, Wakuri 2010: 418)

„Neguje część zdania poprzedzoną ‘*wake dewa nai*’. Często stosowane z ‘*kara to itte*’ (‘tylko dlatego, że’), tak jak przedstawiono to w zdaniu 2. Wzór ‘*nai wake dewa nai*’ w zdaniu 3 prezentuje częściowe twierdzenie. Konstrukcja może być używana, do wyrażenia, że coś nie jest do końca prawdą, tak jak przedstawiono to w zdaniach 4 i 5. W mowie potocznej wzór rzeczownik ‘*no wake dewa nai*’ może przyjąć postać rzeczownik *na wake dewa nai*”.

> 現在の状況や直前の発言から当然導き出されることがらを否定するのに用いる。「だからといって」「別に」「特に」などとともに用いられることが多い。 (Sunakawa et al. 1998: 643)

Genzai no joukyou ya chokuzen no hatsugen kara touzen michibikidasareru kotogara o hitei suru noni mochiiru. ‘*Dakara to itte*’ ‘*betsu ni*’ ‘*toku ni*’ *nado to tomo ni mochiirareru koto ga ooi.*

„Konstrukcja używana w zaprzeczeniu okoliczności/sytuacji naturalnie wynikających z obecnej sytuacji lub ze wcześniejszych zdarzeń. Często stosuje się w połączeniu z ‘*dakara to itte*’ (‘właśnie dlatego, że’), ‘*betsu ni*’ (‘[nie] szczególnie’) oraz ‘*toku ni*’ (‘zwłaszcza, szczególnie’)”.

Przykłady użycia ‘*wake dewa nai*’, obrazujące znaczenie i sposób użycia tej struktury gramatycznej prezentują się następująco:
熱があるわけではないが、なんとなく体が疲れた感じがする。(Tomomatsu, Wakuri 2010: 418) – *Netsu ga aru* ***wake dewa nai*** *ga, nantonaku karada ga tsukareta kanji ga suru.* – „**To nie tak**, że mam gorączkę, ale jakoś tak czuję się osłabiony”.
別にそれが嫌いなわけではありません。(Tanimori, Sato 2012: 410) – ***Betsu ni*** *sore ga kirai na* ***wake dewa arimasen****.* – „**To nie koniecznie oznacza**, że tego nienawidzę”.
このレストランいつも客がいっぱいだが、だからといって特別においしいわけではない。(Sunakawa et al. 1998: 643) – *Kono resutoran itsumo kyaku ga ippai da ga,* ***dakara to itte*** *tokubetsu ni oishii* ***wake de wa nai****.* – „W tej restauracji zawsze jest dużo klientów, ale (**właśnie dlatego**) **to nie koniecznie tak**, że jest tam smacznie”.

Powyższe objaśnienia gramatyczne zaczerpnięte ze słowników japońskich, jak i przykłady użycia wskazują, że ta konstrukcja jest gramatycznie i semantycznie ‘*wake da*’ w negacji. A zatem, wskazuje, że coś „nie jest powodem” zaistnienia danej sytuacji. Skoro nie wszystkie struktury gramatyczne są rozbijane na osobne *bunkei* ze względu na formę twierdzącą i przeczącą, to rozbicie konstrukcji z rzeczownikiem *wake* na ‘*wake da*’ i ‘*wake dewa nai*’ nie znajduje wystarczającego uzasadnienia.

Autor podręcznika do nauki języka japońskiego na poziomie średnio-zaawansowanym („*Nyuu Apurouchi chuukyuu nihongo*”), jak i twórcy słownika „*Kyoushi to gakushuusha no tame no nihongo bunkei jiten*” rozbili konstrukcję ‘*wake dewa nai*’ na kolejne *bunkei*.

2a. というわけではない・ってわけではない (*to iu wake dewa nai/tte wake dewa nai*)

> 会話では相手の発言を聞いて、自分の様子や直前の発言が相手に誤解を与えたと思ったときに「～わけではない」を使って説明する。 (Oyanagi 2002: 203)
>
> *Kaiwa de wa aite no hatsugen o kiite, jibun no yousu ya chokuzen no hatsugen ga aite ni gokai o ataeta to omotta toki ni '~wake de wa nai' o tsukatte setsumei suru.*

„Używamy '*wake dewa nai*' gdy, po wysłuchaniu wypowiedzi interlokutora, chcemy wyjaśnić partnerowi w rozmowie naszą sytuację lub gdy uważamy, że wywarliśmy błędne wrażenie".

Przykłady użycia '*to iu wake dewa nai*' zostały przedstawione poniżej: このレストランはいつも満員だが、だからといって特においしいというわけではない。(Sunakawa et al. 1998: 644) – *Kono resutoran wa itsumo man'in da ga,* ***dakara to itte*** *toku ni oishii* ***to iu wake de wa nai****.* – „W tej restauracji zawsze jest dużo klientów, ale **to nie koniecznie tak**, że jest tam smacznie".

Powyższy przykład jest niemal identyczny z przykładem obrazującym użycie konstrukcji '*wake dewa nai*'. Oba przykłady pochodzą z tego samego źródła oraz oba w tłumaczeniu na język polski brzmią niemal identycznie. Sunakawa (1998) podaje, że w przypadku zdań zawierających konstrukcję 'X *dakara* Y' („X dlatego Y") wyraźnie podkreślającą logiczne wnioski, to zwykle stosuje się '*to iu wake dewa nai*' zamiast samego '*wake dewa nai*'. Jednakże użycie samego '*wake dewa nai*' również jest poprawne gramatycznie, na co może wskazywać przykład przytoczony powyżej.

A: あなた、ずいぶんはっきり言いますけど、本当にそれを見たんですか。
B: ええと、そういう(＝本当に見た)わけではないんですが、。。。 (Oyanagi 2002: 203) – *A: Anata, zuibun hakkiri iimasu kedo, hontou ni sore o mita ndesu ka. / B: Eeto,* ***sou iu*** *(= hontou ni mita)* ***wake de wa nai*** *ndesu ga, ...* – „Przedstawiłeś to dość wyraźnie, ale naprawdę to widziałeś? / Eee **to nie koniecznie tak**, że naprawdę to widziałem (byłem naocznym świadkiem), ale …".

Zaprezentowane przykłady wskazują, iż konstrukcja przedstawiona w podpunkcie 2a zasadniczo nie różni się w użyciu od '*wake dewa nai*'.

2b. ～といっても。。。(という)わけではない。(*~to iitemo ....* [*to iu*] *wake dewa nai*)

> 「～が。。。を意味するのではない」ということを付け加える表現。
> 自分が直前に話した・書いたことについて聞き手・読み手が間違った結論を出さないように自分から説明を付け加える。(Oyanagi 2002: 204)
>
> '*~ga ... o imi suru no de wa nai' to iu koto o tsukekuwaeru hyougen. Jibun ga chokuzen ni hanashita/kaita koto ni tsuite kikite/yomite ga machigatta ketsuron o dasanai youni jibun kara setsumei o tsukekuwaeru.*

„Wyrażenie z dodanym znaczeniem 'ale, to nie tak'. Aby odbiorca nie wyciągnął mylnych wniosków na podstawie tego co powiedzieliśmy lub napisaliśmy, to nadawca sam dodaje wyjaśnienie".

Konstrukcja '*to ittemo*' dosłownie oznacza „mimo, że mówię … to …". Zatem nie można wykluczyć, iż to ten *bunkei* sygnalizuje by odbiorca nie wyciągnął mylnych wniosków z komunikatu nadawcy.

Poniżej przedstawiono przykładowe użycie '*to ittemo…* (*to iu*) *wake dewa nai*':

家を買ったといっても、そこに住むというわけではない。ほかの人に貸すためだ。(Oyanagi 2002: 204) – *Ie o katta **to ittemo**, soko ni sumu **to iu wake de wa nai**. Hoka no hito ni kasu tame da.* – „**Mimo że** (**powiedziałem, że**) kupiłem dom, **to nie koniecznie tak**, że będę tam mieszkać. Kupiłem z myślą o wynajmowaniu go innym ludziom".

事故を起こしたといっても、そんなに大きな事故というわけではない。ちょっと電柱にぶつけただけだ。(Oyanagi 2002: 204) – *Jiko o okoshita **to ittemo**, sonna ni ookina jiko **to iu wake de wa nai**. Chotto denchuu ni butsuketa dake da.* – „**Mimo że** (**powiedziałem, że**) spowodowałem wypadek, **to nie tak**, że był to duży wypadek. Po prostu uderzyłem w słup".

Dodatkowo w podręczniku „*Nyuu Apuroochi chuukyuu nihongo*" znajduje się zaznaczona uwaga, że można pominąć część zdania zawierającą konstrukcję わけではない (*wake dewa nai*):

「～わけではない」の部分を言わないで、言いたい部分だけの場合もある。(Oyanagi 2002: 204)

'*~wake de wa nai' no bubun o iwanaide, iitai bubun dake no baai mo aru.*

„Istnieje sytuacja kiedy można podać tylko to co chce się powiedzieć, pomijając część *~wake de wa nai*".

A zatem taki zabieg sugeruje, że to nie jedna struktura gramatyczna, ale dwie osobne połączone w wypowiedzi jednego nadawcy.

W poniższych przykładach pominięte części wypowiedzi zostały umieszczone w nawiasach.

海外旅行に行くといっても、二泊三日です。(山田さんのように 1 週間というわけではない) (Oyanagi 2002: 204) – *Kaigai ryokou ni iku **to ittemo**, ni haku san nichi desu.* (*Yamada san no you ni isshukan **to iu wake de wa nai***) – „**Mimo że** (**powiedziałem, że**) jadę za granice, to będę tam przez 2 dni i 3 noce. (**To nie koniecznie tak** jak pan Yamada, który jedzie na tydzień)".

財布を盗まれたといっても、中には小銭しか入っていませんでしたから。(大金を取られたわけではない) (Oyanagi 2002: 204) – *Saifu o nusumareta **to ittemo**, naka ni wa kozeni shika haitte imasendeshita kara*. (*Taikin o torareta **wake de wa nai***) – „**Mimo że** (**powiedziałem, że**) skradziono mi portfel, to w środku były tylko drobne. (**To nie tak**, że skradziono mi dużo gotówki)".

Pominięte zdania wnoszą dodatkową informację. Aczkolwiek nie są niezbędną częścią wypowiedzi, potrzebną do poprawnego zrozumienia komunikatu. Zatem nie jest to jeden *bunkei*, a wypowiedź składająca się z kilku konstrukcji.

2c. ～からといっても(いつも・必ず・みんな)。。。というわけではない。(*~kara to ittemo* [*itsumo/kanarazu/minna*] *… toiu wake dewa nai*)

部分否定:～という理由があっても、いつも。。。という結果になるのではない。(Oyanagi 2002: 204)

Bubun hitei: ~to iu riyuu ga attemo, itsumo ... to iu kekka ni naru no de wa nai.

„W części przeczącej: mimo że jest powód, to nie zawsze następuje dany wynik".

Przykłady użycia powyższej konstrukcji prezentują się następująco. *Bunkei* '*kara to ittemo*' można dosłownie przetłumaczyć jako „ponieważ mimo powiedzenia … to…". W omawianej konstrukcji dosłowne tłumaczenie frazy '*kara to ittemo*' mogłoby zbytnio wpłynąć na naturalność przekazu komunikatu w języku polskim, dlatego pominięto tłumaczenie tej części. Jedynie uwzględniono w tłumaczeniu samą część '*temo*' („mimo że").

法律に違反していないからといっても、何でもやっていいというわけではない。マナーは守らなければならない。(Oyanagi 2002: 204) – *Houritsu ni ihan shite inai **kara to ittemo**, nandemo yatte ii **to iu wake de wa nai**. Manaa wa mamoranakerebanaranai*. – „**Mimo że** według prawa nie jest to wykroczenie, **to nie tak**, że można robić co się chce. Trzeba szanować zasady/umieć się zachować".

同じ年に入社したからといっても、みんなが一緒に出世できるというわけではない。(Oyanagi 2002: 204) – *Onaji toshi ni nyuusha shita **kara to ittemo**, minna ga issho ni shusse dekiru **to iu wake de wa nai***. – „**Mimo że** wszyscy rozpoczęli pracę w firmie w tym samym roku, **to nie koniecznie powód**, by wszyscy mogli awansować jednocześnie".

Tak jak w przypadku formy przedstawionej w podpunkcie 2b, autor podręcznika „*Nyuu Apurouchi chuukyuu nihongo*" podał, iż możliwe jest pominięcie wypowiedzi zawierającej *bunkei* 'わけではない' (*wake dewa nai*):

> 「～わけではない」の部分を言わないで、言いたい部分だけの場合もある。(Oyanagi 2002: 204)
> '*~wake de wa nai*' *no bubun o iwanaide, iitai bubun dake no baai mo aru*.

„Istnieje sytuacja kiedy można podać tylko to co chce się powiedzieć, pomijając część *~wake de wa nai*".

Przykłady wypowiedzi z pominiętym '*wake dewa nai*' zostały przedstawione poniżej:

相手が子供だからといっても、油断していると負けるかもしれないよ。(必ずしも力がないというわけではない) (Oyanagi 2002: 204) – *Aite ga kodomo da **kara to ittemo**, yudan shite iru to makeru kamoshirenai yo.* (*Kanarazushimo chikara ga nai **to iu wake de wa nai***) – „**Mimo że**

przeciwnikiem jest dziecko, to jeśli go zlekceważysz, to możesz przegrać. **To nie koniecznie tak**, że (dziecko) nie ma siły".
大学に合格したからといっても、遊んでばかりしてはだめですよ。(遊んでいいというわけではない) (Oyanagi 2002: 204) – *Daigaku ni goukaku shita **kara to ittemo**, asonde bakari shite wa dame desu yo.* (*Asonde ii to **iu wake de wa nai***) – „**Mimo że** dostałeś się na studia, to nie możesz tylko balować. **To nie powód**, by można było tylko się bawić".

Wszystkie z powyższych przykładów sugerują użycie rzeczownika (*wake*) w różnych formach odmiany, występującego w danej wypowiedzi wraz z innymi konstrukcjami. Znaczenie całych zdań przypisywane przez autorów słowników i podręcznika jedynie strukturze gramatycznej zawierającej rzeczownik *wake*, nie koniecznie pochodzi wyłącznie od wspomnianego *bunkei*.

3. わけがない (*wake ga nai*)

Tę konstrukcję można dosłownie przetłumaczyć jako: „fizycznie nie ma powodu/możliwości".

Sam *bunkei* to połączenie rzeczownika *wake* z partykułą podmiotu (*ga*) oraz czasownikiem „być (w określeniu do elementów nieożywionych, np. wydarzeń, przedmiotów)" w czasie teraźniejszo-przyszłym, w formie przeczącej (*nai*).

> „1) No reason or possibility for something to occur based on certain facts. Speaker's assertion or subjective judgment. 2) In spoken language becomes わけない, as in sentence 4. 3) Nのわけがない in sentence 5 can become N なわけがない in colloquial. 4) Interchangeable with はずがない". (Tomomatsu, Wakuri 2010: 416–417)

„1) Bazując na pewnych faktach stwierdzamy, że nie ma powodu lub możliwości do zaistnienia czegoś. Twierdzenie nadawcy lub subiektywny osąd. 2) W mówionej odmianie języka konstrukcja zmienia się na '*wake nai*', tak jak przedstawiono to w zdaniu 4. 3) Połączenie rzeczownik '*no wake ga nai*' zaprezentowane w zdaniu 5, w języku potocznym może się zmienić w połączenie rzeczownik '*na wake ga nai*'. 4) Struktura zamienna w użyciu z *hazu ga nai*".

Hazu to rzeczownik oznaczający „oczekiwania; pewność, że jakieś wydarzenie miało lub nie miało miejsca". Budowa *bunkei* '*hazu ga nai*'

jest identyczna z ‘*wake ga nai*’, tj. rzeczownik wraz z partykułą podmiotu oraz czasownikiem „być” w negacji.

> そういうことがらが成立する理由・可能性がないという強い主張を表す。話しことばでは「わけない」というように「が」が省略されることが多い。「はずがない」で言いかえられる。(Sunakawa et al. 1998: 638)
>
> *Sou iu kotogara ga seiritsu suru riyuu/kanousei ga nai to iu tsuyoi shuchou o arawasu. Hanashikotoba dewa* ‘*wakenai*’ *to iu youni* ‘*ga*’ *ga shouryaku sareru koto ga ooi.* ‘*Hazu ga nai*’ *de iekaerareru.*

„Pokazuje silne przekonanie, że nie ma możliwości/powodu do zaistnienia czegoś. W języku potocznym opuszcza się partykułę ‘*ga*’ tworząc konstrukcję ‘*wakenai*’. Możliwe zamienne użycie z *hazu ga nai*”.

W objaśnieniach przytoczonych powyżej powtarza się dosłowne znaczenie „nie ma powodu/możliwości”. Autorzy przytaczanych źródeł dodają, że jest to subiektywna opinia nadawcy wypowiedzi. *Bunkei* ‘*hazu ga nai*’, który jest podawany jako zamiennik ‘*wake ga nai*’ wskazuje, że na podstawie informacji jakimi dysponuje nadawca wypowiedzi, opisywana przez niego sytuacja nie powinna móc zaistnieć.

Przykłady użycia konstrukcji ‘*wake ga nai*’ prezentują się następująco: こんな漢字の多い本をあの子が読むわけはない。 (Tomomatsu, Wakuri 2010: 416) – *Konna ni kanji no ooi hon o ano ko ga yomu* ***wake ga nai***. – „**Nie ma możliwości**, by tamto dziecko czytało książkę obfitującą w znaki kanji”.
北海道で熱帯の植物が育つわけがない。(Sunakawa et al. 1998: 638) – *Hokkaidou de nettai no shokubutsu ga sodatsu* ***wake ga nai***. – „**Nie ma powodu/możliwości** by na Hokkaido uprawiać rośliny tropikalne”.
こんな忙しい時期にスキーに行けるわけがない。(Sunakawa et al. 1998: 638) – *Konna isogashii jiki ni sukii ni ikeru* ***wake ga nai***. – „**Nie ma powodu/możliwości** by w tak zapracowanym okresie jechać na narty”.

W powyższych przykładach konstrukcja ‘*wake ga nai*’ występująca w funkcji predykatu nie niesie ze sobą innej wartości semantycznej niż znaczenie samego rzeczownika *wake* użytego z czasownikiem „być” w negacji. Ponieważ na podstawie znajomości znaczenia części składowych *bunkei* ‘*wake ga nai*’ jest możliwe zrozumienie znaczenia i funkcji całej struktury, to nie ma wystarczających podstaw by uznać

takie połączenie rzeczownika (*wake*) z czasownikiem (*nai*) za osobną konstrukcję gramatyczną. Oczywiście za uznaniem istotności wyodrębnienia tej konkretnej struktury gramatycznej przemawia fakt istnienia *bunkei* '*hazu ga nai*' o identycznej budowie: rzeczownik + g*a* + *nai*. Jednakże nie każda konstrukcja, w skład której wchodzi rzeczownik + g*a* + *nai*, występująca w funkcji orzeczenia jest kwalifikowana jako osobny *bunkei.* Przykładem może być konstrukcja '*jikan ga nai*' („nie ma czasu"), która nie widnieje w spisie *bunkei* ani w słownikach gramatycznym prezentowanych w niniejszym artykule, ani liście struktur gramatycznych sklasyfikowanych według poziomów znajomości języka japońskiego z egzaminu JLPT (*Japanese Language Proficiency Test*).

4. わけにはいかない (*wake niwa ikanai*)

Tłumaczenie dosłowne czasownika *ikanai* („nie iść") nie wpływa na zrozumienie znaczenia całej konstrukcji. Nie niesie też ze sobą właściwego znaczenia semantycznego *bunkei* '*wake niwa ikanai*'. Zatem takie połączenie rzeczownika *wake* z czasownikiem *ikanai* można uznać za osobną strukturę gramatyczną, gdyż niemożliwe jest wywnioskowanie znaczenia czy funkcji całej konstrukcji na podstawie jej części składowych.

Objaśnienie '*wake niwa ikanai*' według słownika „*Donna toki dou tsukau nihongo buneki jiten*":

> „Someone wants to do something but cannot because of social conventions, common sense, or for psychological reasons". (Tomomatsu, Wakuri 2010: 418)

„Ktoś chce coś zrobić, ale nie może ze względu na obowiązujące normy społeczne, zdrowy rozsadek czy przyczyny psychologiczne".

Na podstawie przytoczonego objaśnienia można dostrzec, iż konstrukcja '*wake niwa ikanai*' w znacznym stopniu różni się znaczeniem od samej struktury '*wake da*' i jej pochodnych, czy '*wake ga nai*'. W związku z tym wyszczególnienie tej struktury gramatycznej jako osobnego *bunkei* wydaje się być uzasadnione.

W słowniku „*Nihongo Bunkei Jiten*", jak i podręczniku „*Nyuu Apuro-ochi chuukyuu nihongo*" autorzy wyszczególniają kolejne *bunkei* związane z konstrukcją '*wake niwa ikanai*', które zostały przedstawione w podpunkcie 4a oraz 4b.

4a.Vる＋わけにはいかない (V*ru* + *wake niwa ikanai*)

Czasownik w funkcji przydawki (tu oznaczony jako ‘V*ru*’) jest w formie twierdzącej, w czasie teraźniejszo-przyszłym.

> 「そうすることは不可能だ」という意味を表す。単に「できない」という意味ではなく、「一般常識や社会的な通念、過去の経験から考えてできない、してはいけない」ということ。「私はお酒が飲めない」は体質的にお酒に弱くて飲めないという意味を表し得るが、「お酒を飲むわけにはいかない」の場合は、体質的に飲めないのではなく、例えば「今日は車で来ているから読めない」のように飲んではいけないという意味になる。(Sunakawa et al. 1998: 645)
>
> ‘*Sou suru koto wa fukanou da*’ *to iu imi o arawasu. Tan'ni* ‘*dekinai*’ *to iu imi dewa naku*, ‘*ippan joushiki ya shakaiteki na tsuunen, kako no keiken kara kangaete dekinai, shite wa ikenai*’ *to iu koto*. ‘*Watashi wa osake ga nomenai*’ *wa taishitsuteki ni osake ni yowakute nomenai to iu imi o arawashiuru ga,* ‘*osake o nomu wake niwa ikanai*’ *no baai wa, taishitsuteki ni nomenai no dewa naku, tatoeba* ‘*kyou wa kuruma de kite iru kara nomenai*’ *no you ni nonde wa ikenai to iu imi ni naru.*

„Wyrażenie pokazuje, że nie ma takiej możliwości. Nie oznacza jedynie ‘nie można/nie da się’, ale ‘nie można czegoś zrobić przez normy społeczne, zdrowy rozsądek czy doświadczenie z przeszłości. ‘*Watashi wa osake ga yomenai*’ oznacza, że nie mogę pić alkoholu, bo łatwo się upijam, ale w przypadku zdania ‘*osake o yomu wake niwa ikanai*’ może to oznaczać, że nie mogę pić, bo będę prowadzić samochód”.

> わけにはいかない：「～ことができない」とだいたい同じ意味だが、道徳的、心理的な理由が強い。それをしてもいいのだが、気持ちの上でそれはできないというニュアンスが強い。(Oyanagi 2002: 195)
>
> *Wake niwa ikanai*: ‘*~koto ga dekinai*’ *to daitai onaji imi da ga, doutokuteki, shinriteki na riyuu ga tsuyoi. Sore o shitemo ii no da ga, kimochi no ue de sore wa dekinai to iu niuansu ga tsuyoi.*

„Konstrukcja ‘*wake niwa ikanai*’ ma mniej więcej to samo znaczenie co konstrukcja *koto ga dekinai* (nie można czegoś zrobić), ale jest zaznaczona silna przyczyna psychologiczna związana z normami społecznymi. Istnieje silny niuans, że jesteśmy w stanie coś zrobić, ale czujemy, że nie możemy tak postąpić”.

Poniżej zaprezentowano przykładowe zdania z '*wake niwa ikanai*', gdzie przed *bunkei* zastosowano czasownik w formie twierdzącej:
あなたがしないなら私もするわけにはいきません。(Tanimori, Sato 2012: 412) – *Anata ga shinai nara watashi mo **suru wake niwa ikimasen***. – „Jeśli ty tego nie zrobisz, to ja również **nie powinienem (tego robić)**".
明日は試験があるから、今日は遊んでいるわけにはいかない。 (Tomomatsu, Wakuri 2010: 418) – *Ashita wa shiken ga aru kara, kyou wa **asonde iru wake niwa ikanai***. – „Ponieważ jutro jest egzamin, to dziś **nie powinienem się bawić/balować**".
ちょっと熱があるが、今日は大事な会議があるので仕事を休むわけにはいかない。(Sunakawa et al. 1998: 644) – *Chotto netsu ga aru ga, kyou wa daiji na kaigi ga aru no de shigoto o **yasumu wake niwa ikanai***. – „Mam lekką gorączkę, ale ponieważ dziś jest ważne zebranie, to **nie powinienem nie iść do pracy/robić sobie wolnego**".

W kolejnym podpunkcie przedstawiono użycie konstrukcji '*wake niwa ikanai*' w połączeniu z czasownikiem w negacji (tu oznaczonym jako V*nai*).

4b. Vない＋わけにはいかない (V*nai* + *wake niwa ikanai*)

Struktura zbliżona do tej przedstawionej w podpunkcie 4a, z tą różnicą, iż czasownik użyty przed '*wake niwa ikanai*' jest w formie przeczącej, w czasie teraźniejszo-przyszłym.

> 動詞の否定的に接読し「その動作をしないということは不可能だ＝しなければならない」という義務を表す。これも一般常識や社会的念、過去の経験がその義務の理由となる。(Sunakawa et al. 1998: 645)
>
> *Doushi no hiteiteki ni setsudoku shi '**sono dousa o shinai to iu koto wa fukano da = shinakerebanaranai**' to iu gimu o arawasu. Kore mo ippan joushiki ya shakaitekinen, kako no keiken ga sono gimu no riyuu to naru.*

„Czasownik w formie przeczącej wskazuje na obowiązek, że musimy coś zrobić, nie ma możliwości by nie wykonać danej czynności. Również w tej formie powód postępowania bazuje na normach społecznych, zdrowym rozsądku czy doświadczeniu z przeszłości".

「～なければならない」とだいたい同じ意味だが、やはり心理的な理由が強い。(Oyanagi 2002: 195)

'*~nakerebanaranai*' *to daitai onaji imi da ga, yahari shinriteki na riyuu ga tsuyoi*.

„Mniej więcej takie samo znaczenie jak w formie '*nakerebanaranai* (musieć coś zrobić)', ale jest zaznaczony silny powód na tle psychicznym". Poprzez zastosowanie podwójnego zaprzeczenia – „nie można nie robić" – oraz mając na uwadze aspekt psychologiczny w znaczeniu całej konstrukcji, to można owe podwójne zaprzeczenie uznać za synonim znaczenia „musieć".

Przykłady użycia przedstawionej konstrukcji prezentują się następująco:

実際にはもう彼を採用することに決まっていたが、形式上はめんどうでも試験と面接をしないわけにはいかない。(Sunakawa et al. 1998: 645) – *Jissai ni wa mou kare o saiyou suru koto ni kimatte ita ga, keishikijou wa mendou demo shiken to mensetsu o* ***shinai wake niwa ikanai***. – „Praktycznie jego kandydatura została już ustalona i zaakceptowana, ale przez kłopotliwe formalności, **nie powinno się** pominąć (/**nie zrobić**) egzaminu i rozmowy kwalifikacyjnej".

今日は車で来ているのでアルコールを飲むわけにはいかないが、もし先輩に飲めと言われたら飲まないわけにはいかない。(Sunakawa et al. 1998: 645) – *Kyou wa kuruma de kite iru node arukooru o nomu wake niwa ikanai ga, moshi senpai ni nome to iwaretara* ***nomanai wake niwa ikanai***. – „Ponieważ dziś jadę samochodem, to nie mogę pić alkoholu, ale jeśli przełożony powie by pić, **to nie będę miał możliwości by się nie napić**".

Ze względu na znaczną różnicę w znaczeniu między '*wake da*' a '*wake niwa ikanai*', wyszczególnienie tych konstrukcji jako osobnych *bunkei* wydaje się być uzasadnione. Jedynie dalsze rozbicie na 'V*ru* + *wake niwa ikanai'* oraz 'V*nai* + *wake niwa ikanai'* może wzbudzać pewne wątpliwości co do konieczności zastosowania takiego rozdziału.

Konkluzja

Podsumowując, nie każdy *bunkei* przedstawiony w podręcznikach do nauki języka japońskiego jako obcego, to nowa, wymagająca objaśnienia struktura gramatyczna. Za przykład takiego stwierdzenia można uznać sklasyfikowanie przez autorów podręczników „*Genki*" oraz „*Minna no Nihongo*" jako *bunkei* przysłówka *takusan* czy czasowników *kikoeru* oraz *mieru.*

Ponadto, mimo licznych konstrukcji zawierających element *wake*, obecnych w przytoczonych w niniejszej pracy słownikach (Sunakawa et al. 1998; Tomomatsu, Wakuri 2010; Tanimori, Sato 2012) oraz podręczniku (Oyanagi 2002), dwa *bunkei* można uznać za całkowicie odrębne struktury gramatyczne. Zaklasyfikowanie konstrukcji '*wake da*' oraz '*wake niwa ikanai*' ze względu na niemożliwość jednoznacznego wywnioskowania znaczenia semantycznego, wynikającego z części składowych owych struktur, jest uzasadnione. Aczkolwiek nie można jednoznacznie stwierdzić czy wszystkie znaczenia jakie są przypisywane formie '*wake da*', tj. „wniosek" oraz „innymi słowy", a które zostały omówione w niniejszej pracy, należy przypisać znaczeniu samego rzeczownika '*wake*'. Przytoczone przykładowe zdania zawierające *bunkei* '*wake da*' w znaczeniu „konkluzja" oraz „inaczej mówiąc" sugerują, iż podane znaczenia mogą być powiązane z użytymi partykułami wskazującymi związek przyczynowo-skutkowy, np. ('*kara*', '*node*' – „ponieważ") oraz przysłówkiem ('*tsumari*' – „innymi słowy").

Pozostałe *bunkei*, jak sugerują przytoczone w tym artykule przykłady użycia oraz objaśnienia gramatyczne, to rzeczownik '*wake*' (w formie twierdzącej lub przeczącej) połączony z inną konstrukcją gramatyczną, czasownikiem lub partykułami, a odrębne znaczenia przypisane '*wake*' mogą wynikać z innych form czy struktur zastosowanych w danej wypowiedzi, a nie samego rzeczownika '*wake*'.

Ponadto znaczenia struktur '*wake dewa nai*' czy '*wake ga nai*' wprost wynikają z części składowych wspomnianych *bunkei*. Zatem dodatkowe objaśnienia owych struktur nie są niezbędne do zrozumienia ich znaczeń, funkcji czy zastosowania.

Rolą nauczyciela może być nie tylko objaśnienie semantyki i zastosowania konstrukcji prezentowanych w podręcznikach używanych pod-

czas zajęć z języka japońskiego, ale również próba wyszukiwania genezy powstania danych *bunkei*. Prezentując znaczenie części składowych poszczególnych struktur, zwłaszcza tych, których znaczenie wynika bezpośrednio z owych elementów składowych, można ułatwić uczniom zapamiętanie i prawidłowe stosowanie wybranych *bunkei* oraz ograniczyć ilość nowego materiału do przyswojenia.

Bazując na powyższych wnioskach można uznać, iż nie tylko twórcom podręczników do nauki języka japońskiego jako obcego zdarza się tworzyć *bunkei* nie będące odrębnymi, nowymi strukturami gramatycznymi, ale bywa, iż autorzy słowników również dzielą istniejące konstrukcje na odrębne '*bunkei*, choć ich odmienność znaczeniowa wynika z dodanych elementów.

Bibliografia

3A Network. (1998). *Minna no Nihongo II – Translation and Gramatical Notes.* 3A Corporation.

Banno, E., Ohno, Y., Sakane, Y., Shinagawa, C. (2004). *Genki I*. The Japan Times.

Huszcza, R., Ikushima, M., Majewski, J. (2003). *Gramatyka Japońska. Podręcznik z Ćwiczeniami. Tom I*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, wydanie I. Kraków.

Oyanagi, N. (2002). *Nyuu Apuroochi chuukyuu nihongo* (*New Approach Japanese: Intermediate Course*). Gobun kenkyuusha.

Sunakawa, Y. et al. (1998). *Kyooushi to gakushuusha no tame no nihongo bunkei jiten*. Kuroshio Shuppan.

Tanimori, M., Sato, E. (2012). *Essential Japanese Grammar: A Comprehensive Guide to Contemporary Usage*, Tuttle Publishing.

Tomomatsu, E., Wakuri, M. (2010). *Donna Toki Do Tsukau Nihongo Hyogen Bunkei*. Aruku.

Streszczenie: Niemal każdy podręcznik do nauki języka japońskiego, niezależnie od poziomu zaawansowania języka, wprowadza nową gramatykę poprzez *bunkei* (文型) – „struktury gramatyczne/wzory zdań". Czy wyróżnienie danego *bunkei* jako odrębnej konstrukcji gramatycznej w podręczniku do nauki języka japońskiego jako obcego jest jednakże uzasadnione? Czy nie zdarzają się *bunkei* tworzone przez autorów podręczników, nie będące osobnymi strukturami gramatycznymi? Również: czy jest możliwe ograniczenie liczby nauczanych *bunkei* poprzez szukanie podobieństw między danymi konstrukcjami lub elementami składowymi danych struktur?

Zamiarem autorki niniejszej publikacji była analiza treści wybranych podręczników do nauki języka japońskiego dla obcokrajowców oraz słowników gramatycznych, autorstwa rodzimych użytkowników języka japońskiego. Celem analizy było wskazanie, czy każda struktura, którą autor podręcznika lub słownika określa mianem *bunkei* rzeczywiście jest nową konstrukcją gramatyczną, której znaczenia i funkcji nie można wywnioskować na podstawie jej części składowych, a tym samym wymaga niezbędnego objaśnienia.

Słowa kluczowe: *bunkei*, forma gramatyczna, struktura zdania, metodyka, język japoński

Is it the case that every *bunkei* presented in the dictionary or a textbook for Japanese language is a grammatical structure?

Summary: Not every *bunkei* presented in Japanese language textbooks is a grammatical structure which must be explained. The classification (as a *bunkei*) of the adverb *takusan* or the verbs *kikoeru* and *mieru*, presented in textbooks *Minna no Nihongo* and *Genki* can be considered as an example of this statement.

In addition, despite numerous constructions containing the noun *wake*, which are presented in dictionaries (Sunakawa 1998; Tomomatsu, Wakuri 2010; Tanimori, Sato 2012) and textbooks (Oyanagi 2002), two *bunkei* with *wake* can be considered as completely separate grammatical structures. The classification of the construction '*wake da*' and '*wake niwa ikanai*' as a *bunkei*, due to the inability to deduce the meaning from the constituent parts of these forms, is justified. The examples of sentences quoted in this paper which contain the form '*wake da*' in the sense of 'conclusion' and 'in other words' suggest that the meanings given in this *bunkei* may not be related to the meaning of *wake* but to the meaning of the particles used, which indicate the cause and effect relationship ('*kara*', '*node*' – means 'because') and the adverb ('*tsumari*' – 'in other words').

Other *bunkei's*, as is suggested by examples of usage and by grammar explanations quoted in this article, are a usage of the noun *wake* (in the affirmative or negative form) combined with another grammatical form or with particles. The separate meanings assigned to *wake* might be related to other forms used in the examples, and not precisely to the noun *wake*.

Moreover, the meaning of the structures '*wake dewa nai*' or '*wake ga nai*' directly stems from the components of the mentioned *bunkei*. Therefore, additional explanations of these structures are not necessary to understand their meanings.

Therefore, not only the authors of textbooks for learning Japanese as a foreign language create *bunkei's* that are not separate grammatical structures, but sometimes also the authors of dictionaries divide the existing structures into separate *bunkei's*, although their semantic difference follows from the elements added to the sentence, not from the structure itself.

Keywords: *bunkei*, grammatical form, sentence structure, methodology, Japanese language

Hanna Jaśkiewicz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Język w esejach literackich Yōko Tawady

1. Fenomen Yōko Tawady

Jedynie nielicznym twórcom, którzy zdecydowali się pisać w języku innym od ojczystego, udało się odnieść sukces, choć wśród nich znajdziemy najznamienitsze postacie światowej literatury, takie jak Vladimir Nabokov, Samuel Beckett czy Milan Kundera. Trzeba jednak pamiętać, że wszyscy oni rozpoczęli już swoje literackie kariery, kiedy prywatne i historyczne zawirowania zmusiły ich do kontynuowania jej w innym kraju i języku. W zupełnie innej sytuacji znalazła się Yōko Tawada, debiutująca z dala od rodzinnych stron, w Niemczech, dokąd wyemigrowała wkrótce po ukończeniu studiów. Tym bardziej podziwiać należy determinację japońskiej pisarki, która od ponad 30 lat aktywnie tworzy i publikuje zarówno w języku niemieckim, jak i japońskim, zdobywając przy tym uznanie czytelników i krytyków na całym świecie, co znalazło odzwierciedlenie w zdobytych przez nią licznych wyróżnieniach (m.in. Nagroda Akutagawy, Nagroda Yomiuri, Medal Goethego czy National Book Award, którą uhonorowano przekład jej powieści na angielski).

Nie dziwi zatem, że twórczość Tawady wzbudziła także zainteresowanie literaturoznawców, owocując powstaniem wielu tekstów krytycznych. W bibliografii, zamieszczonej w 2011 r. w dedykowanym Tawadzie numerze niemieckiego czasopisma „TEXT + KRITIK" znalazło się ponad 130 pozycji, poświęconych utworom japońskiej pisarki. Znacznie mniej imponująco przedstawia się natomiast polski stan polskich ba-

dań nad twórczością Yōko Tawady, co w oczywisty sposób związane jest z brakiem tłumaczeń jej tekstów na język polski. W naszym kraju nakładem Wydawnictwa Karakter ukazała się jak do tej pory jedynie *Fruwająca dusza* (2009) – przekład jej japońskojęzycznej powieści *Hikon*, którego premiera przeszła zupełnie bez echa i nie pociągnęła za sobą dalszych działań na rzecz popularyzacji tej autorki. Nic dziwnego, że – także jeżeli chodzi o teksty krytyczne – polski czytelnik mógł jak do tej pory zapoznać się wyłącznie z artykułem *Doświadczenie i słowo. Podmiotowość w egzofonicznej literaturze Tawady Yōko* autorstwa Beaty Kowalczyk, opublikowanym w 2014 r. w dwumiesięczniku „Teksty Drugie". Badaczka szczegółowo omawia w nim eseje ze zbioru *Ekusofonī. Bogo no soto he deru tabi* [Egzofonia. Wyjście z języka ojczystego] w kontekście biografii pisarki i teorii systemów-światów (*world-systems*). Nawet pobieżne spojrzenie na polską recepcję Yōko Tawady, a właściwie jej brak, pozwala więc stwierdzić, że jest ona w Polsce autorką zupełnie nieznaną.

Niniejszy artykuł ma być zatem próbą przybliżenia jej twórczości rodzimemu odbiorcy, ze szczególnym uwzględnieniem pomijanych jak dotąd utworów niemieckojęzycznych. Głównym obiektem zainteresowania będzie tutaj sposób przedstawienia samego języka, który jest jednym z najczęściej poruszanych przez Tawadę tematów. Na podstawie wybranych przykładów ze zbiorów esejów literackich *Überseezungen* (2002), *Ekusofonī. Bogo no soto he deru tabi* (2003), *Sprachpolizei und Spielpolyglotte* (2007) i *akzentfrei* (2016) pokażę, jaki wpływ na postrzeganie języka wywarło życie na pograniczu dwóch kultur. Przyjrzę się także charakterystycznym dla autorki grom językowym oraz roli, jakie pełnią w jej twórczości.

2. Yōko Tawada jako pisarka egzofoniczna

Biorgrafia Tawady już na pierwszy rzut oka różni się od typowego życiorysu przedstawicieli tzw. *Gastarbeiterliteratur* – pisarzy, wywodzących się z grupy imigrantów przybyłych do Niemiec przede wszystkim dla pracy i lepszego życia. Sprawiło to, że od samego początku musiała szukać własnego miejsca na literackiej scenie.

Na świat przyszła w 1960 w Tokio, tam też studiowała literaturę na jednej z najbardziej prestiżowych uczelni japońskich, specjalizując się w literaturze rosyjskiej. Z tego powodu w 1979 r. udała się w podróż koleją transsyberyjską, która wywarła na niej tak ogromne wrażenie, że wkrótce po zakończeniu studiów zdecydowała się na przeprowadzkę do Europy. Ponieważ władze komunistyczne odmówiły jej wjazdu do Rosji i Polski, trafiła do Hamburga, gdzie przez kilka lat pomagała ojcu w firmie księgarskiej (Tawada 2018). Wbrew pierwotnym zamiarom została w Niemczech już na stałe, ponieważ życie na pograniczu dwóch kultur i języków okazało się być niewyczerpanym źródłem inspiracji dla esejów, powieści, wierszy i sztuk teatralnych, które z czasem przyniosły jej międzynarodową sławę. W 2006 r. przeprowadziła się do Berlina, skąd podróżuje na wykłady, wydarzenia i spotkania autorskie na całym świecie (Tawada 2019).

Fakt, że jej wyjazd był raczej wyprawą w poszukiwaniu nowych wyzwań i doświadczeń, sprawił, że Tawada nie zaznała biedy czy dyskryminacji, która stała się udziałem wielu innych imigrantów w tamtym okresie. Nie oznacza to jednak, że początki w nowym kraju były łatwe: w wywiadzie przeprowadzonym przez Monikę Totten (1999: 93) pisarka przyznaje, że – choć niemieckiego uczyła się jeszcze w szkole średniej – pierwsze miesiące komunikowania się wyłącznie w tym języku, były dla niej ogromnym szokiem. Doświadczenie to zmieniło bezpowrotnie jej sposób myślenia i, kiedy próbowała przenieść je na papier, okazało się, że nie potrafi już pisać w taki sam sposób, jak do tej pory. Zamiast długich, eleganckich zdań spod jej pióra wychodziły jedynie urwane fragmenty, które z czasem zaczęły zamieniać się w wiersze, wydane w jej debiutanckim tomiku *Nur da wo du bist da ist nichts* (1987). Jego powstanie było w znacznym stopniu zasługą hamburskiego japonisty Petera Pörtnera, który odkrywszy literacki talent Tawady, zdecydował się zostać jej tłumaczem i wydawcą (Matsunaga 2002: 532). Choć już wtedy zaczęła myśleć w dwóch językach naraz, początkowo niemiecki zarezerwowany był jedynie dla poezji, podczas gdy dłuższe utwory powstawały po japońsku i wydawane były w Niemczech w tłumaczeniu Pörtnera. Wkrótce powstały jednak pierwsze utwory pisane w języku niemieckim, jak na przykład zbiory literackich esejów *Talisman* (1996) czy *Überseezungen* (2002) (Ivanovic, Saito 2011: 157).

W 2004 zarówno w Japonii, jak i w Niemczech, ukazała się powieść *Das nackte Auge* (jap. *Tabi o suru hadaka no me*), tworzona jednocześnie w dwóch wersjach językowych. To właśnie praca nad tym utworem sprawiła, że niemiecki i japoński stały się dla niej równoprawnymi językami ekspresji artystycznej, po które sięga w zależności od nastroju i potrzeby (Mihaly, Bernofsky 2006).

Dwujęzyczna działalność zaowocowała imponującym i wszechstronnym dorobkiem literackim: do dnia dzisiejszego Tawada jest autorką sześciu tomików wierszy, piętnastu sztuk teatralnych, libretta, dziesięciu powieści i ponad dwudziestu zbiorów szeroko pojętych krótkich form prozatorskich (Tawada 2019). Jej twórczość bywa zaliczana do nurtu *Migrationsliteratur* (literatury migracyjnej), jednak sama pisarka unika tego rodzaju ograniczających etykiet. W wydanym w 2003 r. zbiorze esejów *Ekusofonī. Bogo no soto he deru tabi* odniosła się do problemu poszukiwania własnego miejsca w świecie niezliczonych terminów i etykietek:

> Świat od zawsze poruszał się w języku. Uchwycenie tego ruchu jest bliskie niemożliwości, jak niemożliwe jest złapanie w jednym czasie wszystkich rodzajów ryb pływających w Pacyfiku. Na początku próbowałam chwytać te grupy rybek w sieci, których oczka były takimi słowami-kluczami jak: „literatura emigrancka", „przekraczanie granic", „literatura kreolska", „mniejszości narodowe", „tłumaczenie" etc. Z jakiegoś powodu szło mi to niezbyt sprawnie. I wtedy właśnie sama stałam się taką rybką, która próbuje pływać w różnych morzach. (Tawada 2003: 3, tłum. B. Kowalczyk)

Dopiero odkrycie pojawiającego się w tytule zbioru pojęcia egzofonii (dosł. wyjście z głosu), bardziej niż na pochodzenie autorów zwracającego uwagę na wykorzystywane przez nich medium, pozwoliło jej znaleźć własne miejsce w szarej strefie pomiędzy różnymi zjawiskami literackim. Od tego czasu identyfikuje się właśnie jako pisarka egzofoniczna.

3. Charakterystyka i rozwój twórczości Tawady

Moment opuszczenia ojczyzny był dla Tawady punktem zwrotnym w dotychczasowym życiu, nie dziwi więc, że stanowi także motyw przewodni jej utworów, w których elementy autobiograficzne mieszają się z fantastyką i surrealizmem. Pierwsze utwory skupiają się przede wszystkim na poczuciu wyobcowania, a ich bohaterkami są przeważnie zamieszkałe w Niemczech cudzoziemki, wzorowane na niej samej. Chociaż wyjeżdżają z różnych powodów, opuszczenie rodzinnych stron oznacza dla nich przede wszystkim utratę tożsamości. Bardzo często dokonuje się to w sposób symboliczny, przez utratę części ciała: pięt, symbolizujących pewnego rodzaju stabilność (*Kakuto nakushite* 1993) czy też języka, umożliwiającego komunikowanie się z otoczeniem (*Das Bad* 1989). W obcym kraju bohaterki zostają zredukowane do orientalnych stereotypów: gdy okazuje się, że narratorka powieści *Das Bad* jest niewidoczna na zdjęciach, fotograf uzasadnia to faktem, że nie wygląda wystarczająco „japońsko" i próbuje naprawić sytuację makijażem.

Z czasem trauma ustępuje jednak zaciekawieniu światem, a autorka oraz jej bohaterki znajdują sposób na przezwyciężenie stereotypów: zamiast biernie się im poddawać, doprowadzają do zupełnego odwrócenia tradycyjnego kolonialnego spojrzenia, obserwacji dziwacznych zwyczajów tubylców przez przedstawiciela cywilizacji zachodniej (Berger 1999, Ervedosa 2006). Na przykład w tytułowym opowiadaniu ze zbioru *Talisman* (1996) narratorka zastanawia się, czy metalowe przedmioty, noszone w uszach przez niemieckie dziewczyny to rodzaj talizmanu przeciwko złym mocom. Niczym antropolożka rozpoczyna więc badania w terenie, aby odkryć, czego boją się mieszkańcy Zachodu – obserwuje swoją współlokatorkę, która najpierw obkleja mieszkanie pacyfistycznymi i antyatomowymi naklejkami, a następnie pości, by pozbyć się szkodliwych substancji z ciała. W ten sposób Tawada pokazuje, że nasze współczesne europejskie obsesje niewiele różnią się od pierwotnych lęków, przezwyciężanych za pomocą szamanistycznych rytuałów, nawet jeśli zupełnie nie zdajemy sobie z tego sprawy. Celem Tawady nie jest jednak utrwalanie binarnego podziału na „swoje" i „obce", „normalne" i „dziwne", a pojawiające się w jej utworach obserwacje nigdy nie są podszyte chęcią osądu czy potępienia tego, co odmienne. Zamiast ko-

mentować i wydawać wyroki, raczej opisuje i poddaje refleksji to, co widzi (Ervedosa 2006: 564–577). Co więcej, nawet jeżeli zdarza się jej odwoływać do lingwistycznej czy literaturoznawczej wiedzy, rozważań tych nie prowadzi nigdy z pozycji akademickiego autorytetu, a inspirację dla nich stanowią, jak zauważa Beata Kowalczyk (2014: 243), zwyczajne wydarzenia.

Z tego powodu coraz częściej rezygnować zaczyna z ukrywania się za fikcyjnymi postaciami i sięgać po formę literackiego eseju (*literarische Essay*), którego pierwszoosobową narratorkę można z pewną dozą ostrożności utożsamiać z samą Tawadą. Wybór tego gatunku, umożliwiającego swobodne przedstawienie własnych przemyśleń, nie jest przypadkowy. W tekście o tłumaczeniu eseistycznej twórczości Adorna Agnieszka Hudzik (2011: 170–171) stwierdza: „Niesystematyczny z założenia esej umożliwiał mu odejście od form szablonowych i rygorów języka. Kontestując wzorce poprawności językowej i semantyki słów, wypracował swój zawikłany, trudny do zrozumienia styl". Tę samą uwagę można by odnieść do esejów Tawady. Przywodzą one także na myśl tradycyjny japoński gatunek *zuihitsu* (pol. podług pędzla), charakteryzujący się brakiem jednolitej kompozycji i myśli przewodniej (Melanowicz 2003: 119–120). W interpretacji Tawady esej przybiera formę luźnych przemyśleń, zainspirowanych najczęściej codziennymi sytuacjami, takimi jak wizyta w sklepie, podsłuchana rozmowa czy podróż metrem. Za pomocą mniej lub bardziej abstrakcyjnych ciągów skojarzeń pisarka krąży wokół wybranych przez siebie tematów, czasem zbliżając się bardziej w stronę tekstu krytycznoliterackiego, innym razem dziennika czy opowiadania. Nieustannie balansuje na granicy gatunków, tym samym także w aspekcie formy stawiając na przekraczanie sztucznych podziałów.

4. Obraz języka w literackich esejach Tawady

Stopniowo w centrum zainteresowań pisarki znalazły się nie tylko różnice międzykulturowe, ale także sam język, o którym – jako pisarka słynna ze swojej dwujęzycznej twórczości – miała przecież sporo do powiedzenia. W czterech wydanych w Niemczech zbiorach literackich

esejów *Talisman* (1996), *Überseezungen* (2002), *Sprachpolizei und Spielpolyglotte* (2007) i *akzentfrei* (2016) znajdziemy zatem bardzo wiele tekstów, podejmujących tę lingwistyczną problematykę. Należy pamiętać, że w przypadku Tawady język rozpatrywać można na dwóch poziomach, gdyż jest on zarówno narzędziem, jak i tematem jej twórczości.

Decyzja, by pisać w języku innym od ojczystego, choć może się wydawać trudna lub dramatyczna, w przypadku Tawady stanowiła jedynie naturalną kolej rzeczy. W wywiadach bardzo często porusza temat różnic między procesem tworzenia w dwóch językach: przyswojony w dzieciństwie japoński gwarantuje łatwość pisania, podczas gdy nauczony dopiero w wieku dorosłym niemiecki wymaga większej precyzji i namysłu, ale też często daje znacznie ciekawsze rezultaty (Matsunaga 2002: 541). Dlatego, w przeciwieństwie do wielu innych pisarzy na emigracji, którzy za wszelką cenę starają się ukryć niedoskonałość własnej mowy, Tawada uczyniła z niej swój największy atut, pozwalający dostrzec to, co umyka rodzimym użytkownikom, powtarzającym jedynie utarte konwencje. Jak zauważa w jednym ze swoich utworów – wbrew temu, co sugeruje niemiecka fraza „die Sprache beherrschen" – to nie my władamy językiem, ale on nami, ponieważ za pomocą idiomów, leksyki czy nawet gramatyki narzuca nam pewną wizję świata. W jednym z wywiadów stwierdza:

> Well, I think it an illusion to believe the mother tongue to be authentic. The mother tongue is a translation from non-verbal or preverbal thoughts, too. Language is not natural for us, but rather artificial and magical. People who like to believe that language should be identical with human emotions and thoughts do not like to speak foreign languages. They feel that they have to pretend to be somebody else or even that they have to lie when they speak foreign languages. Foreign languages draw our attention to the fact that language per se, even one's mother tongue, is a translation (Totten 1999: 95–96)[1].

[1] „Myślę, że to wiara w autentyczność języka ojczystego to iluzja. Także język ojczysty to tylko tłumaczenie niewerbalnych czy prewerbalnych myśli. Język wcale nie jest dla nas naturalny, lecz raczej sztuczny i magiczny. Ludzie, którzy lubią wierzyć, że język powinien być identyczny z ludzkimi myślami i emocjami nie lubią mówić w obcych językach. Czują, że muszą udawać, że są kimś innym lub nawet kłamać, kiedy

W ten sposób Tawada podważa także popularny mit o autentyczności języka ojczystego, pozwalającego nam w pełni wyrazić siebie – według niej każdy język jest tak naprawdę mniej lub bardziej udaną próbą tłumaczenia naszych myśli, chociaż na co dzień większość z nas nie zdaje sobie z tego sprawy.

Na podstawie własnych doświadczeń dostrzega ona jednak, że kiedy próbujemy przeprowadzić ten proces w języku obcym, zaczynamy zauważać rządzące nim mechanizmy. Dlatego, mimo iż wydaje się, że mówiąc w obcym języku, narażamy się na uciążliwe ograniczenia, to właśnie one pozwalają nam się uwolnić spod jego władzy: „Wenn man eine weitere Sprache kennt, dann ist die Distanz zwischen sich selbst und der Muttersprache spürbar. Man ist nicht so ganz unter der Macht der Sprache. Das ist eine Befreiung, und dann kann man erst mutig werden”[2] (Saalfeld 1998: 88).

Wolność ta pozwala jej zupełnie inaczej spojrzeć na kwestie lingwistyczne. Język jest bowiem dla pisarki przede wszystkim żywą materią, co najpełniej wyraża się w sposobie, w jaki go opisuje. Typowa bohaterka jej utworów chłonie go wszystkimi zmysłami, słowa mają więc nie tylko określone znaczenie i pochodzenie, ale też brzmienie, a nawet zapach czy smak. Akcent kelnerki w kawiarni zabiera ją natychmiast w podróż do Stambułu i Paryża (*Akzent* 2016), samo brzmienie czasownika *finanzieren* (pol. ‘finansować’) przyprawia ją o ból zębów (*U.S. + S.R. Eine Sauna in Fernosteuropa* 2007), a w niemieckim słowie *Herz* (pol. ‘serce’) słyszy coś podatnego na zranienie. Z kolei wyraz *Schweinerei* (pol. ‘świństwo’) ma smak wieprzowego mięsa (*Wörter, die in der Asche schlafen* 2002), *Käse* (pol. ‘ser’) wywołuje uczucie sytości (*Ein ungeladener Gast* 2016), a sama magia nazwy ak-mak wystarcza, by była wstanie wyobrazić sobie niezwykły smak armeńskiej specjalności (*Porträt Einer Zunge* 2000). Sprawia to, że w jej utworach język blisko związany jest z fizycznością. Do ulubionych części ciała Tawady, powracających jak echo w kolejnych utworach, należy przede wszystkim

---

mówią w innym języku. Języki obce zwracają naszą uwagę na fakt, że sam język, nawet ojczysty, jest tłumaczeniem” (tłum. własne – H.J.).

[2] „Gdy zna się jeszcze jeden język, zaczyna się odczuwać dystans pomiędzy sobą a językiem ojczystym. Człowiek nie jest już całkowicie pod władzą języka. To wyzwolenie i dopiero wtedy można być odważnym” (tłum. własne – H.J.).

Zunge (pol. ‘język’, w znaczeniu anatomicznym): w utworze *Zungetanz* (2002) bohaterka budzi się z opuchniętym językiem, uniemożliwiającym jej rozdzielanie wyrazów i musi udać się do lekarza, bezskutecznie starającego się przywrócić jej poprawną artykulację. Język, i to w bardzo dosłownym znaczeniu, okazuje się więc niezbędny do funkcjonowania w nowym miejscu (Ivanovic, Matsunaga 2011: 153). „Haben Sie eine Zunge? Das ist eine wichtige Frage. Haben Sie die Zunge, die man braucht, um hierher zu gehören?[3]” (Tawada 2002, e-book) pyta retorycznie samą siebie narratorka *Wolkenkarte* (2002), która co prawda zachowała swój język, lecz ma wrażenie, że różni się on od organów mowy tubylców, ponieważ nie jest w stanie wytworzyć niektórych dźwięków. W esejach ważną rolę odgrywają także inne części ciała, jak na przykład brzuch, do którego trafiają wszystkie spróbowane przez nią wyrazy i dźwięki. W ten sposób język obcy znajduje drogę do żołądka, gdzie zostaje strawiony i staje się częścią nas samych. Jest to także wyraźne nawiązanie do tradycji japońskiej, według której to właśnie w brzuchu umieszczone są dusza i uczucia człowieka (dlatego też samurajowie popełniający *seppuku* rozcinali go sobie mieczem). Kolejnym ważnym dla pisarki narządem jest skóra, pod wieloma względami przypominająca sam język: z jednej strony jest jedynie zewnętrzną powłoką, która nas ogranicza, z drugiej czymś bliskim i decydującym o tożsamości. Stąd też Tawada ma wobec niej ambiwalentne uczucia: w *Die Ohrzeugin* (2002), przebywając za granicą, z radością zauważa, że silniej odczuwa tam fizyczną bliskość języka niemieckiego: „Das deutsche Wort <verletzt> kam mir plötzlich so vertraut vor, als wäre es auf meine Haut geschrieben”[4] (Tawada 2002, e-book); innym razem stanowi dla niej metaforyczne więzienie: „Ich war also ins Japanische hineingeboren worden, wie man in einem Sack hineingeworfen wird. Deshalb wurde diese Sprache für mich meine äußere Haut”[5] (Tawada 2002, e-book).

[3] „Czy ma pani język? To ważne pytanie. Czy ma pani język, który jest potrzebny, żeby tu przynależeć?”

[4] „Niemieckie słowo <verletzt> wydało mi się nagle tak znajome, jak gdyby było wypisane na mojej skórze” (tłum. własne – H.J.).

[5] „Wrodziłam się w japoński, tak jak człowiek zostaje wrzucony do worka. Dlatego mój język był dla mnie niczym zewnętrzna skóra” (tłum. własne – H.J.).

Pisząc o języku, autorka bardzo często sięga także po personifikacje: język w jej utworach może mieć własny salon, do którego zaprasza gości (*Ein ungeladener Gast* 2016), ale także oczy (*Akzent* 2016), żyły i system nerwowy (*Bioskoop der Nacht* 2002), a nawet własną wolę. Bardzo często przypada mu niewdzięczna rola matki, co bierze się stąd, że pierwszy język w wielu kulturach kojarzony jest z macierzyństwem; znajduje to zresztą odzwierciedlenie we frazeologii: niemieckie *Muttersprache*, angielskie *mother tongue* czy japońskie *bogo* 母語 – wszystkie te słowa biorą swój początek z tej samej idei, nie pasuje tu jedynie androcentryczna polszczyzna i jej 'język ojczysty'. Zbyt długie przebywanie w towarzystwie matki ogranicza i męczy, dlatego konieczna staje się ucieczka i poszukiwanie nowej, adoptowanej rodzicielki, jaką na zasadzie analogii staje się drugi język (*Porträt Einer Zunge* 2002). Nauka języka w ujęciu Tawady to zatem nie zapamiętywanie słówek i reguł gramatycznych, lecz skomplikowana i często niełatwa relacja. Należy zatem przyznać rację Kowalczyk (2014: 243), która nazywa go bohaterem utworów Yōko Tawady, podkreślając jego sprawstwo.

5. Wielojęzyczne gry słowne w esejach Tawady

Nie ulega wątpliwości, że japońska pisarka odbiera i opisuje język w sposób szczególny. Nie byłoby to możliwe, gdyby nie jej wyjazd z ojczystej Japonii w 1982 r. Życie na emigracji nie tylko otworzyło Tawadę na odmienne kultury, ale przede wszystkim umożliwiło spojrzenie na własny język (niezależnie od tego, czy będzie to japoński czy niemiecki) z nowej, zewnętrznej perspektywy, dzięki czemu odkryła całą jego magię i bogactwo. Dlatego w swojej twórczości stara się umożliwić podobne przeżycie czytelnikom, nie władającym w tak dużym stopniu językiem obcym. Żeby osiągnąć ten efekt, Tawada sięga po cały arsenał środków, z których najważniejsze są różnego rodzaju gry słowne, przeanalizowane i omówione w ostatniej części tego artykułu.

Zanim jednak przejdę do konkretnych przykładów z esejów literackich Tawady, podejmę próbę zdefiniowania samego pojęcia „gry słownej", które bardzo często bywa stosowane intuicyjnie, przez co łatwo o pomyłki i nadużycia. W przeciwieństwie do „gry językowej"

(*Sprachspiel*), odnoszącej się do koncepcji filozoficznej Wittgensteina, „gra słowna" (*Wortspiel*) to szczególny rodzaj zabawy słowem. Ma ona oczywiście wiele różnych definicji, ale na potrzeby tego artykułu chciałabym przywołać propozycję z *Małego słownika terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej* (2000), według której są to „wszelkie operacje językowe, których celem jest ograniczenie »przezroczystości« komunikatu, pobudzenie odbiorcy do wyszukiwania wieloznacznych powiązań pomiędzy pojęciami". Taki sposób postawienia sprawy wpisuje się bowiem najlepiej w filozofię Tawady, która za pomocą gier słownych chce przede wszystkim zwrócić uwagę na wtórną naturę samego języka.

Wielu badaczy podejmowało próby uporządkowania rodzajów *Wortspiel*. Za najbardziej podstawowy uznać można podział ze względu na przestrzeń, w jakiej one zachodzą: Walczak (2013: 14), inspirując się klasyfikacją ekwiwalencji według Romana Jakobsona, wyróżniła zatem gry wewnątrzjęzykowe, występujące w obrębie tego samego języka, międzyjęzykowe – pojawiające się pomiędzy słowami z dwóch lub więcej języków oraz intersemiotyczne, przeprowadzane w ramach co najmniej dwóch kodów semiotycznych. Z kolei Szczerbowski (1994a: 75) oparł swoją typologię na strategiach, jakie są podczas gry wykorzystywane. Jako pierwszą wyodrębnił strategię formy fonicznej, bazującą na warstwie brzmieniowej wyrazów i występującą w postaciach takich jak homonimia, homofonia, homografia oraz paronimia. Kolejna strategia – reinterpretacji etymologicznej – polega na dekompozycji wyrazu na mniejsze cząstki w celu stworzenia nowej, fałszywej etymologii. Trzeci typ stanowi strategia intertekstualna, w której gra toczy się pomiędzy dwoma (lub więcej) tekstami; nowy utwór powstaje więc na ruinach starego, a fragment jednej wypowiedzi (tzw. intertekstu) nabiera nowego sensu poprzez wcielenie go w inną (tzw. hipertekst). Szczególnie dwie pierwsze z nich bardzo często pojawiają się w twórczości Tawady.

Warto zauważyć, że w przypadku dzieł japońskiej pisarki podobieństwa semantyczno-brzmieniowe między wyrazami nie służą jedynie wzbogaceniu utworu, lecz przede wszystkim stają się pretekstem do rozmyślań, pozwalającym na poszerzenie tekstu o kolejne tematy. Ona sama tak opisała swoją metodę pisarską w jednym z wywiadów:

> A single word can inspire me. When this happens, I want to create a whole text out of that one word, which seems to contain the entire microcosm. That is my dream, and it is how I often start writing. I use variations of this word, place associations next to each other, create word chains like branches of a tree, and play with different forms and shapes. Finally, I realize that I have to create an ending, but I don't find an ending because I don't want to and cannot have a result. A text is a weird and wonderful plant that has grown in all directions out of a single word knot (Brandt 2006: 45)[6].

Dzięki swobodzie, jaka charakteryzuje formę literackiego eseju, Tawada może bez przeszkód podążać za swoimi skojarzeniami i budować z nich historię, na co zwrócił uwagę Gamlin (2012: 44). Dzieje się tak na przykład w utworze *Erzähler ohne Seelen* (1996): rozpoczyna się on od rozmyślań nad słowem *Zelle*, które nie tylko oznacza komórkę ciała, ale też występuje w wielu innych niemieckich słowach, takich jak *Telefonzelle* ('budka telefoniczna'), *Mönchszelle* ('mnisia cela') czy *Gefagniszelle* ('cela więzienna'). Wszystkie one opisują pewnego rodzaju zamkniętą przestrzeń, gdzie toczy się zazwyczaj ważne i poufne rozmowy. Podobieństwo brzmieniowe naprowadza Tawadę na temat duszy (niem. *Seele*), pochyla się więc nad jej chrześcijańskim rozumieniem, mocno różniącym się od tradycji japońskiej. Narratorka zastanawia się, jaki dusza przybiera kształt, czy mają ją zwierzęta i czy jest w stanie nadążyć za podróżującym ciałem, czy też gubi się gdzieś po drodze. Wreszcie pojawia się refleksja nad samą podróżą i sposobem opowiadania o niej. Wszystkich tych tematów nie łączy nic prócz luźnych skojarzeń, powstałych dzięki podobieństwom brzmieniowym, dlatego w każdym innym języku podobny ciąg asocjacji byłby pozbawiony logicznego sensu. Jest to dowód na językowe mistrzostwo pisarki, która – choć

[6] „Może mnie zainspirować jedno słowo. Gdy tak się dzieje, chcę stworzyć cały tekst z tego słowa, w którym zawiera się cały mikrokosmos. To moje marzenie i tak właśnie często zaczynam pisanie. Używam wariacji tego słowa, umieszczam obok siebie różne skojarzenia, tworzę łańcuchy słów jak gałęzie drzew i bawię się różnymi formami i kształtami. W końcu, zdaję sobie sprawę, że muszę stworzyć zakończenie, ale go nie znajduję, ponieważ nie chcę i nie mogę znaleźć rezultatu. Tekst to dziwna i wspaniała roślina, która rozrosła się we wszystkich kierunkach z jednego supła słownego" (tłum. własne – H.J.).

uczyła się niemieckiego dopiero jako dorosła osoba – potrafi w pełni wykorzystać jego bogactwo.

Z kolei strategia reinterpretacji etymologicznej najczęściej przybiera u Tawady formę dopisywania fałszywych etymologii, opierających się na nieprawidłowo dokonanej segmentacji, do różnego rodzaju nazw własnych. Dotyczy to przede wszystkim toponimów – zarówno niemieckich, jak i japońskich. W ten sposób Heidelberg zostaje przez jedną z jej bohaterek zinterpretowany jako góra, zza której wyłania się rekin, składa się bowiem z sylaby *Hei*, w wymowie przypominającej japońskie *hai* (pol. 'rekin'), *del*, które Japończyk wypowiedziałby jako *deru* (pol. 'pojawiać się, wychodzić') oraz niemieckiego *Berg*, oznaczającego po prostu górę. W czasie opisanej w *U.S. + S.R. Eine Sauna in Fernosteuropa* (2002) podróży na Sachalin narratorka rozmyśla nad nazwami napotkanych miejsc. Najpierw jej uwagę zwraca Wakkanai, miasto portowe na wyspie Hokkaido. Gdyby uznać jego nazwę za japońską, mogłaby ona oznaczać 'nieistniejące koło', od *wakka* (pol. 'koło, pierścień') i *nai* ('nie istnieć'). Jednak sama protagonistka przyznaje, że ma świadomość, że w rzeczywistości wyraz ten wywodzi się z języka rdzennych mieszkańców Ainu. Podobnie jest z dawną japońską nazwą Sachalinu – Karafuto, którą dzieli na wyrazy *kara* (空 – 'pustka') i *futo* (不図 – 'nagły'), choć w rzeczywistości nazwa ta, także zaczerpnięta z języka ajnuskiego, oznaczać ma „wyspę stworzoną przez boga w ujściu rzeki", a w japońskim zapisywana jest znakami 樺太 (dosł. 'gruba brzoza'). Jednak stworzona przez nią prywatna etymologia „nagła pustka" o wiele lepiej oddaje charakter tej praktycznie opustoszałej ziemi, stanowiącej terytorium sporne pomiędzy Japonią a Rosją. Okazuje się więc, że zabawa ta służyć ma nie tylko zaskoczeniu czytelnika nieoczekiwanymi pomysłami, ale też lepszemu opisowi rzeczywistości.

Nie da się ukryć, że pisarka bardzo swobodnie podchodzi do zasad językowej poprawności. Dzieje się tak, ponieważ nauka nowego języka w wieku dorosłym pozwoliła jej dostrzec w niemieckim rzeczy, na które rodzimi użytkownicy nie zwracają uwagi, a przede wszystkim zrozumieć, że normy i reguły językowe – choć traktujemy je jako absolutne – w rzeczywistości są jedynie kwestią przyzwyczajenia i umowy. Dlatego też Tawada w swoich utworach w zależności od potrzeby powołuje do życia słowa, o jakich nie śniło się autorom słowników – wystarczy choć-

by spojrzeć na tytuł jednego z pierwszych jej utworów podejmujących lingwistyczną problematykę: *Von der Muttersprache zur Sprachmutter* (1996). Tytuł składa się z dwóch typowych dla niemieckiego rzeczowników złożonych, które różnią się jedynie kolejnością członów. Jednak o ile *Muttersprache* jest naprawdę istniejącym wyrazem, oznaczającym język ojczysty (dosł. język matczyny), o tyle *Sprachmutter* to już wynik językowej fantazji autorki. Wyraz został utworzony analogicznie do pierwszego słowa, stąd najprawdopodobniej oznaczać powinien tyle, co 'językowa matka'. Narratorka eseju używa tego określenia w odniesieniu do swojej pierwszej maszyny do pisania, która w końcu umożliwiła jej pisemną komunikację w języku niemieckim, tym samym stając się symboliczną matką nowego etapu w jej życiu.

Innym przykładem kreatywnego słowotwórstwa jest tytuł jednego z jej zbiorów: *Überseezungen*. Z pozoru wyraz ten przypomina oczywiście niemieckie *Übersetzung* (pol. tłumaczenie, przekład), został jednak zmodyfikowany w taki sposób, że można podzielić go na człony *Übersee* (zamorski) i *Zungen* (język, w znaczeniu anatomicznym). Z kolei *Seezunge* (dosł. morski język) to po niemiecku nazwa ryby, w polskim znanej jako sola. W trzynastoliterowym *Überseezungen* Tawadzie udało się zatem zmieścić metaforę tłumaczenia jako ryby, zdolnej przepłynąć ocean dzielący języki i kultury, co jednocześnie stanowi podsumowanie tematyki tekstów, które się w zbiorze znalazły. W tym samym tomie autorka powołała do życia, w funkcji tytułu jednego z esejów, jeszcze jeden „pokrewny" wyraz – *die Ohrenzeugin.* Neologizm ów powstał analogicznie do rzeczywiście istniejącego słowa *die Augenzeuge*, oznaczającego w języku polskim naocznego świadka. Określenie to doskonale pasuje do przedstawionej w tekście sytuacji wyjściowej, ponieważ bohaterka utworu nie przygląda się, lecz właśnie przysłuchuje, wielojęzycznej mieszance, wypełniającej korytarze i gabinety uniwersytetu w Cambridge. Tawada traktuje więc język jako otwarty zbiór, do którego można dodać dowolne nowe słowo, jeżeli jest to w danej sytuacji potrzebne. Zwraca przy tym uwagę, że język z założenia służyć ma wyrażaniu naszych myśli i uczuć, stąd też nie ma niczego złego w poszukiwaniu nowych wyrazów, które nam to ułatwią. Istotna jest dla niej również spontaniczna radość, która towarzyszy odkrywaniu potencjału języka.

Przytoczone tutaj przykłady to jedynie niewielka część gier słownych, jakie znaleźć można w utworach japońskiej pisarki, jednak wystarczają one, by wskazać i scharakteryzować ich najważniejsze rodzaje. Widać wyraźnie, że wykorzystane przez nią gry pełnić mogą różne funkcje: wzbogacają i ubarwiają tekst, pokazując językowe możliwości autorki (funkcja estetyczna), dostarczają przyjemności płynącej z poszukiwania nowych, bardziej adekwatnych słów i wyrażeń, a czasami bywają zupełnie bezproduktywną igraszką (funkcja kreatywna). Wydaje się jednak, że za ich nadrzędny cel można uznać zmianę percepcji języka przez jego użytkowników. Jak zauważa Anderson (2010: 57), słowa, które wcześniej posiadały tak jasno określone znaczenie, że przestaliśmy na nie zwracać uwagę, okazują się być pełne tajemnic i nieodkrytych możliwości, gdy tylko odważymy się przekroczyć utarte reguły i konwencje. Za pomocą gier pisarce udaje się zatem uświadomić nam, że język – obojętnie czy ojczysty, czy drugi – nie jest przezroczystym odzwierciedleniem rzeczywistości, lecz raczej niedoskonałym narzędziem. Ta językowa zabawa ma więc głębsze, filozoficzne dno.

6. Wnioski

Twórczość Yōko Tawady stanowi niezwykłe zjawisko. Choć – wbrew przyjętym schematom – zdecydowała się pisać zarówno w języku ojczystym, jak i obcym, jej talent i determinacja sprawiły, że nie stała się jedynie sezonową ciekawostką, lecz popularną i nagradzaną autorką, często wymienianą przez literaturoznawców jako jedna z czołowych przedstawicielek nowej niemieckiej literatury. Jako jedna z pierwszych, Tawada udowodniła, że pisanie w języku innym od ojczystego nie musi być związane wyłącznie z uciążliwymi ograniczeniami. Wręcz przeciwnie – otwiera przed autorem nowe możliwości. Zamiast koncentrować się na dążeniu do kompetencji *native speakera*, zaczęła wykorzystywać niezwykłą perspektywę *outsiderki*, by stworzyć unikalny styl. Odkryła jednocześnie, że tym samym uwolniła się od tyranii poprawności językowej konwencji, dzięki czemu mogła tworzyć literaturę nie tylko w ciekawszy, ale również bardziej świadomy sposób. Doświadczenie świadomej nauki niemieckiego w wieku dorosłym zwróciło także jej

uwagę na ambiwalentną naturę języka ojczystego, który – chociaż stanowi istotny element naszej tożsamości – jednocześnie ogranicza nas poprzez szereg reguł, przyzwyczajeń i konwencji, możliwych do zakwestionowania dopiero przez osobę z zewnątrz. Celem jej literatury stało się umożliwienie takiego doświadczenia odbiorcy – bez konieczności opuszczania przez niego rodzinnych stron. Efekt udało się pisarce osiągnąć m.in. dzięki zastosowaniu gier słownych, pełniących różne funkcje, jednak przede wszystkim pomagających jej zdemaskować władzę, jaką język posiada nad swoimi użytkownikami, dzięki czemu mogła go uczynić z powrotem świadomym narzędziem twórczości artystycznej. Rezultatem są utwory zdolne odpowiedzieć na wyzwania współczesnego, wielokulturowego świata poprzez odrzucenie prostych tożsamości i etykiet.

Bibliografia

Anderson, S. (2010): Surface Translations: Meaning and Difference in Yoko Tawada's German Prose. *A Journal of Germanic Studies*, 46(1), s. 50–70.

Arnold, H.L. (2011): Yoko Tawada. *TEXT+KRITIK*, 7.

Berger, C., Krüger-Fürhoff, I.M. (1999): *Über Grenzen: Limitation und Transgression in Literatur und Ästhetik*. Stuttgart: Metzler.

Ervedosa, C. (2006): Die Verfremdung des Fremden: Kulturelle und ästhetische Alterität bei Yoko Tawada. *Zeitschrift für Germanistik*, 16(3).

Goethe-Institut Toronto (2018): *Yoko Tawada Interview*. Https://www.youtube.com/watch?v=H21iPL9k1jg.

Hudzik, A. (2011): Uroki mroku (uwagi o tłumaczeniach Adorna). *Teksty Drugie*, 6, s. 169–186.

Ivanovic, Ch., Matsunaga, M. (2011): Tawada von zwei Seiten – „Eine Dialekture in Stichworten". *TEXT+KRITIK*, 7, s. 108–155.

Ivanovic, Ch., Saito, Y. (2011): Bibliografie Yoko Tawada. *TEXT+KRITIK*, 7, s. 157–167.

Kowalczyk, B., (2014): Doświadczenie i słowo. Podmiotowość w egzofonicznej literaturze Tawady Yōko. *Teksty Drugie*, 4, s. 240–257.

Matsunaga, M. (2002): „Schreiben als Übersetzung". Die Dimension der Übersetzung in den Werken von Yoko Tawada. *Zeitschrift für Germanistik*, 12(3), s. 532–546.

Matsunaga, M. (2010): Zum Konzept eines «automatischen» Schreibens bei Yoko Tawada. *Études Germaniques*, 259, s. 445–454.

Melanowicz, M. (2006): Zuihitsu. W: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Kraków: Universitas, s. 811–812.

Mihaly, R. (2016): Conversations with Susan Bernofsky. *Massachusetts Review*, https://massreview.org/node/537.
Saalfeld, L. (1998): *Ich habe die fremde Sprache gewählt*. Gerlingen: Bleicher Verlag.
Skudrzykowa, A., Urban, K. (2000): *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej.* Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
Tawada, Y. (2003): *Ekusofonī - bogo no soto e deru tabi* (エクソフォニー-母語の外へ出る旅). Tokio: Iwanami Shoten.
Tawada, Y. (1993): 三人関係 [Sanin kankei]. Tokio: Kodansha.
Tawada, Y. (2016): *akzentfrei* [e-book]. Tübingen: konkursbuch Verlag.
Tawada, Y. (2011): *Das Bad* [e-book]. Tübingen: konkursbuch Verlag.
Tawada, Y. (2004): *Das nackte Auge* [e-book]. Tübingen: konkursbuch Verlag.
Tawada, Y. (2009): *Fruwająca dusza.* Kraków: Karakter.
Tawada, Y. (2007): *Sprachpolizei und Spielpolyglotte* [e-book]. Tübingen: konkursbuch Verlag.
Tawada, Y. (1996): *Talisman* [e–book]. Tübingen: konkursbuch Verlag.
Tawada, Y. (2002): *Überseezungen* [e-book]. Tübingen: konkursbuch Verlag, 2002.
Tawada, Y. (1991): 犬婿入り [Inu mukoiri]. Tokio: Kōdansha.
Totten, M. (1999): Writing in Two Languages: A Conversation with Yoko Tawada. *Harvard Review*, 17, s. 93–10.
Walczak, J. (2013): *Teoria i praktyka polskiej translatoryki na przykładzie nowopolskich tłumaczeń wybranych utworów Williama Shakespeare'a i Johna Miltona.* Praca doktorska. Repozytorium Uniwersytetu Warszawskiego.

Streszczenie: Artykuł poświęcony twórczości Yōko Tawady, japońskiej pisarki i poetki, która od ponad 30 lat mieszka i tworzy w Republice Federalnej Niemiec. Jej utwory, pisane zarówno po japońsku, jak i niemiecku, spotkały się z przychylnym odbiorem zarówno ze strony czytelników, jak i krytyków, o czym świadczą otrzymane przez nią prestiżowe nagrody, takie jak Nagroda Akutagawy, Medal Goethego czy National Book Award. Na podstawie przykładów z jej zbiorów esejów literackich *Überseezungen* (2002), *Ekusofonī. Bogo no soto he deru tabi* [*Exophony. A Journey Outside My Mother Tongue*] (2003), *Sprachpolizei und Spielpolyglotte* (2007) i *akzentfrei* (2016) pokazane zostało, jak życie na pograniczu dwóch kultur wpłynęło na postrzeganie języka przez Tawadę, i w jaki sposób odzwierciedla się to w jej utworach. Szczególną uwagę poświęcono charakterystycznym dla pisarki grom językowym oraz roli, jaką pełnią w tekście.

Słowa kluczowe: Yōko Tawada, wielojęzyczność, literatura japońska, literatura niemiecka, emigracja, exophie

Language in Yōko Tawada's essays

Summary: The article discusses the works of Yōko Tawada, a Japanese writer and poet who has been living and creating in Germany for over 30 years. Her works, written both in German and in Japanese, have been praised by critics and readers all over the world, which is proved by the number of prestigious awards she won, including the Akutagawa Prize, the Goethe Medal and the National Book Award. On the basis of examples from her collections of literary essays: *Überseezungen* (2002), *Ekusofonī. Bogo no soto he deru tabi* [*Exophony. A Journey Outside My Mother Tongue*] (2003), *Sprachpolizei und Spielpolyglotte* (2007) and *Akzentfrei* (2016) I will show how the life between two cultures has influenced Tawada's perception of the language and how it reflects in her works. Tawada often describes language as a living creature, which can have eyes or veins and a very personal connection with its users. Moreover, writing in a language that is not her mother tongue enabled her to discover that contrary to popular belief it is not us who command a language, but the language, through rules and conventions has a power over us. Therefore, the last part of the article is devoted to language games, which are Tawada's way of rebelling against those conventions and exploring infinite possibilities of the German and Japanese languages.

Keywords: Yōko Tawada, multilingualism, Japanese literature, German literature, emigration, exophony

Magdalena Kotlarczyk
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wpływ tłumaczenia na interpretację tekstu

Myślę, że wielu badaczy literatury zgodzi się ze stanowiskiem, iż najlepiej jest badać tekst w języku oryginału. W idealnym świecie każdy literaturoznawca, każdy badacz literatury mógłby pracować nad oryginałem. Niestety, w rzeczywistości bywa tak, że – ze względu na słabą znajomość lub też brak znajomości języka oryginału – badacz musi posiłkować się tłumaczeniem. Jednak wygląda na to, że nie ma takiego przekładu, który byłby całkowicie zgodny z oryginałem i oddawał wszystkie te treści, które są w nim zawarte.

Traktowanie tłumaczenia jako swego rodzaju pomostu komunikacyjnego między językami nie jest nową ideą. Jednak „zwrot kulturowy"[1] w przekładzie, zapoczątkowany w 1990 roku przez Susan Bassnett i André Lefevere'a antologią *Translation, History and Culture*, poszerzył sposób postrzegania tłumaczenia wśród badaczy: pomost między językami stał się pomostem między kulturami. Lefevere (1992) zwraca również uwagę na kontrolę, jaką instytucje w kraju języka docelowego sprawują nad przekładem, a ową kontrolę nazywa „patronatem".

Czynniki zewnętrze, luźno powiązane ze sferą języka lub tych powiązań nie posiadające, mogą znacząco wpłynąć na efekt końcowy pracy tłumacza, tj. dzieło przekładu. Bywa, że zmiany w przekładzie są niewielkie lub też nie mają znaczącego wpływu na to, jak można zinterpretować dany utwór. Niekiedy jednak zdarza się, że znacznej zmianie ulegnie przekaz oryginalnego tekstu (a tym samym zmieni się jego funk-

[1] Por. np. Heydel (2009); Yan i Huang (2014).

cja komunikacyjna[2]), wywołując w czytelniku inne skojarzenia, czy też odmiennie – w stosunku do oryginalnego utworu – wpływając na odbiór np. zachowania bądź wypowiedzi bohaterów. O takie zmiany szczególnie łatwo w przypadku, gdy język oryginału i język dzieła przekładowego dzieli nie tylko odległość geograficzna, ale i kulturowo-ideologiczna, a także w przypadku tłumaczenia wtórnego. Dla wielu czytelników nie będzie to zapewne odgrywało większej roli. Jednak dla środowiska badaczy literatury zmiany w przekładzie mogą oznaczać konieczność brania pod uwagę materiału źródłowego, na którym się pracuje – tekst przetłumaczony nie jest bowiem funkcjonalnie tożsamy z tekstem oryginalnym. Dlatego też uważam, że analiza krytyczno-literacka dzieła przekładowego powinna dotyczyć zarówno efektu pracy autora oryginału, jak i tłumacza[3].[4].

Bazując na dwóch powieściach – *Końcu Świata i Hard-boiled Wonderland* (世界の終わりとハードボイルドワンダーランド, *Sekai no owari to hādo boirudo wandārando*, 1985) Harukiego Murakamiego (村上 春樹) oraz *Przeczuciu* (ストロベリーナイト, *Sutoroberī Naito*, 2008) Tetsuyi Hondy (誉田 哲也) – przedstawię wybrane przykłady zmian, jakie zostały wprowadzone do przekładów na języki angielski i polski w stosunku do oryginału. Porównam także sposób przedstawienia Cienia, jednej z postaci występujących w omawianej powieści Murakamiego, w przekładzie angielskim, polskim oraz w oryginale.

1. *Koniec Świata i Hard-boiled Wonderland* Harukiego Murakamiego

Haruki Murakami jest znanym pisarzem japońskim. Tak w Polsce, jak i na świecie, dostępnych jest też wiele artykułów w językach angielskim

[2] Por. np. Núñez (2012) o „funkcjonalnie właściwych" (*functionally valid*) tłumaczeniach literackich.

[3] Tu i w kolejnych częściach pracy słowo „tłumacz" odnosi się nie tylko do osoby samego tłumacza, ale obejmuje też zewnętrzne, instytucjonalne wpływy.

[4] Zdarza się, że badacze literatury z dużą dozą pewności (choć nie mając ku temu definitywnych przesłanek) utożsamiają decyzje tłumacza (np. co do przekładu nazw własnych) z przekazem zamierzonym przez autora oryginału, świadomie rezygnując z sięgnięcia do oryginalnego dzieła w celach porównawczych. Por. Caesar (2011).

i japońskim, dotyczących jego utworów. Kilka lat temu, mając okazję porównać polski przekład Anny Horikoshi (2012) i angielski przekład Alfreda Birnbauma (1993) powieści *Koniec Świata i Hard-boiled Wonderland* zauważyłam, że w pewnych istotnych dla powieści miejscach oba teksty różnią się od siebie. Po skonsultowaniu owych różnic z oryginałem doszłam do wniosku, że zmiany w przekładach mogą wpływać na różny odbiór i interpretację różnych tłumaczeń.

1.1. *Kokoro* a Siedlisko Ludzkich Uczuć

Być może najbardziej rzucającą się w oczy różnicą w obu przekładach z punktu widzenia doboru słownictwa jest tłumaczenie japońskiego leksemu *kokoro* (心), jednego z kluczowych motywów literackich w powieści. W języku japońskim *kokoro* ma bardzo szerokie pole semantyczne. Elektroniczna wersja słownika języka japońskiego *Kōjien* (広辞苑) podaje następującą definicję[5]:

① 人間の精神作用のもとになるもの。また、その作用。
①知識・感情・意思の総体。「からだ」に対する。
②思慮。おもわく。
③気持。心持。
④思いやり。なさけ。
⑤情趣を解する感性。
⑥望み。こころざし。
⑦特別な考え。裏切り、あるいは晴れない心持。

① Ningen no seishin sayō no moto ni naru mono. Mata, sono sayō.
① Chishiki, kanjō, ishi no sōtai. „Karada" ni tai suru.
② Shiryo. Omowaku.
③ Kimochi. Kokoromochi.
④ Omoiyari. Nasake.
⑤ Jōshu o kai suru kansei.
⑥ Nozomi. Kokorozashi.
⑦ Tokubetsu na kangae. Uragiri, arui wa harenai kokoromochi.

[5] Z pominięciem wyróżnionego w słowniku w punkcie II znaczenia figuratywnego oraz przykładów użycia.

I. Podstawa działalności ludzkiego ducha[6]. Także owa działalność.
1. Całość wiedzy, emocji, intencji. Opozycja do „ciała".
2. Roztropność. Oczekiwanie, przewidywanie.
3. Uczucie. Nastrój.
4. Wzgląd na innych. Współczucie.
5. Poczucie zrozumienia [docenienia] atmosfery [nastroju].
6. Życzenie, nadzieja. Wola, zamiar.
7. Szczególna myśl. Zdrada, również smutny [depresyjny, pełen zniechęcenia] nastrój[7].

Innymi słowy, *kokoro* to siedlisko ludzkich emocji, odczuć, wiedzy, poglądów czy woli, można zatem powiedzieć, że jest połączeniem serca, umysłu i duszy. Ze względu na tak szeroki zakres znaczeniowy znalezienie odpowiedniego słowa oddającego mnogość skojarzeń nie jest łatwym zadaniem, szczególnie ze względu na to, iż w powieści zarówno znaczenie związane z umysłem, jak i to związane z sercem i emocjami, jest równie istotne. Autorka polskiego przekładu, Anna Horikoshi, użyła słowa *serce*, tym samym kładąc mocniejszy nacisk na wydźwięk związany z emocjami. Z kolei Alfred Birnbaum, autor angielskiego przekładu, użył słowa *mind*, któremu znaczeniowo bliżej do japońskiego *kokoro*. Niemniej jednak próba ustalenia, czyja decyzja jest trafniejsza, nie wydaje się być zasadną, ponieważ są to decyzje podjęte w obrębie dwóch różnych języków.

Chciałabym zwrócić uwagę na to, że wybór Birnbauma może mieć dość intrygujące konsekwencje, przynajmniej dla kogoś, kto nie zajmuje się ani psychologią, ani medycyną. W rozmowie Boku[8] i Cienia – dotyczącej braku tak negatywnych, jak i pozytywnych uczuć w Mieście na Końcu Świata – Cień w przekładzie angielskim przedstawia emocjonalną sytuację Bibliotekarki w następujący sposób:

[6] Japoński leksem 精神 (*seishin*) odnosi się do zjawisk niematerialnych oraz jednostki będącej substratem takowych zjawisk.

[7] Wszystkie tłumaczenia, o ile nie zaznaczono inaczej, zostały dokonane przeze mnie.

[8] Narracja w *Sekai no owari…* prowadzona jest pierwszoosobowo. W tekście japońskim narrator, a zarazem protagonista części przedstawiającej wydarzenia na Końcu Świata mówi o sobie używając zaimka pierwszoosobowego 僕 *boku*, natomiast protagonista i narrator *Hard-boiled Wonderland* używa zaimka pierwszoosobowego 私 *watashi*. Aby łatwiej rozróżnić obie postaci, w niniejszym artykule używam obu zaimków jako nazw własnych wskazujących na konkretnego bohatera.

> Then, of course, there's love. Which surely makes a difference with this Library girl of yours. **Love is a state of mind**[9], and she has no mind for it. People without a mind are like phantoms. What would be the meaning of loving someone like that? (Birnbaum[10], 1993, 340)
>
> Oczywiście, jest jeszcze miłość. Co z pewnością zmienia wszystko w kwestii tej twojej dziewczyny z Biblioteki. **Miłość jest stanem umysłu**, a ona nie ma do tego głowy[11]. Ludzie bez umysłu są jak zjawy. Jakiż byłby sens kochania kogoś takiego?

Nazwanie miłości stanem umysłu może wydać się niecodzienne, szczególnie w kontekście rozmowy, która dotyczy przede wszystkim uczuć. W polskim przekładzie w analogicznym miejscu znajdujemy następującą wypowiedź: „Oczywiście z miłością jest tak samo. I z twoją dziewczyną z biblioteki też. Ty może rzeczywiście ją kochasz. Ale ona nigdy nie odwzajemni twojego uczucia. Ludzie bez serca to jakby senne mary. Pogoń za nimi jest bez sensu" (Horikoshi, 2012, 396). Oba teksty odbiegają od siebie w kwestii miłości – czy też jej braku – ze strony Bibliotekarki. W wersji japońskiej Cień przedstawia sprawę następująco:

> それからもちろん愛情のことがある。君のいうその図書館の女の子のことにしてもそうだ。君はたしかに彼女を愛しているかもしれない。しかしその気持ちはどこにも辿りつかない。何故ならそれは彼女に心というものがないからだ。心のない人間はただの歩く幻にすぎない。そんなものを手に入れることにいったいどんな意味があるっていうんだ？ (Murakami, 1998, 2, 220)
>
> Sore kara mochiron aijō no koto ga aru. Kimi no iu sono toshokan no ona no ko no koto ni shite mo sō da. Kimi wa tashika ni kanojo o ai shite iru kamoshirenai. Shikashi sono kimochi wa doko ni mo tadoritsukanai. Naze nara sore wa kanojo ni kokoro to iu mono ga nai kara da. Kokoro

[9] Pogrubienie moje.

[10] W niniejszym artykule przyjęłam następujący sposób oznaczenia przekładu: Nazwisko tłumacza, rok wydania, nr strony. Z kolei teksty oryginalne oznaczone są następująco: Nazwisko autora, rok wydania, nr tomu, nr strony.

[11] W angielskim przekładzie zawarta jest gra słowna. Z jednej strony Bibliotekarka dosłownie nie ma umysłu (w sensie *kokoro*), z drugiej zaś nie zwraca uwagi na uczucia – powodem tego jest oczywiście brak *kokoro*.

> no nai ningen wa tada no aruku maboroshi ni suginai. Sonna mono o te ni ireru koto ni ittai donna imi ga aru tte iu nda?
>
> Oprócz tego oczywiście jest jeszcze kwestia miłości. Tak samo jest z tą dziewczyną z Biblioteki, o której mówisz. Ty być może rzeczywiście ją kochasz. Jednak to uczucie nigdzie cię nie zaprowadzi [dosł. nigdzie nie dotrze]. A to dlatego, że ona nie posiada czegoś takiego jak *kokoro*[12]. Ludzie bez *kokoro* to nic więcej jak tylko chodzące zjawy. Jakież znaczenie może mieć zdobycie czegoś takiego?

Japońskie ”彼女に心というものがない” (*Kanojo ni kokoro to iu mono ga nai*, „ona nie posiada czegoś takiego jak *kokoro*”) w przekładzie angielskim zostało oddane jako „she has no mind for it”. Czego jednak w oryginale nie znajdziemy, to postawienia znaku równości między miłością a stanem umysłu. Czytelnik oczywiście mógłby w ten sposób zinterpretować wypowiedź Cienia, jednak ten krok został poczyniony w jego imieniu i dodany do przekładu Birnbauma. Z kolei czytelnik polskiego przekładu musi sam połączyć informacje, ponieważ Cień nie wspomina o tym, że to właśnie Bibliotekarka nie ma serca, ale od razu przedstawia ludzi bez serca jako senne mary.

1.2. Tajemnica Miasta na Końcu Świata

Podobne uszczuplenie komunikowanych informacji w przekładzie Anny Horikoshi w stosunku do japońskiego oryginału ma miejsce podczas konwersacji Boku i Cienia, w którym ten drugi objaśnia, jak Miasto pozbywa się szczątków osobowości swoich mieszkańców:

> Serca są wynoszone za Miasto przez zwierze. To właśnie wymiatanie piany. Pochłaniają ludzkie serca, a kiedy nazbierają ich wystarczająco dużo, umierają. To nie mróz je zabija. Giną pod ciężarem osobowości, które Miasto każe im nosić. Na wiosnę rodzą się młode. Dokładnie tyle, ile zginęło w ciągu zimy. A kiedy urosną, będą nosić ten sam ciężar, co ich rodzice, i zginą w ten sam sposób. To cena, jaką trzeba zapłacić za doskonałość. (Horikoshi, 2012, 397)

[12] Aby oddać mnogość znaczeń leksemu 心 *kokoro* nie tłumaczyłam go w swoich przekładach fragmentów japońskiego oryginału.

Birnbaum przełożył ten fragment w następujący sposób:

> People's minds are transported outside the Wall by the beasts. That is what I meant by skimming off. The beasts wander around absorbing traces of mind, then ferry them to the outside world. When winter comes, they die with a residue of self inside them. What kills them is not the cold and not the lack of food; what kills them is the weight of self forced upon them by the Town. In spring, new young are born—exactly the same number as the beasts that died—and it happens all over again. This is the price of your perfection. A perfection that forces everything upon the weak and powerless. (Birnbaum, 1993, 341–2)

> Umysły ludzi są transportowane na zewnątrz przez bestie. To właśnie oznacza zbieranie śmietanki. Bestie przechadzają się tu i tam, absorbując ślady umysłu, a potem przenoszą je do świata zewnętrznego. Kiedy nadchodzi zima, umierają z pozostałością jaźni/osobowości w sobie. To, co je zabija, to nie zimno, ani nie brak pożywienia; to, co je zabija, to ciężar jaźni/osobowości wymuszony na nich przez Miasto. Wiosną rodzą się kolejne młode – dokładnie tyle samo, co bestii, które umarły – i wszystko dzieje się od nowa. To jest cena twojej perfekcji. Perfekcji, która narzuca wszystko słabym i bezsilnym.

Japoński oryginał przedstawia się następująco:

> 心は獣によって壁の外に運び出されるんだ。それがかいだすということばの意味さ。獣は人々の心を吸収し回収し、それを外の世界に持っていってしまう。そして冬が来るとそんな自我を体の中に貯めこんだ ままま死んでいくんだ。彼らを殺すのは冬の寒さでもなく食料の不足でもない。彼らを殺すのは街が押しつけた自我の重みなんだ。そして春が来ると新しい獣が生まれる。死んだ獣の数だけ新しい子供が生まれるんだ。そしてその子供たちも成長すると掃き出された人々の自我を背負って同じように死んでいくんだ。それが完全さの代償なんだ。そんな完全さにいったいどんな意味がある?弱い無力なものに何もかもを押しつけて保たれるような完全さにさ? (Murakami, 1998, 2, 222)

> Kokoro wa kemono ni yotte kabe no soto ni hakobidasareru nda. Sore ga kaidasu to iu kotoba no imi sa. Kemono wa hitobito no kokoro o kyūshū shi kaishū shi, sore o soto no sekai ni motte itte shimau. Soshite fuyu ga kuru to sonna jiga o karada no naka ni tamekonda mama shinde iku nda. Karera o korosu no wa fuyu no samusa de mo naku shokuryō no fusoku de mo nai. Karera o korosu no wa machi ga oshitsuketa jiga no omomi

nanda. Soshite haru ga kuru to atarashii kemono ga umareru. Shinda kemono no kazu dake atarashii kodomo ga umareru nda. Soshite sono kodomotachi mo seichō suru to hakidasareta hitobito no jiga o seotte onaji yō ni shinde iku nda. Sore ga kanzensa no daishō nanda. Sonna kanzensa ni ittai donna imi ga aru? Yowai muryoku na mono ni nani mo kamo o oshitsukete tamotareru yō na kanzensa ni sa?

Kokoro są wynoszone poza mur przez bestie. To właśnie znaczenie słowa wybieranie. Bestie wchłaniają i gromadzą *kokoro* ludzi, a potem wynoszą je do świata na zewnątrz. A kiedy nadchodzi zima, umierają z tymi nagromadzonymi w ciałach osobowościami [ego]. To, co je zabija, to nie zimowy chłód, ani nie brak pożywienia. To, co je zabija, to ciężar osobowości [ego], który wmusiło w nie Miasto. A kiedy nadchodzi wiosna, rodzą się nowe bestie. Rodzi się dokładnie tyle młodych, ile bestii umarło w czasie zimy. Gdy dorosną, również i te młode umrą dźwigając wymiecione osobowości [ego] ludzi. To jest cena [rekompensata] perfekcji. Ale jakie znaczenie ma taka perfekcja? Perfekcja, która utrzymywana jest dzięki spychaniu wszystkiego na słabe, bezsilne istoty?

Jak widać, większa szczegółowość objaśnienia w przekładzie angielskim w stosunku do przekładu polskiego nie wynika z dodanej do tekstu oryginalnego interpretacji własnej tłumacza. Birnbaum dokładnie odzwierciedla informacje zawarte w tekście źródłowym; natomiast części z tych informacji brakuje w tłumaczeniu Horikoshi. Jaki może to mieć wpływ na odbiór utworu? Przekład polski słabiej podkreśla mroczną stronę istnienia Miasta i cenę, jaką musi ono zapłacić za perfekcję. W związku z tym mniej dobitnie zarysowana jest także kwestia konsekwencji przebywania Boku w Mieście – ostatecznie jego Cień jeszcze żyje, zatem to jego osobowość muszą dźwigać zwierze. Warto również spojrzeć na powyższe fragmenty z punktu widzenia retoryki. Bardziej zwięzłe i uproszczone objaśnienie sposobu funkcjonowania Miasta może nie wywołać równie efektywnego „wstrząsu emocjonalnego" w czytelniku, co opis pełniejszy i bogatszy w powtórzenia.

1.3. Cień a shadow – który bliższy japońskiemu 影 (Kage)?

Ostatnim przykładem różnic między przekładami *Sekai no owari…*, na który chciałabym zwrócić szczególną uwagę, jest scena pożegnania Boku i Cienia przy Południowej Topieli, która zamyka powieść. Można powiedzieć, że scena ta ma znaczący wpływ na to, jak czytelnik mógłby odebrać i zinterpretować relację zarówno między tymi dwiema postaciami, jak i między sceną końcową a całością powieści. Co więcej, jest to przykład pokazujący silną – i niełatwą do uzasadnienia – ingerencję tłumacza w tekst oryginału. Angielski przekład pożegnania jest następujący:

> "You'll be trapped for all eternity."
> "I am not so sure," I say. "Nor can you be. A little by little, I will recall things. People and places from our former world, different qualities of light, different songs. And as I remember, I may find the key to my own creation, and to its undoing."
> "No, I doubt it. Not as long as you are sealed inside yourself. Search as you might, you will never know the clarity of distance without me. Still, you can't say I didn't try," my shadow says, then pauses. "I loved you."
> "I will not forget you," I reply. (Birnbaum, 1993, 405–406)

> – Będziesz uwięziony na całą wieczność.
> – Nie jestem taki pewien – mówię. – Ty też nie możesz być. Po trochu przypomnę sobie rzeczy. Ludzi i miejsca z naszego poprzedniego świata, różne cechy światła, różne piosenki. I tak sobie przypominając, może odnajdę klucz do mojego stworzenia i do jego zguby.
> – Nie, wątpię w to. Nie [uda ci się] tak długo, jak długo jesteś zapieczętowany wewnątrz samego siebie. Choćbyś szukał z całych sił, nigdy nie zaznasz precyzji dystansu beze mnie. Cóż, nie można powiedzieć, że się nie starałem – mówi mój cień, a następnie milknie. – Kochałem cię.
> – Nie zapomnę cię – odpowiadam.

Z kolei w przekładzie polskim w analogicznym miejscu odnajdziemy następującą scenę:

> – I naprawdę nie zmienisz zdania?
> – Nie – odparłem. – Nigdy o tobie nie zapomnę. W Lesie przypomnę sobie stary świat. Jest tyle rzeczy, które muszę sobie przypomnieć. Tylu ludzi, tyle różnych miejsc, świateł i piosenek.

Cień złożył dłonie i potarł je o siebie. Śnieg, który na nim osiadł, zaczął go dziwnie przesłaniać. Zdawało mi się, że kurczy się powoli w pewnych miejscach, w innych natomiast wydłuża.

– Na mnie już czas – powiedział [Cień]. – Więc nigdy się już nie zobaczymy? Co by ci tu powiedzieć na pożegnanie? Jakoś nie mogę znaleźć słów.

Jeszcze raz zdjąłem czapkę i otrzepałem ją ze śniegu.

– Życzę ci szczęścia – powiedział. – Lubiłem cię, stary. I to nie dlatego, że byłem twoim cieniem.

– Dziękuję – odparłem. (Horikoshi, 2012, 478–479)

Oba przekłady różni nie tylko obecność (lub brak) dodatkowych opisów. Angielski przekład stanowczo podkreśla bezsens decyzji Boku, który postanowił pozostać w Mieście, a tym samym zaznacza, że nie ma szans na szczęśliwe zakończenie dla Watashi, który to stworzył w umyśle tak Miasto, jak i swoje alter ego, czyli Boku. Polski przekład, mimo iż taki koniec zapowiada („nigdy się już nie zobaczymy"), nie czyni tego w tak kategoryczny sposób. Można wręcz powiedzieć, że oba przekłady są niczym alternatywne wersje sceny z tymi samymi danymi początkowymi, ale innym ładunkiem emocjonalnym, co skutkuje znaczącymi różnicami. Cień z polskiej wersji jest smutny z powodu pożegnania, ale jednak życzy Boku jak najlepiej. To pożegnanie jest wyraźnie cieplejsze niż pełne goryczy i wyrzutu słowa, które wypowiada *shadow*. Jego postawę można przyrównać do zdradzonej osoby, która w swoistym akcie zemsty (pozostającej na poziomie werbalnym) chce udowodnić bliskiej osobie raniącej (czyli Boku), jak wiele traci.

Jak już zaznaczyłam powyżej, przekład Birnbauma znacząco odbiega w tym miejscu od tekstu japońskiego, który scenę pożegnania przedstawia następująco:

「しかし心は変わらないんだね?」

「変わらない」と僕は言った。「君のことは忘れないよ。森の中で古い世界のことも少しずつ思いだしていく。思いださなくちゃならないことはたぶんいっぱいあるだろう。いろんな人や、いろんな場所や、いろんな光や、いろんな唄を ね」

影は体の前で両手を組んで、それを何度ももみほぐした。影の体に積もった雪が彼に不思議な陰影を与えていた。その陰影は彼の体の上でゆっくりと伸びちぢみしているように見えた。彼は両手をこすりあわせながらまるでその音に耳を澄ませるかのように、軽く頭を傾けていた。

「そろそろ俺は行くよ」と影は言った。「しかしこの先二度と会えないというのはなんだか妙なものだな。最後に何て言えばいいのかがわからない。きりの良いことばがどうしても思いつけないんだ」

僕はもう一度帽子を脱いで雪を払い、かぶりなおした。

「幸せになることを祈ってるよ」と影は言った。「君のことは好きだったよ。俺が君の影だということを抜きにしてもね」

「ありがとう」と僕は言った。(Murakami, 1998, 2, 346–347)

„Shikashi kokoro wa kawarai nda ne?"

„Kawaranai" to Boku wa itta. „Kimi no koto wa wasurenai yo. Mori no naka de furui sekai no koto mo sukoshi zutsu omoidashite iku. Omoidasanakucha naranai koto wa tabun ippai aru darō. Ironna hito ya, ironna basho ya, ironna hikari ya, ironna uta o ne"

Kage wa karada no mae de ryōte o kunde, sore o nando mo momihogushita. Kage no karada tsumotta yuki ga kare ni fushigi na inei o ataete ita. Sono inei wa kare no karada no ue de yukkuri to nobichijimi shite iru yō ni mieta. Kare wa ryōte o kosuriawasenagara maru de sono oto ni mimi o sumaseru ka no yō ni, karuku atama o katamukete ita.

„Sorosoro ore wa iku yo" to Kage wa itta. „Shikashi kono saki nido to aenai to iu no wa nandaka myō na mono da na. Saigo ni nante ieba ii no ka ga wakaranai. Kiri no ii kotoba ga dōshite mo omoitsukenai nda"

Boku wa mō ichido bōshi o nuide yuki o harai, kaburinaoshita.

„Shiawase ni naru koto o inotteru yo" to Kage wa itta. „Kimi no koto wa suki datta yo. Ore ga kimi no kage da to iu koto o nuki ni shite mo ne"

„Arigatō" to Boku wa itta.

– Ale zdania nie zmienisz?

– Nie zmienię – powiedziałem. – Nie zapomnę cię. W Lesie po trochu przypomnę też sobie stary świat. Chyba sporo będzie rzeczy, które muszę sobie przypomnieć. Różni ludzie, różne miejsca, różne [rodzaje] światła, czy różne piosenki.

Cień złączył dłonie, kilkukrotnie potarł je o siebie. Śnieg, który na nim osiadł, rzucał na niego niezwykłą poświatę. Wyglądała tak, jakby powoli rozciągała i kurczyła się nad Cieniem. Pocierając dłonie, Cień pochylił głowę w bok, jak gdyby chciał wsłuchać się w dźwięk tarcia.

– Na mnie już czas – powiedział Cień. – Jakoś dziwnie mi z tym, że już się więcej nie spotkamy. Nie wiem, co mógłbym powiedzieć na koniec. Nie przychodzą mi do głowy żadne odpowiednie słowa.

Ponownie zdjąłem czapkę, otrzepałem ze śniegu i nałożyłem.

– Życzę ci, żebyś był szczęśliwy – powiedział Cień. – Lubiłem/Kochałem cię. Nawet jeśli nie weźmiemy pod uwagę tego, że jestem twoim cieniem.

– Dziękuję – powiedziałem.

Polski przekład dokładniej oddaje treści zawarte w oryginale. Dlaczego jednak przekład angielski tak znacząco od niego odbiega? Kto jest odpowiedzialny za tę zmianę? Niełatwo znaleźć odpowiedzi na tego typu pytania. Można jednak przypuszczać, że jedną z przyczyn wprowadzonych zmian jest próba dostosowania się do oczekiwań odbiorców na danym rynku czytelniczym (por. Lefevere, 1992; Núñez, 2012). Natomiast co do instytucji decydującej o tych zmianach należy mieć na uwadze to, że nie zawsze odpowiedzialność ponosi tłumacz, na którego barki często tę odpowiedzialność kładziemy[13]. Zmiany mogły być wynikiem decyzji podjętej przez wydawnictwo. Można przypuszczać, iż podobna sytuacja miała miejsce w przypadku *Przeczucia* Tetsuyi Hondy.

2. *Przeczucie* Tetsuyi Hondy

Przeczucie to powieść kryminalna, będąca pierwszą częścią serii, której protagonistką jest komisarz Reiko Himekawa – zdolna, choć z niejakim trudem pnąca się po szczeblach kariery policyjnej, pani detektyw. W *Przeczuciu* pracuje nad znalezieniem sprawcy odpowiedzialnego za liczne, niezwykle okrutne morderstwa.

Z punktu widzenia przekładu istotne jest to, że książka nie została przetłumaczona na język polski bezpośrednio z japońskiego oryginału, ale za pośrednictwem angielskiego przekładu zatytułowanego *The Silent Dead* (2016). Z tego też względu błędy czy decyzje o zmianach wprowadzonych w przekładzie angielskim wpłynęły na to, jak wygląda przekład polski. Można wręcz stwierdzić, że polska wersja nie jest przekładem japońskiej powieści ストロベリーナイト (*Sutoroberī Naito*,

[13] Warto również wspomnieć w tym miejscu o rozróżnieniu między tłumaczem jako osobą, a tworem zwanym tłumaczem implikowanym (*implied translator*). Por. np. Alvstad, Greenall, Jansen, & Taivalkoski-Shilov (2017).

Truskawkowa noc) autorstwa Tetsuyi Hondy, ale amerykańskiej powieści *The Silent Dead* autorstwa Tetsuyi Hondy i tłumacza Gilesa Murraya. Ze względu na taki a nie inny charakter relacji przekładu Rafała Śmietany do japońskiego oryginału w polskiej wersji nie znajdziemy m.in. mott otwierających trzy pierwsze rozdziały. W japońskim oryginale przedstawiają się one następująco:

目をえぐられた女 切り裂かれるその喉元 噴き出す鮮血
あなたは これを 生で 見たい ですか (Honda, 2013, 5)

Me o egurareta onna kirisakareru sono nodomoto fukidasu senketsu
Anata wa kore o nama de mitai desu ka

Kobieta z wydłubanymi oczami, podrzynane gardło, tryskająca fontanna krwi.
Czy chcesz zobaczyć to na żywo [na własne oczy]?

赤黒く 焼け爛れた肌 その喉元を切り裂く 天染める 血飛沫
あなたは これを 生で 見たい ですか (Honda, 2013, 103)

Akaguroku yaketadareta hada sono nodomoto o kirisaku tensomeru chishibuki
Anata wa kore o nama de mitai desu ka

Mocno [okrutnie] przypalona na głęboką czerwień skóra, podrzynam gardło, fontanna krwi barwi sufit.
Czy chcesz zobaczyć to na żywo [na własne oczy]?

顔の皮を剥がれ 泣き叫ぶその者の 喉元を切り裂く 舞い上がる血煙
あなたは これを 生で 見たい ですか (Honda, 2013, 243)

Kao no kawa o hagare nakisakebu sono mono no nodomoto w kirisaku maiagaru chikemuri
Anata wa kore o nama de mitai desu ka

Wrzaski osoby ze zdzieraną skórą twarzy. Podrzynam gardło. Strumień krwi tryska w górę.
Czy chcesz zobaczyć to na żywo [na własne oczy]?

Te obrazowe motta nie tylko pomagają w budowaniu klimatu grozy i makabry, ale również dostarczają dodatkowych szczegółów związanych z fabułą – można uznać je za swoistą reklamę krwawych pokazów,

w czasie których morderca wybierał swoją ofiarę spośród zgromadzonych widzów i zabijał ją na ich oczach. Jednak przez decyzję czy to tłumacza czy wydawcy, powyższe motta nie pojawiły się w angielskim przekładzie. Z tego względu nie ma ich również w przekładzie polskim. Czy w związku z tym powieść utraciła ważne wskazówki, które pozwalają czytelnikowi rozwikłać sprawę morderstwa? Nie. Jednak została pozbawiona kilku środków, które podkreślają niesamowite okrucieństwo mordercy i wnoszą dodatkowe informacje, tworzące pełniejszy opis charakteru postaci, a także pomagają pisarzowi podkreślić atmosferę, stanowiącą integralną część powieści.

Przykłady ukazujące różnice między oryginałem a przekładem można mnożyć niemal w nieskończoność. Należy jednak mieć na uwadze to, że różnic nie da się uniknąć, ponieważ nie zawsze wynikają ze świadomej decyzji takiej czy innej instytucji o ingerencji w tekst. Często są efektem rozbieżności między językiem oraz tłem kulturowym oryginału i przekładu. W związku z tym badacze literatury powinni mieć na uwadze to, że praca nad inną wersją językową danego tekstu może nieść ze sobą ryzyko przeinaczenia jego treści, a tym samym komunikowanego przesłania.

Kwestią, którą warto również rozważyć, są powody wprowadzonych zmian, a także etapy powstawania dzieł przekładowych, na których owe zmiany zostały wprowadzone. Jednakże, aby możliwe było wyciąganie znaczących wniosków, kwestia ta – podążając za Lefeverem (1992) – wymagałaby skrupulatnych badań historii powstania przekładów, a prawdopodobnie również badań rynku czytelniczego oraz badań społeczno-ideologicznych.

Bibliografia

Alvstad, C., Greenall, A., Jansen, H., & Taivalkoski-Shilov, K. (2017): Introduction: Textual and contextual voices of translation. Doi: 10.1075/btl.137.01alv.

Bassnett, S., Lefevere, A., red. (1990): *Translation, History and Culture*. New York, London: Pinter.

Caesar, J. (2011): Murakami, the Inklings, and the Uses of Fantasy. *Critique*. Doi: 10.1080/00111610903380048.

Heydel, M. (2009): Zwrot kulturowy w badaniach nad przekładem. *Teksty Drugie*. Nr 6, s. 21–31.

Honda, T. (2013): Sutoroberī Naito. Tokio: Kōbunsha (誉田哲也「ストロベリーナイト」光文社).
Honda, T. (2016): *The Silent Dead*. (Przeł. G. Murray). New York: Minotaur Books.
Honda, T. (2017): *Przeczucie*. (Przeł. R. Śmietana). Kraków: Znak Litera Nova – Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
Lefevere, A. (1992): *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. New York, London: Routledge.
Murakami, H. (1985): Sekai no owari to hādoboirudo wandārando. T.1. Tokio: Shinchōsha (村上春樹「世界の終わりとハードボイルド・ワンダーランド（下）」新潮文 庫).
Murakami, H. (1993): *Hard-Boiled Wonderland and the End of the World*. (Przeł. A. Birnbaum). Nowy Jork: Knopf Doubleday Publishing Group.
Murakami, H. (2012): *Koniec Świata i Hard-boiled Wonderland*. (Przeł. A. Horikoshi). Warszawa: Muza SA.
Núñez, K.J. (2012): Literary translation as an act of mediation between author and reader. *Estudios de Traducción*. Vol. 2, 21–31. Https://revistas.ucm.es/index.php/ESTR/article/download/38975/37607/.
Yan, C., & Huang, J. (2014): The Culture Turn in Translation Studies. *Open Journal of Modern Linguistics*. Vol. 4, 487–494. Doi: 10.4236/ojml.2014.44041.

Streszczenie: Tłumaczenia utworów z języków obcych bywają dla badaczy literatury jedyną możliwością zapoznania się z treścią oryginału. Niemniej jednak zdarza się, że przeinaczają one tekst oryginalny do tego stopnia, że może to znacząco wpłynąć na interpretację nie tylko danego fragmentu tekstu, ale wręcz całego utworu. Na przykładzie powieści Harukiego Murakamiego *Koniec Świata i Hard-boiled Wonderland* pokazano, jak nadinterpretacje w tłumaczeniu na język angielski mogą wpłynąć na odbiór postaci, a także na analizę utworu jako całości. Porównując oryginalny japoński tekst, jego angielskie oraz polskie tłumaczenie przedstawiono, w jaki sposób został zmieniony wydźwięk powieści. Z kolei w oparciu o powieść *Przeczucie*, autorstwa Tetsuyi Hondy, ukazano, jak istotne jest tłumaczenie literatury z języka oryginału, a nie pośrednio z innego języka, przede wszystkim z perspektywy przekazu nastroju powieści zbudowanego w oryginale.

Słowa kluczowe: przekład, interpretacja, różnice między oryginałem a przekładem, *Przeczucie*, *Koniec Świata i Hard-boiled Wonderland*

The impact of translation on text interpretation

Summary: Translations of works written in foreign languages may be the only possible way for some scholars to familiarize themselves with a given text. However, it may happen that the translated text contorts the original to such an extent that it may significantly

influence the analysis and interpretation not only of a part of a given literary piece, but also the whole text. On the basis of some examples from Haruki Murakami's 世界の終わりとハードボイルドワンダーランド (*Hard-boiled Wonderland and the End of the World*), the article shows how over-interpretation in the English translation may influence reception of characters and the analysis of the novel. Comparing English and Polish translations with the Japanese original, the article presents how the overall tone of the novel has changed. Moreover, on the basis of an example from Tetsuya Honda's ストロベリーナイト (*The Silent Dead*), the article points out how important it is to translate directly from the original, and not indirectly via a translation from another foreign language.

Keywords: translation, interpretation, differences between the original and the translation, *Przeczucie*, *Koniec Świata i Hard-boiled Wonderland*, literary studies

Daria Szymura
University of Silesia in Katowice

"It's all about loving your parents" The parent-child relationship in Bollywood productions

The background

Indian culture is based on traditions written in sacred books of Hinduism and in cultural scripts. The relationship between parents and their children is an issue that is in good standing and is described throughout the ages. It is in many ways controversial for non-Indians, for instance taking into account the issue of dowry or gender of the new-borns.

The aim of this paper is to demonstrate the relationship between parents and children shown in several Bollywood productions from the year 2001 to 2016. The films were chosen by year of their release, their plot, and the visibility of the family relationship in the story. Moreover, all of the analysed films were watched by the author of the paper, which also had an impact on the choice of films.

1. Bollywood

Bollywood is one of the most famous Indian film industries known worldwide. The name of this industry is said to be a combination of the words *Bombay*, which is one of the biggest cities in India, and *Hollywood*, which is a film industry based in Los Angeles in the United

States of America. The term *Bollywood* was first used in 1970s by an author of a gossip column of a magazine, and, according to Jigna Desai (2005: 55), it is "Bombay's Hindi-language cinema". It is worth mentioning that there are many languages in India; thus, every film industry in India produces films in the language of the state in which they are located.

According to the article in *The Guardian* magazine (13th May 2017), Indian film industries produced around 1,900 films in 2016, and 340 of them were produced in *Bollywood*. The rest, which is around 1,560, were produced in other Indian film industries, for instance *Kollywood*, i.e. the Tamil-language cinematography. The overall number of Indian productions is larger than the number of films produced in Hollywood in a year, mostly due to the number of film industries in India, the most famous of which is still Bollywood.

Bollywood films are quite unique, especially when it comes to genres. There is a term used in the Indian film industry, *masala movie*, which means 'the mix of many genres' and was introduced in Bollywood in 1970s. Every film produced in India is a combination of several genres, depending on the plot. Usually, one film is a musical, a drama, and a comedy, sometimes with elements of action or even thriller. One of the most important elements of the film are songs, which convey a message understandable for the attentive audience. Due to the censorship in India, the songs may tell the audience the love story of two people or show suffering and pain; sometimes they may carry a political message, which is carefully hidden from the censors with the use of symbols.

The most famous Bollywood films are those about love. Romances between secret lovers, sad love stories, and problems concerning caste and family status in the society are the most common topics covered by the producers. Some people find hope in those films, as they lead them to believe that they can also marry a person chosen by themselves, not by their parents or their communities. The relationship between a man and a woman who love each other and fight for the right to be together is the most common theme in the industry. However, there is also another kind of relationship, which is shown very often in Bollywood films, but it is rather seen in a subplot. It is the parent-child relationship, which is not as popular a theme as the relationship between lovers.

2. The parent-child relationship in the Indian culture

The relationship between parents and their children is a very important issue in India. The culture, traditions, and also religions of India imply a strong bond between family members. Rajni Palriwala (2000: 49) says that "[f]amily and community are metaphors for the most sacred and most natural of relationships—between children and parents, wife and husband, sister and brother, devotee and god. These are the relationships which provide emotional security, material support, care, a sense of belonging, status, legitimacy and social identity". Family in India is a basic social unit. However, contrary to contemporary nuclear families, traditional Indian family is extended and consists of many generations. It is the so-called "joint family", which has been functioning in India for many years. Moreover, those families usually live in one big house or in the neighbourhood in order to maintain the relationship. All important events, such as weddings, funerals, festivals, are celebrated primarily with the family. Sarah Lamb (2007: 83) notices that "[m]ore than almost anything else, the joint, multigenerational, intimate family represents a traditional Indian past in contrast to an emerging modernity". Nowadays, there is a clash between modernity and traditionality in India, which may be observed in people's family life. It is also apparent that children behave in a different way towards their parents, they want to gain more independence; however, sometimes parents do not accept children's decisions.

Children in India are taught that they owe debts to their parents for their care throughout the years.

> [...] adult children—most notably sons and daughters-in-law—live with and care for their aging parents. They do so out of love, a deep respect for elders, and a profound sense of moral, even spiritual, duty to attempt to repay the inerasable debts they owe their parents for all the effort, expense and affection their parents extended to produce and raise them. (Lamb 2007: 83)

It may be noticed that sons and their wives have a so-called duty, which they have to pay back to parents. The role of the parents is to bring up children, especially sons, to provide them with education and

basic social skills, and also to find a candidate for a wife or a husband for their offspring. It is said that during the whole childhood a person "incurs a debt" which should be repaid when a child becomes an adult by taking care of parents.

Interestingly, while the family remains one of the most important values in people's everyday life, there are values such as honour, pride, respect of the society, which influence people's lives. People behave according to certain social standards and rules, and they seek acceptance from the community.

Ramayana, one of the most famous epic poems of India, presents the picture of a royal family, in which the honour and rules are more important than family as such. The king of Ayodhya banishes his beloved son and orders him to leave the kingdom for 14 years. The banished son, Lord Rama, goes with his wife Sita and brother Lakshman to the forest, in which the three of them live. After many adventures Lord Rama returns to Ayodhya when the 14 years' banishment is over.

Although in *Ramayana* love may be seen between the father and the son, there is also the kingdom and the issue of honour. As the king and the prince, they have to respect their subjects and they have to behave according to the set of rules. Although the king was heartbroken, he had to exile Lord Rama from Ayodhya. This epic poem shows that for Indian people honour is more important than family; thus, the Indians still think that it is necessary to exile their children if they did something bad, instead of forgiving them. *Ramayana* may be one of the greatest epic poems of the Indian culture, but the values shown in this poem may be seen as quite remote from the western standards.

2.1. The parent-child relationship depending on gender

Indian society is traditionally a patriarchal society in which the father is the breadwinner and he has the power of decision in the family. Nothing can be done without his consent and he is the person with the last word. Although in the Indian culture mothers are respected, women in general are discriminated, especially if they are unmarried and they do not have children.

Annually, many girls die because of abortion, because it is said that girls are the burden for the parents.

> According to Sunil Gulati, Director, Census operations, the preference for the male child is still there. When this is supported by technology-assisted choice such as ultra-sound and amniocentesis, in spite of the legislative ban on the latter in several Indian states, the decision to get rid of the baby girl becomes that much easier. Haryana, for instance, has achieved the dubious distinction of topping the list of states with a fast-declining female ratio at 861 per 1,000 males. It is the worst when compared to the national female–male ratio of 933 females to 1,000 males. Unfortunately, this stems from the common notion that girls are a lifelong financial liability for the parents. (Chatterji 2007: 249)

Shoma A. Chatterji notices that girls are aborted because of causing a financial trouble. As the state Haryana, mentioned by the scholar, is one of the poorest states in India, it is apparent that poor families cannot afford to have daughters. Instead, they decide to abort girls to avoid future financial liability, i.e. dowry.

The most important event in the girls' life is marriage. The responsibility of parents is to choose the appropriate candidate for the girl's or the boy's life partner. Mostly, the girl is chosen because of her appearance, skills and experience in housekeeping, her personality traits and the horoscope, but one of the most important things is the dowry. The higher the dowry's amount is, the easier it is to find a husband for the girl. This issue of dowry causes many problems in the relationship between parents and their children. Fortunately, these issues change and nowadays, women have many more rights than they had in the past.

> [...] women now, compared to those a generation earlier, are much more likely to be older at marriage, to be more highly educated, and to be working—meaning that, in general, daughters-in-law today have more voice, authority, and agency than their mothers-in-law did, and are often not as disposed as their predecessors were to serve, defer to and live with their husbands' parents. A second phenomenon is that many, even "most" (according to prevailing estimations), parents among the elite classes in India have children living and pursuing professions in distant cities, across India and abroad. (Lamb 2007: 84)

There is a huge difference between the relationship between parents and sons, and parents and daughters. The birth of a son is celebrated,

while the birth of a daughter is a reason to be ashamed of. The duty of the daughter is to learn how to keep the house, bring up children and make their husbands happy. She is obliged to acquire certain skills in order to become a wife and a mother in her future life. As it was mentioned, not only should they be prepared for their life as mothers and wives, but also there is an issue of dowry that the parents have to prepare for their daughters and they very often treat this dowry as the debt which the daughter must pay back. The household duties which the girls perform in their childhood are also a way to repay this debt. Nowadays, it is changing, and as Bonita Aleaz (2007: 118) claims, "[e]ven for marriage proposals the bride's consent is sought by her parents and in most cases, it is the women who function as negotiators".

As the parents still consider their daughters as more troublesome, they very often treat them differently than they treat sons. Girls are often not allowed to go to school, although these days it is changing, and more girls have access to education. It has to be mentioned that sons are considered more valuable for parents and thus, parents try to give their sons everything they want and need: the right to education, a good job, and a beautiful wife from a wealthy family. Sons are also the ones who inherit after their parents' death, so that they have to fulfil their duties in order to get the family fortune.

Fortunately, there is a change in society's point of view on gender. Nowadays, females have many more rights than they had in the past. As Aleaz (2007: 120) claims, "[t]he attitude of parents today has significantly changed towards the education of their daughters". The constant struggle of women to get the right to education fructified in the right to gain knowledge and to attend classes. Shoma A. Chatterji (2007: 250) observes that "[...] daughters who are employed before their marriage provide tangible economic benefits to their parents. They are also in a position to save for their own dowry in case they agree with this system. [...] This effectively reduces the 'burden' their parents consider them to be". The girls who support themselves are able to pay for their dowry, if needed.

3. The parent-child relationship in Bollywood productions

As it was mentioned, Bollywood produces and releases many films annually. Thus, it is not possible to mention all the films in which the relationship between parents and children is demonstrated. In this paper, only several of them will be presented and the described relationships will be divided into two categories. The first category is a traditional relationship, which consists of descriptions of relationships based on traditional values. The other category is a modern relationship, in which there will be described relationships based on modern values mixed up with traditional values.

3.1. Traditional relationship

A traditional relationship is the one in which parents have a plan for their children and the children agree to fulfil their parents' dreams. Parents' wishes are more important than children's plans for their future, and all of them value honour, pride, and respect. Society's opinion is slightly more important than the happiness of the family members.

3.1.1. *Kabhi Khushi Kabhie Gham*

This blockbuster from 2001 has been one of the most famous Bollywood productions of all times. It is a story of a wealthy Indian family, their struggles and the bonds between the members. Yash Raichand and his wife, Nandini, have two sons: older Rahul, who is adopted, and younger Rohan, their biological son. At the beginning it is shown that there is a conflict between the parents and their older son, and the first half of the film is a flashback to the source of the family conflict.

The father has a plan for his older son's life. He wants Rahul to take over the family business and to marry his friend's daughter, Naina. Rahul likes Naina very much and at first, it seems he is going to fulfil the wish of his father and marry her, but soon he meets a girl, Anjali, and the whole situation becomes complicated. Anjali belongs to the lower caste and she lives in a poor district of the city. Rahul falls in love with her and decides to marry her. Unfortunately, Yash does not accept his son's decision, since the great value in his family is honour and tradition. Moreover, in families belonging to the high social group, there is

a need to preserve this state and marry within the community of people of the same status.

This thread shows how tradition may affect people's relationships, especially in the family. The traditional Indian family values honour, traditions and customs, and social respect more than the happiness of its members, which may lead to misunderstandings and serious conflicts among the family members.

3.1.2. *Piku*

The film *Piku* was released in 2015 and was directed by Shoojit Sarcar. The leading actors, Amitabh Bachchan and Deepika Padukone, play a sick father and his daughter Piku. The mother died, so the father and Piku are all by themselves. Since the father suffers from many different diseases, Piku has to look after him and feels responsible for her childish parent.

Although, because of Piku's independence, as she works and supports herself, this family does not seem very modern, their values are still traditional. Piku does not abandon her father, she stays with him even though it is hard for her to take care of him. It may be observed that their relationship changes throughout the story and they admit that they care for and love each other.

This relationship between the father and the daughter shows that family should be the most important thing in life, and respect towards parents is essential; however, sometimes Piku's attitude may not seem to be respectful. Piku's example is set for the young generation: that even though they have their careers and jobs, it is the family which is the greatest thing that they have. It also shows parents that they should respect and support their children, and let them be themselves, grow up and develop. Piku sacrifices her life and happiness; she stays with her father until he dies. After his death, Piku is free and she is finally able to live her own life.

3.1.3. *Vivah*

The parent-child relationship in the film *Vivah*, which was directed by Sooraj R. Barjatya, is another example of traditional values combined with respect towards modernity and children's happiness. The story

from the year 2006 is about a married couple who have two daughters: a biological daughter Rajni, called by everyone Chhoti ('Little'), and their adopted niece, Poonam.

Although the father, Krishnakant, wants to treat both daughters equally, his wife, Rama, pretends to ignore Poonam. Krishnakant has to fulfil the role of both parents to Poonam to make her feel that she is loved. As the daughters are grown-ups, Krishnakant tries to get them both married. Luckily, he manages to find a good man for the older daughter, Poonam. In India, the oldest child should get married first, because if he or she is single, it may bring bad luck to the rest of the children. That is why in the film the older girl has to get married first, even though she is not a biological child of Krishnakant and Rama. Moreover, there is the issue of the complexion in the film. Rama is worried that her daughter, whose skin is a little darker, will not find a good candidate for a husband. Krishnakant, however, tries to ensure his wife and daughter that he will find a husband for Chhoti. He does not seem to notice the darker complexion of his daughter. Instead, he treats her with love and respect, although it is Poonam who is his favourite child.

The relationship between the parents and the daughters is different. Poonam has a great relationship with her father, while Chhoti is more attached to her mother. Krishnakant loves his younger daughter and treats her well, whereas Rama hates Poonam and ignores her needs and feelings, treating her more like a servant than a daughter. The film also shows that daughters should be respected, loved, and treated well. The issue of dowry is also mentioned, but it is rejected by the husband's family. It represents the change in society's view on the issue of dowry.

3.1.4. *2 States*

The film *2 States,* which was released in 2014 and directed by Abhishek Verman, is not strictly about the relationship between parents and children, but it is a difficult love story between Krish, the boy from Punjab, which is the state in the north-west India, and Ananya, the girl from Tamil Nadu, which is the state from south-east India. The differences between those two people coming from different states is noticeable, but they manage to overcome them. The real obstacle is their parents, who

constantly try to stop the couple from the idea of marrying each other and try to discourage them.

In this film the strongest relationship may be seen between the main hero, Krish, and his mother Kavita. She is a possessive mother, who wants to protect her only son from the "witch" from Tamil Nadu, as she calls Krish's girlfriend, Ananya. Kavita is a good example of an over-protective Indian mother. Kavita is worried that her relationship with her only child after his marriage would be changed for the worse. She would like him to live at home to take care of her.

In the film the father-son relationship is also worth mentioning. Vikram, Krish's father, is disappointed with Krish. He has planned his son's future which Krish does not want to follow. Krish's father seems to be aggressive, he often shouts at his wife and son, so that Krish not only has to protect himself from his father, but he also serves as a guardian of his mother. The relationship between father and son is very difficult and it improves only at the end of the film.

3.2. Modern families

Modern families in India are considered to be those in which traditional values are not more important than the family members. It is the relationship in which parents are still following tradition, while children are modern and want to live their own life.

3.3. *Dil Dhadakne Do*

Dil Dhadakne Do was released in 2015 and directed by Zoya Akhtar. The plot is about a family which throws a big birthday party for the father. The family and friends gather on a ship and go on a cruise, during which there are some conflicts between the family members.

There is a conflict between the parents and their children. The daughter wants to get divorced as she falls in love with her friend, while the son falls in love with a dancer and wants to marry her. However, the parents have different plans for their children's future. There is a constant struggle between what the children want and the respect towards the parents' plans.

The parents, especially the father, are afraid of losing control over their children. Parents in India like to control their offspring even if

they are grown-ups. Still, the parents of the protagonists finally agree to their children's plans, as the society is changing, and children are more independent nowadays.

The conflict between the parents and the children in *Dil Dhadakne Do* shows that the contemporary times are mixed up with tradition. It is the clash of generations and values and a major change which is under way in India these days. Parents have to respect their children's life-style, their decisions and plans. Furthermore, the children follow their own ambitions and goals, no matter if they have their parents' consent, or not. Nevertheless, the parents' approval may be helpful to maintain a healthy relationship within a family.

3.4. *Kapoor and Sons*

The film *Kapoor and Sons* was released in 2016 and directed by Shakun Batra. It is about a modern family: the parents, their two sons, and a grandfather. The whole family gathers in India, because of the grandfather's birthday. They seem to be a very happy family, without any conflicts, but it turns out that there are many conflicts between the family members.

One of the sons, Rahul, is afraid to tell his family that he is homosexual. He is a very successful writer which is painful for his brother, Arjun, who is jealous of Rahul's success, as he is also a writer. When the parents get to know the truth about Rahul, they are disappointed and angry, because he opposes their plans for his life. Still, they praise him for his successful life as a writer, but are disappointed with his sexual orientation.

The parents expect that the younger son will achieve as much as his brother. They want him to follow their plans and fulfil their expectations, but Arjun decides to refuse them and do what he wants. Sunita and Harsh are very disappointed and they try to convince him that his plans are not good enough.

At the end of the story there is a family photo being taken, which shows how the family has to pretend that they are happy, devoid of any disagreements. There is still a lot of unhappiness covered with broad smiles, unacceptance, sorrow and other bad feelings which make the family still broken. It shows how family relationships are maintained in the eyes of society.

4. Conclusions

The parent-child relationships in Bollywood productions reflect the relationships between parents and children in Indian society. The family bonds presented in the films do not only show the current issues in families, but also encourage people to follow those patterns to some extent. Nowadays, there is a clash of modern and traditional values and thus both parents and children represent different generations and different values.

It became apparent that there have been many changes in family relationships throughout the years. However, the feelings, emotions, and certain values are still present in Indian families, but they are not as important as they used to be. The films show that times are changing, as well as family bonds. They have to be adjusted to people's modern lifestyles. Moreover, the children nowadays are not willing to follow their parents' footsteps; they rather establish their own life priorities and values.

The films presented and described in this paper show only a small part of the whole issue of the parent-child relationships in India. Still, it may be observed on the basis of the films mentioned in this paper that the bonds between parents and their children have changed, even though not so many years have passed between the first and the last film described. The relationships have to be adjusted to the contemporary times in which people live; thus, there may be a greater clash between Indian traditional family values and the modern lifestyle that the younger generation may choose.

Bibliography

Primary Sources

Akhtar, Z., dir. *Dil Dhadakne Do*. Eros International, 2015.
Barjatya, S. R., dir. *Vivah*. Rajshri Productions, 2006.
Batra, Sh., dir. *Kapoor and Sons*. Fox Star Studios, 2016.
Johar, K., dir. *Kabhi Khushi Kabhie Gham*. Yash Raj Films, 2001.
Sircar, Sh., dir. *Piku*. Yash Raj Films, 2015.
Verman, A., dir. *2 States*. UTV Motion Pictures, 2014.

Secondary Sources
Aleaz, B. (2007). Women and the Naga family today. In S. Dasgupta, M. Lal (eds.), *The Indian Family in Transition* (pp. 103–122), New Delhi: Sage Publications.
Chatterji, Sh. A. (2007). The family in flux. In S. Dasgupta, M. Lal (eds.), *The Indian Family in Transition* (pp. 243–279), New Delhi: Sage Publications.
Desai, J. (2005). Planet Bollywood: Indian Cinema in Asian America: Asian American popular culture. In S. Dave, L. Nishime, & T. Oren (eds.), *East Main Street: Asian American Popular Culture* (pp. 55–71). New York: New York Univ. Press.
Lamb, S. (2007). Modern families and independent living. In S. Dasgupta, M. Lal (eds.), *The Indian Family in Transition* (pp. 81–102), New Delhi: Sage Publications.
Palriwala, R. (2000). Beyond myths. The social and political dynamics of gender. In N. Kabeer, R. Subrahmanian (eds.), *Institutions, Relations, and Outcomes: A Framework and Case Studies for Gender-aware Planning*. New Delhi: Kali for Women.
Ramachandran, N. (2017, May 13). Beyond Bollywood: where India's biggest movie hits really come from. *The Guardian*.

Summary: The aim of this paper is to show how the relationship between Indian parents and their children is presented in Bollywood productions and how it has changed in recent 20 years. In the Indian culture family bonds are very important and, despite the constant development of India and its opening up towards Western cultures, the Indian still obey their traditions. The respect of a child towards his or her parents is important in every culture, but in India there is a strong relationship between parents and their children. Bollywood films very often reflect the society's views and current issues of today's India. The productions of the Indian film industry in Mumbai have an impact on Indian people's lives as well. The same concerns Indian families, because on the one hand, the films show how the Indian families function in the reality; on the other hand, Indian cinematography often inspires people and causes a change in people's behaviour. The relationship between parents and children has also changed throughout the years. It may be seen in the modern cinematography that the parent-child bonds look different than they used to. This presentation consists of the analysis of a few Bollywood films in terms of the parent-child relationship and it is devoted to the issue of changes in the perception of the Indian family. As the Indian film director, Karan Johar, says: "it's all about loving your parents".

Keywords: Bollywood, parent-child relationship, family bonds, India

"It's all about loving your parents". Relacja rodzic–dziecko w produkcjach Bollywood

Streszczenie: Artykuł stanowi krótkie omówienie relacji rodzic–dziecko w bollywoodzkich produkcjach. Relacja pomiędzy rodzicami a dziećmi zmienia się zarówno w społeczeństwie indyjskim, jak i w kinematografii. Mimo że więzi między rodzicami a dzieć-

mi są bardzo silne, zmieniły się pod wpływem wartości wyznawanych w dzisiejszych Indiach. Filmy Bollywood często odzwierciedlają bieżące problemy czy poglądy społeczeństwa w Indiach, mają także wpływ na życie Indusów. Przedstawianie indyjskiej rodziny w filmach pokazuje z jednej strony to, w jaki sposób funkcjonują rodziny w tym kraju, a ponadto skłania do myślenia i pobudza do zmian. Relacja rodzic–dziecko zmieniła się w ostatnich latach, co jest widoczne we współczesnych filmach Bollywood. Artykuł zawiera analizę wybranych filmów bollywoodzkich pod względem relacji pomiędzy rodzicem a dzieckiem oraz poświęcony jest zmianom w postrzeganiu indyjskiej rodziny. Jak mówi indyjski reżyser Karan Johar: „Chodzi o to, by kochać swoich rodziców".

Słowa kluczowe: Bollywood, relacje rodzic–dziecko, więzi rodzinne, Indie

Elżbieta Proń
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Szanghajska Organizacja Współpracy – perspektywy rozwoju i instytucje SzOW w erze Inicjatywy Pasa i Drogi[1]

Na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat Chińska Republika Ludowa (ChRL) rozwinęła szereg powiązań zarówno gospodarczych, jak i politycznych z resztą świata, promując inwestycje zagraniczne oraz aktywnie uczestnicząc w działaniach podejmowanych na forum organizacji międzynarodowych. Od początkowo ostrożnych i zachowawczych działań na forum międzynarodowym (Shambaugh w: Moore 2008: 37), od lat 90. XX wieku Chiny nie tylko stały się członkiem instytucji i organizacjach multilateralnych, ale i inicjatorem regionalnych i globalnych instytucji.

Jedną z najistotniejszych organizacji regionalnych dla Chin jest Szanghajska Organizacja Współpracy (SzOW), zrzeszająca początkowo tylko Rosję, Chiny, Kazachstan, Kirgistan oraz Tadżykistan, a obecnie licząca niemal dwadzieścia państw członkowskich lub stowarzyszonych. SzOW, której agenda i działania wzbudzały duże zainteresowanie Zachodu w latach 2000–2011, po roku 2013 uległa (pozornej) marginalizacji w chińskiej polityce zagranicznej i ekonomicznej, na których czoło wysunęła się Inicjatywa Pasa i Drogi (Belt and Road Initiatve; BRI).

[1] Niniejszy artykuł powstał w ramach grantu SONATA14, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki jako projekt badawczy nr 2018/31/D/HS5/03371, którego autorka jest kierownikiem.

BRI, po raz pierwszy ogłoszona przez Prezydenta ChRL Xi Jinpinga podczas oficjalnej wizyty w Kazachstanie w 2013 roku, jest kontynuacją wcześniejszych strategii, ale i zupełnie nowym paradygmatem w chińskiej polityce gospodarczej i zagranicznej. Inicjatywa Pasa i Drogi zakłada utworzenie sieci korytarzy transportowych, które pozwolą Chinom w jak najbardziej efektywny sposób zwiększyć eksport do krajów Unii Europejskiej (UE), a także Afryki i Azji Południowo-Wschodniej. Główny, i dotychczas najbardziej rozwinięty, korytarz transportowy do Europy, często zwany Gospodarczym Pasem Jedwabnego Szlaku (Silk Road Economic Belt; SREB), prowadzi przez kraje Azji Centralnej – Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan – do Unii Europejskiej. Pomniejszy szlak lądowy do krajów UE wiedzie przez południową Syberię. Zatem warunkiem koniecznym dla realizacji inicjatywy BRI jest współpraca i wsparcie ze strony państw Azji Centralnej.

Obie instytucje (zarówno SzOW, jak i BRI) – mimo że utworzone i rozwijane niezależnie od siebie – mają wiele wspólnych cech zarówno w sferze strategii instytucjonalnej , jak i retoryki oraz wartości, do których się odwołują. Obie bowiem odnoszą się do idei nowego Jedwabnego Szlaku oraz wspólnoty opartej na osiąganiu wyłącznie obopólnych korzyści, tzw. *win-win cooperation*. Niniejszy artykuł stanowi odpowiedź na pytanie, jak SzOW zmieniła się pod wpływem Inicjatywy Pasa i Drogi. Główne pytanie badawcze będzie przeanalizowane pod kątem dwóch zagadnień: w jaki sposób Inicjatywa Pasa i Drogi wpłynęła na kierunek rozwoju SzOW? oraz, jaki wpływ na ocenę działań SzOW w społeczności międzynarodowej ma wspólna z Inicjatywą retoryka Jedwabnego Szlaku?

Artykuł, poprzez analizę powyższych pytań, bada zarówno zależność pomiędzy SzOW a BRI, jak również stanowi przyczynek do ważnego dyskursu badawczego dotyczącego chińskiej polityki zagranicznej oraz roli instytucji międzynarodowych w niej. Artykuł odnosi się nie tylko do kwestii dotyczących chińskiej *realpolitik* i sposobów, w jakie Chiny osiągają swoje cele polityczne i gospodarcze poprzez instytucje międzynarodowe – jest również komentarzem do debaty dotyczącej konstruktywistycznych i ideowych pobudek w kreowaniu polityki zagranicznej przez Chiny. Artykuł jest istotny dla badań politologicznych także ze względu na wykorzystanie politycznych badań porównawczych, doty-

czących dwóch chińskich instytucji w Azji Centralnej. Ze względu na dobranie SzOW, instytucji stosunkowo mało znanej, ale obecnej w regionie od lat 90. oraz BRI – zainicjowanej w 2013 roku, ale z wielkim rozmachem - artykuł ten pozwala prześledzić ewolucję chińskiej myśli politycznej i faktycznego zaangażowania Chin w instytucjach międzynarodowych. Tym samym, wnioski końcowe artykułu będą przydatne zarówno dla ekspertów zajmujących się stosunkami międzynarodowymi, jak i badaniami regionalnymi. Będą ona także cenne dla amerykanistów ze względu na konflikt pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Chinami, a zwłaszcza tzw. wojnę handlową pomiędzy tymi państwami w latach 2018–2020.

Aby móc odpowiedzieć na pytania badawcze postawione w artykule, został on skonstruowany z trzech głównych części. Dwie z nich dotyczą opisu instytucji, rozwoju i oceny działań zarówno SzOW, jak i BRI. Trzecia natomiast stanowi analizę relacji, jaka zachodzi pomiędzy SzOW a BRI oraz perspektyw rozwoju SzOW po 2013 roku, w erze zdominowanej przez chińską BRI.

1. Szanghajska Organizacja Współpracy – rozwój i instytucje

Początki SzOW sięgają roku 1996, kiedy Chiny, Rosja oraz republiki Azji Centralnej graniczące z Chinami (Kazachstan, Kirgistan oraz Tadżykistan) założyły forum Szanghajskiej Piątki. Twórcą tej inicjatywy były Chiny, które postrzegały sytuację gospodarczą i polityczną Azji Centralnej jako realne zagrożenie dla stabilności swoich zachodnich terytoriów. Obawy te wynikały ze wzmożonej ilości zbrojnych incydentów oraz niepokojów w Turkiestanie Wschodnim (Ujgurskim Rejonie Autonomicznym Xinjiang) po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 (Dillon 2004: 110–130). Państwa Azji Centralnej, które jako jedyne spośród republik Związku nie przejawiały tendencji separatystycznych przed 1991 rokiem (Mohanty 2006: 14), musiały zmierzyć się z koniecznością zbudowania swojej państwowości, uregulowania kwestii politycznych i społecznych przy bardzo trudnej sytuacji gospodarczej i wielu problemach wewnętrznych. Spośród państw regionu Kazachstan stosunkowo szybko opanował podstawowe problemy wewnętrzne,

m.in. dzięki przemysłowi jeszcze z czasów sowieckich oraz znaczącym zasobom surowców naturalnych. Również Uzbekistan, dzięki rozwiniętym uprawom bawełny, zasobom gazu, a także dyktatorskiej władzy (mianowanego) prezydenta pozostawał względnie stabilny. Jednak pozostałe państwa były bardzo słabe politycznie i niestabilne wewnętrznie, zwłaszcza Tadżykistan, który w latach 1992–1997 pogrążył się w wojnie domowej (Khalid 2007: 132).

Chiny, dopiero w latach 80. XX wieku normalizujące swoje relacje dyplomatyczne ze Związkiem Radzieckim, postrzegały sytuację Azji Centralnej w latach 90. jako duże zagrożenie dla swojej integralności terytorialnej i bezpieczeństwa. Pekin widział te zagrożenia jako wynikające zarówno z niepodległości państw zamieszkiwanych – podobnie jak chiński Xinjiang – przez ludy turkijskie, jak i w odrodzeniu się Islamu w Azji Centralnej w roli spoiwa religijnego dla społeczeństw nowopowstałych państw oraz z nieuregulowania granic (również z Chinami), prowadzącego do niemal niekontrolowanego przepływu ludzi i dóbr. Pekin już w latach 90. dokładnie nakreślił związki pomiędzy Al Kaidą, ekstremistycznymi ugrupowaniami z Azji Centralnej oraz rebeliantami w Xinjiangu (Dillon 2004: 141, 153; Li 2006: 58; Millward 2004: 23).

Ta sytuacja – i wynikające z niej konsekwencje dla kraju i regionu – sprawiły, że w 1996 roku Chiny rozpoczęły proces instytucjonalizacji współpracy w regionie, powołując forum Szanghajskiej Piątki. Działalność Szanghajskiej Piątki skupiała się na regulacji wspólnych granic, ustaleniu zakresu ich demilitaryzacji, współpracy w obrębie służb granicznych oraz określenia ilości i miejsc rozmieszczenia wojsk na granicach. Współpraca, realizująca cele ważne dla wszystkich członków forum, okazała się bardzo skuteczna. W związku z tym 15 czerwca 2001 roku państwa Szanghajskiej Piątki formalnie powołują regionalną organizację – Szanghajską Organizację Współpracy, a do dotychczasowych członków dołącza Uzbekistan. Deklarowana i realizowana współpraca nadal dotyczy przede wszystkim współpracy w kwestii bezpieczeństwa w regionie, a zwłaszcza w zwalczaniu „trzech złych sił" (ang. *three evil forces*): separatyzmu, terroryzmu i ekstremizmu religijnego. W związku z tą agendą w 2004 roku zostaje powołany jeden z dwóch stałych organów SzOW – Regionalna Struktura Antyterrorystyczna (Regional Antiterrorist Structure; RATS) – odpowiedzialna za

wspólne działania przeciwko grupom uznanym (przez SzOW) za terrorystyczne lub przestępcze, publikację list tychże grup, akcje przeciw cyber-terroryzmowi i wszystkim działaniom antypaństwowym. Ponadto od 2002 roku SzOW rokrocznie organizuje wspólne ćwiczenia wojskowe o skomplikowanych scenariuszach i z wykorzystaniem zróżnicowanych technologii militarnych.

Militarny charakter organizacji i agenda oscylująca wokół zagadnień bezpieczeństwa regionalnego były bardzo promowane przede wszystkim przez Rosję. Znacząco przyczyniły się również do opinii Zachodu, że SzOW to „NATO Wschodu" (Marketos 2009: 36) i klub autokratów (Bailes, Dunay 2007: 9), zwłaszcza w okresach trudnych negocjacji dotyczących stacjonowania wojsk USA w regionie podczas wojny z terroryzmem. Chiny z kolei już od 2001 roku lobbowały za współpracą gospodarczą i rozwijaniem organizacji jako forum ekonomicznego. Idea pogłębiania współpracy regionalnej i dialogu poprzez współpracę gospodarczą była integralną częścią Nowej Koncepcji Bezpieczeństwa (New Security Concept) ogłoszonej przez prezydenta ChRL Jiang Zemin'a w 1998 roku (Pan 2004: 525), jak również Nowego Jedwabnego Szlaku, wplecionego w oficjalną retorykę chińskiej polityki zagranicznej wobec Azji Centralnej już w połowie lat 90. (Xin 1996: 63).

Aby osiągnąć swe gospodarcze cele, Chiny przez pierwszą dekadę XXI wieku próbowały – bezskutecznie – utworzyć w ramach wspólnoty SzOW strefę wolnego handlu, intensywnie rozwijały Stowarzyszenie Banków SzOW (SCO Interbank Association) oraz Radę Biznesową SzOW (SCO Business Council). Jednocześnie promowały wszelkie formy współpracy kulturalnej i akademickiej, m.in. program stypendialny Uniwersytetu SzOW, aby zacieśniać wzajemne relacje pomiędzy społeczeństwami państw wspólnoty szanghajskiej. W międzyczasie Pekin inwestował w krajach Azji Centralnej rozwijając infrastrukturę drogową, budując elektrownie oraz inne istotne obiekty dla regionu. Niemniej, współpraca gospodarcza pomiędzy tymi krajami rozwijała się przede wszystkim na czarnym rynku, zwłaszcza w Kirgistanie.

Dwa wydarzenia po 2010 roku zmieniły zarówno wizerunek SzOW, jak i kierunek jej rozwoju. Pierwszym z nich była śmierć Osamy bin Ladena w 2011 roku (Pron 2011), która wyznaczyła koniec obecności wojsk koalicji państw zachodnich w Azji Centralnej i Zachodniej.

Co więcej, oznaczała też, że kontrolę nad bezpieczeństwem oraz pokojem w regionie będą musieli przejąć inni aktorzy i instytucje. Po drugie, w 2017 roku nastąpiło pierwsze od 2001 roku rozszerzenie SzOW, która przyjęła w szeregi swych członków zarówno Indie, jak i Pakistan. Te dwa wydarzenia zmieniły zarówno charakter współpracy w organizacji ze zdominowanej przez stosunki chińsko-rosyjskie do takiej, która musi brać pod uwagę rozległe (i często sprzeczne) interesy czterech znaczących i silnych państw członkowskich. Ponadto, obecność Indii przełamała wizerunek organizacji jako forum państw autorytarnych i wrogich demokracji. W końcu, zarówno zmiany geopolityczne w regionie, wymagające realnej odpowiedzi na realne problemy i zagrożenia dla bezpieczeństwa, jak również wycofanie się wojsk koalicji państw Zachodu oraz rozszerzenie SzOW wymusiły na organizacji przedefiniowanie swoich celów, sposobów współpracy i metod budowania stabilnego i pokojowego regionu.

2. Inicjatywa Pasa i Drogi – chiński megaprojekt gospodarczy

Równolegle z SzOW, Chiny zaczęły rozwijać Inicjatywę Pasa i Drogi, tym razem nie jako organizację międzynarodową, ale *stricte* gospodarczy projekt o inkluzyjnym, otwartym charakterze. W przeciwieństwie do wielu wcześniejszych form współpracy oraz chińskiego zaangażowania w instytucje multilateralne, BRI jest rozwijane w oparciu o wyłącznie dwustronne porozumienia między Chinami a ich partnerami. Głównym formalnym założeniem BRI jest eksport nadwyżki produkcyjnej Chin poprzez budowanie współpracy gospodarczej opartej na obopólnych korzyściach gospodarczych państw w inicjatywie uczestniczących, przede wszystkim z rejonów Azji, Afryki i Europy.

W porównaniu do SzOW, BRI jest stosunkowo młodym pomysłem, choć zakładającym nieporównywanie większy budżet. Lądowy korytarz transportowy w ramach Inicjatywy Pasa i Drogi, tzw. Gospodarczy Pas Jedwabnego Szlaku (Silk Road Economic Belt; SREB) został formalnie ogłoszony przez Prezydenta ChRL Xi Jinpinga we wrześniu 2013 roku, podczas oficjalnej wizyty w Kazachstanie. Miesiąc później, w trakcie wizyty w Indonezji, Xi ogłosił powstanie Morskiego Jedwabnego

Szlaku (Maritime Silk Road). Nie bez powodu Xi Jinping wybrał na ogłoszenie BRI państwa, które – choć nie stanowią rynków docelowych dla BRI – mają jednak kluczowe znaczenie dla powodzenia projektu ze względu na swój rozległy obszar i położenie geograficzne. Lista państw, wyrażających zainteresowanie dołączeniem do inicjatywy obejmuje już niemal 80 pozycji (Arun 2018). W marcu 2015 roku Pekin opublikował oficjalne założenia inicjatywy BRI oraz nominował specjalnie oddelegowaną do spraw BRI Komisję Rozwoju Narodowego i Reform (National Development and Reform Commission) (Zhong 2019).

W celu rozwinięcia Jednego Szlaku Jednej Drogi Chiny od 2013 roku do 2017 zainwestowały ponad 900 milionów USD, podczas gdy na cały program przewidywany jest budżet rzędu 1 biliona USD (Sheehan 2017), największy tego typu koszt poniesiony w historii przez pojedyncze państwo. Wśród większych i istotniejszych projektów wpisanych w program w ramach SREB są m.in. Chińsko-Pakistański Korytarz Gospodarczy (China-Pakistan Economic Corridor) oraz bezpośrednie połącznie kolejowe Chin z Europą, którego bardzo ważnym ogniwem jest stacja towarowa w Łodzi Olechowie (Baliszewski 2013). Łódź, Duisburg oraz Pireus są kluczowymi punktami na mapie BRI, gdzie docierają towary wysyłane z Chin i skąd są dalej transportowane do wszystkich państw Europy. Współpraca gospodarcza w ramach BRI zakłada również, że pociągi i statki wracające do Chin będą transportować produkty wyprodukowane w Europie, zwłaszcza spożywcze, na chiński rynek (Perzyński 2019).

W przeciwieństwie do chińskiego zaangażowania w organizacje regionalne, przez lata surowo (i często krytycznie) ocenianego przez zachodnich analityków, BRI od początku spotkało się z dużym zainteresowaniem państw docelowych i tranzytowych[2]. Większość krajów europejskich chętnie nawiązała współpracę z Chinami, wspierając budowę lokalnych i regionalnych centrów usprawniających transport dóbr z Chin, oraz zachęcając rodzime firmy do wykorzystania nowych możliwości eksportowych. Również państwa Azji Centralnej, mimo iż pełniące głównie funkcje państw tranzytowych, zaangażowały się w projekt.

[2] Istotnym wyjątkiem od tej reguły są Indie, które od początku istnienia Inicjatywy stanowczo odmawiają w niej uczestnictwa (Dasgupta, 2018).

Początkowy sukces Inicjatywy był w dużej mierze związany z promocją BRI jako projektu wyłącznie gospodarczego, opartego na porozumieniach bilateralnych i nie zakładającego żadnej instytucjonalizacji, zwłaszcza w zakresie wspólnoty interesów politycznych. W Azji Centralnej zainteresowanie współpracą w ramach BRI było głównie pokłosiem negatywnych doświadczeń związanych z wejściem państw Azji Centralnej do rosyjskiej Unii Celnej (Unii Eurazjatyckiej). Stworzona w 2010, choć znacznie ułatwiła migrację zarobkową do Rosji, bardzo utrudniła wymianę handlową z Chinami, co miało bezpośrednie przełożenie na warunki i koszty życia mieszkańców regionu. Stąd też Azja Centralna dostrzegła w BRI szansę na korzystanie zarówno z przywilejów Unii, jak i wymiany gospodarczej z Chinami.

Dodatkowo, początkowy szybki sukces BRI wywodził się z faktu, że za obopólnym porozumieniem „wpisała" ona projekty zainicjowane bilateralnie lub w ramach SzOW w ramy BRI, nawet jeśli projekty te były rozpoczęte na długo przed ogłoszeniem BRI. Przykładem takiej inicjatywy może być Tunel Kamchiq w Uzbekistanie (Inauguration of … 2016), ważny odcinek transportowy, który zdecydowanie skraca podróż pomiędzy Taszkientem a Namagan i nie wymaga przejazdu przez państwo sąsiednie, Tadżykistan. Budowa Tunelu Kamchiq rozpoczęła się (sic!) już we wrześniu 2013 roku, oficjalne otwarcie miało miejsce w czerwcu 2016, a cała inwestycja została określona przez Xi Jinpinga jako „znaczące osiągnięcie Inicjatywy Pasa i Drogi dla Chin i Uzbekistanu" (Xi Jinping w PRC MOFA 2016).

Dopiero po roku 2017 partnerzy Chin w BRI, zwłaszcza wśród krajów Zachodu, zaczęli zwracać uwagę na fakt, że nadzorująca BRI Komisja Rozwoju Narodowego i Reform jest jednostką działającą w ramach Ministerstwa Spraw Zagranicznych ChRL, a cała inicjatywa podlega zwierzchnictwu Prezydenta Chińskiej Republiki Ludowej. Te obiekcje zostały dodatkowo spotęgowane obawami dotyczącymi potencjalnej kontroli Chin nad strategiczną infrastrukturą nie tylko w pojedynczych państwach partnerskich, ale też – ze względu na skalę integracji Unii Europejskiej – w całej Unii (Germany criticizes Italy… 2019). Ponadto, bilans eksportu i importu do Chin szybko okazał się niezbyt korzystny dla państw docelowych, dodatkowo pogłębiając dominację Chin na rynkach europejskich.

Zatem wbrew zapewnieniom Pekinu, BRI to nie tylko megaprojekt gospodarczy, ale i nowy paradygmat w – szeroko rozumianej – chińskiej polityce zagranicznej, mający nie tylko wymiar finansowy, lecz przede wszystkim wymiar społeczny, kulturowy i polityczny, ponieważ BRI jest inicjatywą skierowaną do państw o odmiennej kulturze, interesach i priorytetach gospodarczych.

3. SzOW oraz BRI – wzajemny wpływ, wzajemne relacje

Zarówno SzOW, jak i BRI odwołują się nie tylko do wspólnej retoryki starożytnego Jedwabnego Szlaku, ale i są ważnymi instytucjami chińskiej polityki zagranicznej. Choć o różnej skali i zakresie działań, spełniają ważną rolę w osiąganiu strategicznych celów przez Pekin, konsolidowaniu jego gospodarczych i politycznych wpływów na świecie. SzOW niewątpliwie miała kluczowe znaczenie dla powodzenia Inicjatywy w państwach ościennych, zwłaszcza w Azji Centralnej. Przez niemal dwie dekady istnienia SzOW, zanim BRI zostało stworzone, przyczyniła się do zbudowania wspólnoty interesów w zakresie bezpieczeństwa, a także sieci formalnych i nieformalnych powiązań w kręgach politycznych i biznesowych. SzOW, dzięki rozbudowanej i finansowej przez Chiny ofercie kulturalnej i edukacyjnej, pozwoliła rozpropagować wizerunek Chin jako atrakcyjnego celu migracji zarobkowej, zwłaszcza dla biznesmenów i specjalistów. O ile więc SzOW stworzyła podwaliny instytucjonalne, polityczne i biznesowe dla rozwijania innych form współpracy Chin z Azją Centralną (jako odbiorcą, jak również rejonem tranzytowym), o tyle odwrotny wpływ – Inicjatywy BRI na SzOW – wciąż nie został przeanalizowany w literaturze przedmiotu. Poniższa część stanowi odpowiedź na to główne pytanie badawcze poprzez dwa zagadnienia: w jaki sposób Inicjatywa Pasa i Drogi wpłynęła na kierunek rozwoju SzOW? oraz, jaki wpływ na ocenę działań SzOW w społeczności międzynarodowej ma wspólna z Inicjatywą retoryka Jedwabnego Szlaku?

3.1. Wpływ BRI na kierunek rozwoju SzOW

Inicjatywa BRI, pomimo iż rozwijana niezależnie od SzOW, miała znaczący wpływ na rozwój tej organizacji regionalnej, zwłaszcza w zakresie jej instytucji finansowych i ekonomicznych.

Po wielu latach nieskutecznych działań Chin w kierunku przekształcenia SzOW w organizację o charakterze ekonomicznym i, ostatecznie, po odsunięciu przez Chiny tego typu współpracy na dalszy plan, w rozwoju instytucjonalnym organizacji nastąpił przełom. Po roku 2013 państwa SzOW, zwłaszcza Rosja, zaczęły czynnie uczestniczyć w tworzeniu gospodarczych instytucji SzOW. Z jednej strony było to wynikiem pozytywnych doświadczeń ze współpracy w ramach BRI, z drugiej – ograniczeń wynikających z członkostwa w rosyjskiej Unii Celnej. W przypadku niektórych państw, np. Kazachstanu, istotne znaczenie miało powołanie narodowej strategii Nurly Zhol („W Przyszłość") zakładającej duże inwestycje w infrastrukturę, sektor mieszkaniowy i gospodarkę (Satulbaldina 2019).

Ponadto, w 2015 roku, Rosja zaproponowała scalenie lądowego odcinka BRI, tzw. SREB, biegnącego przez państwa Azji Centralnej z Unią Eurazjatycką (EAU) sugerując, aby to właśnie SzOW było forum, w ramach którego scalenie to miałoby się odbywać. W myśl wspólnej deklaracji, podpisanej w maju 2015 roku pomiędzy prezydentami Xi oraz Putinem, wspólna inicjatywa BRI-EAU miałaby ułatwić stworzenie strefy wolnego handlu na terytorium SzOW (President of Russia 2015). Zdaniem komentatorów, inicjatywa ta ze strony chińskiej była ruchem przede wszystkim dyplomatycznym i strategicznym, politycznie mającym na celu, aby Kreml pozbył się wrażenia narastającego wykluczenia przy rozwijaniu inwestycji BRI w Azji Centralnej (Schubert 2017: 80). Rosjanie z kolei decydując się na BRI-EAU dążyli do większej ingerencji w plany Chin co do dalszego rozwoju BRI w ich najbliższym sąsiedztwie. Kierując się tym interesem, wszystkie kraje regionu również przystąpiły do Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych (AIIB), powołanego przez Chiny w 2013 roku.

SzOW zatem, w dużej mierze dzięki inicjatywie BRI i jej wpływowi na współpracę w regionie, oficjalnie zaczął rozwijać swoje instytucje odpowiedzialne za współpracę gospodarczą i finansową. Niemniej jednak, współpraca ta wciąż istnieje tylko w oficjalnych deklaracjach i nie

przekłada się na realne działania w regionie, zdominowane przez bilateralne umowy dotyczące konkretnych projektów, będące zawsze częścią BRI, ale coraz rzadziej realizowane pod auspicjami SzOW.

3.2. Ocena działań SzOW a retoryka Jedwabnego Szlaku

Relacje pomiędzy BRI a SzOW to jednak nie tylko relacje instytucjonalne i polityczne, ale też wspólna dla obu retoryka, mimo iż Chiny oficjalnie podtrzymują swoje stanowisko o współpracy wolnej od kwestii politycznych i ideologicznych. Niemniej jednak, zarówno BRI, jak i SzOW wyraźnie odwołuje się do starożytnego Jedwabnego Szlaku, którego Chiny były punktem początkowym, a w drugą stronę – docelowym.

Retoryka Jedwabnego Szlaku – ukuta jeszcze w latach 90. – ma na celu czerpanie z tradycji kontaktów handlowych i kulturowych, które trwały przez wieki, przynosząc obopólne korzyści (Dadabaev 2018). Konotacje z Jedwabnym Szlakiem są uzasadnione historycznie w przypadku rozwijania relacji z Azją Centralną, Bliskim Wschodem i Europą Południowo-Wschodnią w ramach umów bilateralnych, BRI czy też SzOW (w państwach zrzeszonych). W tych rejonach, zwłaszcza w Azji Centralnej, retoryka wspólna z SzOW niewątpliwie ma na celu „oswojenie" zarówno elit politycznych, biznesowych, jak i społeczeństw z nową inicjatywą chińską, która nie tylko ma *stricte* biznesowy charakter, ale i stawia państwa regionu w pozycji terytorium tranzytowego, marginalizując ich znaczenie w całej instytucji. W tym przypadku jednak, odwołując się do wspólnej dla BRI i SzOW idei Jedwabnego Szlaku i podkreślając wspólne fundamenty obu instytucji, Chiny oczekiwały również, że państwa Azji Centralnej będą chętniej angażować się we współpracę gospodarczą z Chinami w ramach SzOW jako tej organizacji multilateralnej, której państwa te są ważnymi członkami z prawem weta.

O ile retoryka Jedwabnego Szlaku może mieć znaczenie dla państw leżących wzdłuż jego historycznych dróg, o tyle w przypadku państw docelowych na odległych krańcach Europy, w Afryce czy Amerykach wydaje się być nieuzasadniona, zwłaszcza w kontekście oceny SzOW. Dla większości zachodnich analityków SzOW jest organizacją polityczną, zajmującą się kwestiami bezpieczeństwa w regionie, natomiast idea

Nowego Jedwabnego Szlaku i integracji gospodarczej jest atrybutem BRI. Dla zachodnich graczy to, co może zmienić ocenę działań SzOW, to przede wszystkim rozszerzenie członków organizacji w 2017 roku, m.in. o Indie, powszechnie uznane państwo demokratyczne, bardzo istotną siłę polityczną w Azji i realną przeciwwagę dla Chin w polityce regionalnej i międzynarodowej. Rozszerzenie to, bardziej niż wspólne elementy z BRI, pokazuje, że Chiny – w SzOW i poza nią – są odpowiedzialnym członkiem wspólnoty międzynarodowej, kierującym się ważnym interesem regionalnym ponad historycznymi i politycznymi podziałami.

4. Zakończenie

Choć obie inicjatywy, SzOW oraz BRI, łączy wiele elementów – takich jak odwoływanie się do wspólnych tradycji i historii, kluczowa rola państw Azji Centralnej w zapewnieniu sobie sukcesu, jak również projekty BRI rozpoczynane jako SzOW – to jednak wpływ BRI na rozwój SzOW jest ograniczony. W dwóch najważniejszych dziedzinach działalności SzOW, na które BRI miało wpływ, czyli dalszej instytucjonalizacji inicjatyw gospodarczych i finansowych SzOW po 2013 roku oraz objęciu przez SzOW roli pośrednika w relacjach BRI-EAEU, działania SzOW pozostały w sferze deklaracji i nie miały dalszych konsekwencji. Prawdopodobnie największą „stratą" dla SzOW jest niewykorzystanie potencjału organizacji jako platformy do negocjacji pomiędzy BRI a EAEU.

Na pewno jednak inicjatywa BRI, jej początkowa popularność i rozmach, przełożyły się na stosunkowo pozytywną ocenę działań Chin oraz samo SzOW w Azji (za wyjątkiem Indii). Świadczy o tym przede wszystkim liczba państw i organizacji aspirujących do rangi państw zrzeszonych. Największym skutkiem wizerunkowym, również z punktu widzenia państw zachodu, było jednak rozszerzenie SzOW w 2017 roku.

Mimo że wnioski z tego artykułu, jak i poprzedzająca je analiza, przedstawiają SzOW jako organizację nieskuteczną i powolną, jeśli chodzi o realne działania w regionie, natomiast charakteryzującą się ogromną liczbą spotkań, deklaracji i porozumień, to Chiny nie są jedy-

nym graczem odpowiedzialnym za nią. SzOW, choć zazwyczaj nazywana chińską organizacją, to w końcu organizacja multilateralna, obecnie mająca wśród swoich członków ważnych graczy (Indie, Rosja), o partykularnych interesach i prawie weta na głosowaniach w SzOW.

Bibliografia

Arun, B.S. (2018): What China wants: Indian companies in BRI. 01 October, retrieved from https://www.deccanherald.com/opinion/panorama/what-china-wants-indian-695654.html.

Baliszewski, T. (2013): Z Chin do Łodzi pociągiem. Od kwietnia funkcjonuje bezpośrednie połączenie towarowe. Retrieved from https://natemat.pl/82959,z-chin-do-lodzi-pociagiem-od-kwietnia-funkcjonuje-bezposrednie-polaczenie-towarowe.

Bailes, A., Dunay P. (2007): The Shanghai Cooperation Organization as a regional security institution. W: Bailes, A., Dunay, P., Pan, G. & Troitskiy, D. (eds.): *The Shanghai Cooperation Organization*, s. 1–29, SIPRI Policy Paper, 17, retrieved from http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubid=1063.

Dadabaev, T. (2018): *Silk Road* as foreign policy discourse: The construction of Chinese, Japanese and Korean engagement strategies in Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, 9(1), s. 30–41.

Dasgupta, S. (2018): India sticks to its own path, says no to China's Belt & Road initiative. 25 April, retreived from https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-sticks-to-its-own-path-says-no-to-chinas-belt-road-initiative/articleshow/63903471.cms.

Dillon, M. (2004): *Xinjiang – China's Muslim Far Northwest*. London: Routledge Curzon.

Germany criticizes Italy on decision to join China's Belt and Road Initiative (2019). 24 March, retrieved from https://www.dailysabah.com/europe/2019/03/24/germany-criticizes-italy-on-decision-to-join-chinas-belt-and-road-initiative.

Inauguration of Kamchiq Tunnel (2016). 09 July, retreived from https://railway-news.com/inauguration-kamchiq-rail-tunnel/.

Khalid, A. (2007): *Islam after communism. Religion and politics in Central Asia*. London: University of California Press.

Li, Z., (2006): Shanghai Hezuo Zuzhi yu Zhongya anquan hezuo fazhan pinggu (Shanghajska Organizacja Współpracy oraz rozwój współpracy z Azją Centralną w zakresie pokoju i bezpieczeństwa). *Taipingyang Xuebao* (Pacific Journal), 01, s. 54–58.

Millward, J. (2004): *Violent separatism in Xinjiang: a critical assessment*. Policy Studies 6, Washington: East-West Center.

Mohanty, J.K. (2006): *Terrorism and militancy in Central Asia*. Delhi: Kalpaz Publications/.

Moore, T.G. (2008): Racing to integrate, or cooperating to compete? Liberal and realist interpretations of China's new multilateralism. W: Wu, G., Lansdowne, H. (eds.): *China turns to multilateralism: foreign policy and regional security*, s. 35–50, London: Routledge.

Pan, G. (2004): China's anti-terror strategy and China's role in global anti-terror cooperation. *Asia Europe Journal (Singapore)*, 2, s. 523–532.

Perzyński, J. (2019): Jeden Pas i Jedna Droga. Xi Jinping to nie Święty Mikołaj. Retreived from https://biznesalert.pl/polska-jeden-pas-jedna-droga-chiny-jedwabny-szlak/.

PRC MOFA (People's Republic of China Ministry of Foreign Affairs) (2016): Xi Jinping and President Islam Karimov of Uzbekistan Jointly Attend Video Link Activity for the Opening of Angren-Pap Railway Tunnel. 23 June, retreived from http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1375398.shtml.

Pron, E. (2011): The killing of Bin Laden: policy implications for China. *China Policy Instiute: Policy Series*, Briefing, 69, retrieved from https://www.nottingham.ac.uk/iaps/documents/cpi/briefings/briefing-69-bin-laden-chinapolicy.pdf.

Satulbaldina, A. (2019): Nurly Zhol finishes first phase, as second phase to be presented in March". 14 March, retrieved from https://astanatimes.com/2019/03/nurly-zhol-finishes-first-phase-as-second-phase-to-be-presented-in-march/.

Schubert, J. (2017): New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO space or „noodles and meatballs in a breaking bowl". Retreived from http://russianeconomicreform.ru/wp-content/uploads/2017/08/New-Eurasian-Age-with-Chinese-Silk-Road-and-EAEU-in-SCO-Space-Update.pdf.

Sheehan, S. (2017): The Problem with China's One Belt, One Road Strategy. 24 May, retrieved from http://thediplomat.com/2017/05/the-problem-with-chinas-one-belt-one-road-strategy/.

President of Russia (2015): Sovmestnoye zayavleniye Rossiyskoy Federatsii i Kitayskoy Narodnoy Respubliki ob uglublenii vseobyemlyushchego partnerstva i strategicheskogo vzaimodeystviya i o prodvizhenii vzaimovygodnogo sotrudnichestva (Wspólne oświadczenie Federacji Rosyjskiej i Chińskiej Republiki Ludowej o pogłębianiu całościowego partnerstwa, strategicznej współpracy oraz promocji wzajemnie korzystnej współpracy). 08 May, retrieved from http://kremlin.ru/supplement/4969.

Xing, G. (1996): Zhongguo he Zhongya geguo – xin de guanxi (Chiny i wszystkie państwa Azji Centralnej – nowe relacje). *Dong'ou Zhongya Yanjiu* (Eastern European and Central Asian Research), 1, s, 58–64, 86.

Zhong, N. (2019): BRI offers blueprint for future of global economy, says Siemens president. 26 March, retrieved from http://www.chinadaily.com.cn/a/201903/26/WS5c99807ca3104842260b2887.html.

Streszczenie: Szanghajska Organizacja Współpracy (SzOW) powstała w 1996 roku jako wspólna odpowiedź ze strony Chin, Rosji oraz trzech republik Azji Środkowej na rosnące zagrożenie w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego w rejonie Azji Centralnej. W przeciągu kolejnych dwóch dekad SzOW stało się nie tylko istotnym gwarantem bezpieczeństwa w regionie oraz dialogu międzypaństwowego, ale stworzyło też szereg wewnętrznych instytucji specjalizujących się m.in. we współpracy gospodarczej oraz energetycznej. Chiny od samego początku istnienia SzOW były jej głównym mecenasem oraz gorącym zwolennikiem zacieśniania współpracy i rozszerzania organizacji o kolejne państwa członkowskie. Chiny były też autorem retoryki SzOW o Nowym Jedwabnym Szlaku, która to od 2013 stała się również lejtmotywem Inicjatywy Pasa i Drogi, stworzonej przez Państwo Środka w celu rozwijania współpracy ekonomicznej z krajami Azji i Europy.

Głównym zagadnieniem badawczym tej pracy jest odpowiedź na pytanie, jak SzOW zmieniła się pod wpływem Inicjatywy Pasa i Drogi. Problem ten będzie przeanalizowany pod kątem dwóch zagadnień. Po pierwsze, w jaki sposób Inicjatywa Pasa i Drogi wpłynęła na kierunek rozwoju SzOW? Po drugie, jaki wpływ na ocenę działań SzOW w społeczności międzynarodowej ma wspólna z Inicjatywą retoryka Jedwabnego Szlaku?

Słowa kluczowe: chińska polityka zagraniczna, instytucjonalizm, Azja Centralna, Inicjatywa Pasa i Drogi, Szanghajska Organizacja Współpracy

Shanghai Cooperation Organisation – development prospects and institutions of the SCO in the era of the Belt and Road Initiative

Summary: The Shanghai Cooperation Organization (SCO) was established in 1996 as a joint response from China, Russia and the three Central Asian republics to growing threats to international security in the Central Asia region. Over the next two decades, the SCO has not only become an important guarantor of security and inter-state dialogue in the region but has also created a number of internal institutions specializing in, i.a. economic and energy cooperation. From the very beginning of its existence, China was its main patron and a strong supporter of tightening cooperation and expanding the organization to include more member states. China was also the author of the SCO rhetoric regarding the New Silk Road, which since 2013 has also become the leitmotif of the Belt and Road Initiative (BRI) established by China to develop economic cooperation with Asian and European countries.

The main research issue of this paper is an answer to the question of how SCO has changed under the influence of the BRI. This problem will be analysed through two lenses: how has the Belt and Path Initiative influenced the direction of SCO development? And what effect does the rhetoric of the Silk Road have on international assessment of the SCO activities?

Keywords: Chinese foreign policy, institutionalism, Central Asia, Belt and Road Initiative, Shanghai Cooperation Organization

Malwina Waksmańska
University of Silesia in Katowice

The procedural principles in criminal proceedings in the Kingdom of Saudi Arabia and the Arab Republic of Egypt

1. The procedural principles

Long convinced that law is simply a set of rules, people frequently forget about the importance of principles of law. Safferling (2012: 378) indicates that law of criminal procedure is dominated by principles more than any other field of law.

This paper is intended to shed some more light on the issue of principles of law in the criminal procedure in the Kingdom of Saudi Arabia and the Arab Republic of Egypt.

The means of presenting this subject will be an analysis of legal principles in criminal procedure in Polish legal doctrine and then, an attempt to present particular legal institutions and legal provisions featured in specific legal acts that fulfil those principles in Saudi Arabia and Egypt. What is more, this matter cannot be discussed without introducing the background, namely legal systems that are currently in force in those two Middle Eastern countries.

The present study aims at displaying the problems connected with rendering the idea and importance of procedural principles in criminal proceedings, some level of paucity of coverage of this matter in Saudi Arabian and Egyptian legal doctrine and implementation of the procedural principles in the given countries in the context of coexistence of

distinct legal systems and differences occurring in those systems between Middle Eastern and Muslim countries, and Poland. Unfortunately, due to the limited space and time available for carrying out this study, only some of the procedural principles will be presented in a more detailed way.

The purpose of this study is not to comprehensively present each and every legal principle, since, taking into account the depth of this issue, this would be an impossible task, but to point out some similarities and differences that prevail in various legal systems in the contexts of legal principles.

This paper, albeit only preliminary, considers the problems of principles of law, especially the procedural principles in criminal proceedings. Such investigations have been already carried out; however, previous research in this field did not focus on procedural principles that may occur in the countries in the Middle East. Thus in order to discuss this issue I have chosen two contrasting Middle Eastern countries: the Kingdom of Saudi Arabia and the Arab Republic of Egypt.

1.1. The characteristics of procedural principles in criminal proceedings

First of all, the term *procedural principles* (also, *procedural rules*) in Polish legal doctrine is not understood unequivocally (Marszał & Zagrodnik 2017: 79).

From one point of view they are considered as directives. It means that they indicate a specific formula which should be a basis for the specified trial system—something that may be called a postulated formula. Those postulates which are addressed to legislator can be regarded as principles-ideas or postulates-formulas. They do not provide for any exceptions since they establish a group of ideal formulas that determine a general direction of particular solutions for the model (formula) of criminal procedure. In this sense, procedural principles may be designated by the name of principles in the abstract sense. It is important to say that those principles are not regarded as effective legal norms (Marszał & Zagrodnik 2017: 79–80).

On the other hand, a principle that may be binding, unlike the postulate, must be connected with a specific system of procedural criminal

law in a given country. Considered in this respect, it becomes an effective legal norm in this particular system of procedural criminal law. Therefore, it is a directive but arising from this indicated system. This kind of principles may be called procedural principles in a concrete sense (Marszał & Zagrodnik 2017: 80).

The abovementioned distinction shows that one simple definition of procedural principles or even principles of law does not exist. What is more, it is an arduous task to determine clear criteria which may form the basis for distinguishing procedural principles. Nevertheless, the system of principles of criminal procedure exists since those principles form the model of proceedings and they remain interdependent. But because there are many criteria of distinguishing those principles, the scholars are not unanimous in defining the system of principles (Marszał & Zagrodnik 2017: 82).

In literature there is lack of consensus of opinions among scholars in regard to the defining criterion that would be suitable for distinguishing legal norms which would constitute principles at the same time. Notwithstanding the above, we should bear in mind that it is crucial to create one system of principles characterizing the criminal procedure that would be organized and internally consistent (Cieślak 2011: 165).

Many scholars present various types of divisions and classifications. Some of them use the term *general principles of criminal procedure*. Dudka (2015: 130) enumerated the general principles of criminal procedure, but she explained that they have to comply with the specific conditions, namely they shall apply only to criminal proceedings, they shall settle matters of great importance for the procedural criminal law and they shall be applied to any typical situation in a typical criminal trial. On the other hand, Grajewski (2007: 59–139) enlisted the general principles based on the criterion of functionality. In contradistinction, basing on the criterion of generality, Cieślak (2011: 165–166) introduced the division into the general principles of the first and second degree. The group of first degree principles contains traditional principles such as constitutional-organizing and functional ones, while the second group includes the general principles which did not acquire corresponding antitheses and may be applied in other areas of law. Those include,

for instance, the principle of humanism, the principle of fairness, or the principle of accurate criminal reaction (Cieślak 2011: 165–166).

1.2. Procedural principles in Polish doctrine

Following the information presented above in the previous subsection, we may observe the difficulties in defining the procedural principles. However, for the purpose of this paper, amidst all the various classifications and categories distinguished that employ different criteria, one division will be presented in more detailed way, namely the division given by Zgryzek (2017: 83), who adopted two groups of principles—of first and second degree. Here, we will focus on functional principles. In this group, Zgryzek (2017: 79–141) differentiated the so-called *strictly procedural principles*. The principles were distinguished as follows:

- The principle of legalism;
- The principle of officiality;
- The principle of complaint;
- The principle of truth;
- The principle of concentration of evidence;
- The principle of the free assessment of evidence;
- The principle of direct examination of evidence by the judge;
- The principle of the presumption of innocence of the accused;
- The principle of the right of defence;
- The adversarial principle or the principle of *audi alteram partem*;
- The principle of a fair trial;
- The principle of openness;
- The principle of orality;
- The principle of speed of criminal proceedings.

According to the criterion of functionality, the aforementioned principles can be classified into four groups. The first one is connected with the initiation of legal proceedings, while the second group is related to hearing of evidence. The third one refers to the legal situation of an accused person during a criminal trial. Finally, the fourth group pertains to the form and the manner of conducting the proceedings (Zgryzek 2017: 83).

2. Sources of law

For better understanding of the problem discussed in this paper it is necessary to present the sources of law which prevail in specific countries. The legal systems prevailing in Saudi Arabia and Egypt differ significantly, which is crucial for the forming of criminal proceedings in those countries as well as applying procedural principles.

2.1. Sources of law in the Kingdom of Saudi Arabia

The main source of criminal procedural law in Saudi Arabia is the Law of Criminal Procedure—Royal Decree No. (M/2) introduced on 22 Muharram 1435 AH (26 November 2013). This legal act replaced the Royal Decree from 2001, which was the first statutory law regulating the criminal procedure in Saudi Arabia. Most of the provisions contained in this legal act do not regulate particular legal issues or the functioning of legal institutions of criminal procedural law in a specified and clarified manner. Needless to say, this creates the possibility of a broad interpretation of legal rules by the procedural authorities.

Saudi Arabia has other specific sources of law beside a few statutory acts, since the supreme law in force is Sharia law, which is a classical Islamic law. There are two main sources of Sharia, namely the Quran and the *Sunnah*. The Quran consists of 6342 verses, while only 225 verses refer to legal issues of which criminal law issues are presented in thirty verses. The jurisdiction and procedure itself are contained in thirteen verses only (Lippman 1989: 29–62). The content of the Quran is completed by the *Sunnah*, which is a collection of stories about Muhammad's life and his statements that were transmitted orally after his death (Czajkowska & Diawoł-Sitko 2012: 246). It is composed, among others, of *haditha* in which the interoperation of the Quran was made (Danecki 2011: 85–97).

2.2. Sources of law in the Arab Republic of Egypt

The Egyptian legal system is considered to be a civil law system. In other words, it is based on codified laws. The main source of criminal procedural law is the Code of Criminal Procedure enacted in 1950 (*Qanun al-Ijra'at al-Jina'iyyah*). It was based on the French model. As

noted by Reza (2007: 108), it was frequently amended and interpreted by various courts, especially the Court of Cassation (*mahkamah al-naqd*).

The Code does not contain any provisions which would clearly indicate that specific procedural principles should apply in Egyptian criminal proceedings. However, the legal provisions featured in the Code regulate in detail the course of criminal proceedings. In spite of the fact that the principles are not explicitly expressed in legal provisions, it does not mean that they cannot be derived from existing regulations.

3. The principle of a fair trial

The principle of a fair trial is a compelling example to discuss, because this principle is not only featured in various national legal acts, but, most importantly, it has been regulated by international legislation.

The fairness of procedure refers to the manner in which the statutory model of the criminal trial has been formed. There are particular ideas and values according to which criminal proceedings should be held. Collaterally, it should also be held in accordance with strictly procedural principles that shall be implemented throughout the criminal trial. The values adopted in a given procedure can be referred to as the rules of a fair trial and they establish standards for a fair proceeding (Skorupka 2017: 219).

3.1. The principle of a fair trial in the Republic of Poland

The discussed principle is featured in Article 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), which was adopted by the General Assembly of the United Nations on 19 December 1966. Poland ratified the Covenant in 1977. According to this article in the determination of any criminal charge against any person or of this person's rights and obligations in a suit at law, every person shall be entitled to a fair and public hearing by a competent, independent and impartial tribunal established by law. It was also indicated that all persons are equal before the courts and tribunals. Moreover, the relevant principle is regulated by Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, also known as the European Convention on

Human Rights (ECHR), which was adopted on 4 November 1950. The adoption of the ECHR was a milestone for European countries, since in this legal act the European Court of Human Rights was established. In 1992 Poland became a party to the Convention (Garlicki 2014: 88–89). Article 6 of the ECHR states as follows:

1. In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial in the interests of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice.
2. Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law.
3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:
    1. to be informed promptly, in a language which he understands and in detail, of the nature and cause of the accusation against him;
    2. to have adequate time and facilities for the preparation of his defence;
    3. to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require;
    4. to examine or have examined witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him;
    5. to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court.

The content of the provision of Article 6 (1) ECHR is similar to the provision contained in Article 45 (1) of the Constitution of the Republic of Poland according to which everyone shall have the right to a fair and public hearing of his case, without undue delay, before a competent, impartial and independent court.

As far as the principle of a fair trial is concerned, it undoubtedly incorporates several directives. First of all, there is a directive according to which the authorities conducting the proceedings should treat participants faithfully. Secondly, the authorities at any time are obliged to respect the dignity of the parties to the proceedings. Thirdly, procedural authorities must inform participants of their respective rights and obligations. Lastly, the proceedings should be conducted quickly by the authorities so that the matter can be settled within a reasonable time limit (Waltoś & Hofmański 2016: 336–337).

The enumeration of the aforementioned directives is important since they are reflected in many provisions of criminal procedural law. In other words, it means that they are featured in many legal acts. This is essential for understanding the importance of procedural principles and principles of law in general.

For instance, the manifestation of the principle of a fair trial can be found in Article 16 § 2 of the Code of Criminal Procedure according to which the authority (organ) conducting the proceedings is obligated, where appropriate, to advise the parties to the proceedings of their rights and obligations, also in situations when the legal statute does not stipulate this kind of duty appertaining to the authorities.

3.2. The principle of a fair trial in the Kingdom of Saudi Arabia

Saudi government made declaration that Saudi Arabia will rapidly become a party to the ICCPR; however, it is one of a few countries that has never signed nor ratified the Convention. Although the ECHR does not prevail in Saudi Arabia, the country has been a party to the Arab Charter on Human Rights (ACHR) since 2008. The ACHR was enacted in 2004 by the Council of the League of Arab States (Rishmawi 2009). The content of the Arab Human Rights Charter corresponds to the provisions on conducting a fair trial contained in the ICCPR (Human Rights Watch 2008).

According to Article 13 (1) of the ACHR every person has the right to a fair trial that affords adequate guarantees before a competent, independent and impartial court that has been constituted by law to hear any criminal charge against him/her or to decide on his/her rights or his/her obligations.

An example of implementation of the discussed principle may be Article 71 of the Law of Criminal Procedures—Royal Decree No. (M/2). The regulation included in this provision refers to the parties to the proceedings who should be notified of the date, time and place of the investigation proceedings.

To a certain degree it may prove that Saudi Arabia is not deprived of laws that protect conducting a fair trial. Regardless of the fact that some provision featured in the Law of Criminal Procedures may give the impression that such protection is appropriate and sufficient, Human Rights Watch (2008: 76–78) observed in its reports that the principle of a fair trial in criminal proceedings is not respected. The parties to the proceedings are not granted the same rights. To put it another way, there is a lack of equality between the parties. The non-profit organisation documented also the validation of binding legal provision—in most cases the accused are not informed about the charges or about their right of defence.

3.3. The principle of a fair trial in the Arab Republic of Egypt

The Arab Charter on Human Rights was supposed to guarantee the realization of specific principles; however, Egypt is not a party to the ACHR. Moreover, this country did not ratify this act. Consequently, referring to Article 13 of the ACHR is not possible in Egypt. Nevertheless, it does not signify that Egyptian legal system is completely devoid of any indications of the principles of a fair trial. In accordance with Article 96 of the Egyptian Constitution from 2014, the State should provide protection to victims, witnesses, accused and informants as necessary and pursuant to law.

In the case of compulsory measures such as apprehension, Article 36 of the Egyptian Code of Criminal Procedure may be an example of the implementation of the examined principle. In compliance with this article, the judicial officer should listen to the statement of an apprehended person immediately. If the apprehended person fails to present statement exonerating himself/herself, the judicial officer should report this to the competent Public Prosecution within 24 hours. Next, the Public Prosecution has 24 hours to question the apprehended person, then they have to order the arrest or release thereof. Also, according to Article 131

the investigating magistrate is obliged to interrogate the accused immediately. This provision imposes certain time limits on the authorities involved in this stage of the proceeding.

Another evidence of the principle of a fair trial may be found in the regulation contained in Article 40 according to which nobody can be arrested or incarcerated unless by virtue of a warrant. Of course, this kind of warrant must be issued by the competent authorities. In other words, Egyptian law bans false arrest.

4. The adversarial principle

Beside the fair trial, one of the principles regarding the manner in which the proceedings are conducted is the adversarial principle (principle of *audi alteram partem*). According to Zgryzek (2017: 117) it is one of the most important principles determining the structure of criminal process model. This principle prevails mostly in judicial proceedings.

The adversarial principle constitutes the directive of conducting the criminal proceedings in the form of a dispute between equal parties before an impartial court. The basis for the implementation of this principle is the inception (during the trail) of the procedural relation between at least three parties, which are a competent authority, a prosecutor (passive party) and a party accused (active party) (Waltoś & Hofmański 2016: 284; Zgryzek 2017: 118).

The manifestation of the adversarial principle is the existence of impartial and independent procedural authority before which a dispute is conducted and to which judicial settlement belongs (Murzynowski 1994: 171–173). A possible inequality between the parties should be moderated by the legislators by introducing various legal institutions, such as, for instance, presumption of innocence (Murzynowski 1994: 171–172).

4.1. The adversarial principle in the Republic of Poland

In the Polish criminal proceedings the adversarial principle does not occur in its complete scope. It results from the fact that the role of public plaintiff is taken by an authority of the state, which is a prosecutor who

has at her/his disposal administrative base and who can cooperate with the police. In this case the actual situation of the accused, even if someone has a defense attorney, is less advantageous than the prosecutor's situation (Zgryzek 2017: 117–118).

Murzynowski (1994: 182–183) argued that due to the adversariality it is possible to conduct a trial in a situation where each of the parties presents its arguments and suggestions as well as tries to influence the court. On the other hand, the court is aware that it functions in this particular situation and should weigh arguments of both parties before the settlement.

For instance, the adversarial principle was incorporated in Article 315 of the Code of Criminal Procedure. According to that provision, the parties can file a motion for conducting the action.

The principle opposite to the adversarial one is the inquisition principle. Just as the adversarial principle, it is not legally defined. This principle is derived from the analysis of legal provisions regulating the whole course of criminal trial, especially hearing of evidence (Skorupka 2017: 170). The inquisitorial character of proceedings is based on the assumption that all trial functions, prosecution, defense and settlement of a dispute belong to a judge, while the parties have actually no rights, and the accused is not even subject to proceedings and is not able to exercise her/his right to defense (Dudka & Paluszkiewicz 2015: 155).

4.2. The adversarial principle in the Kingdom of Saudi Arabia

Litigation is possible solely in a situation when the parties are equal and that equality, indeed, is an element of adversariality (Zgryzek 2017: 117). The analysis of the Saudi Arabian Law of Criminal Procedure raises some doubts whether the parties to proceedings actually have the same rights. The accused seems to be in a worse position compared to the public prosecutor (especially in contradistinction to Polish criminal proceedings). Furthermore, as has already been mentioned in the previous section, the adversarial principle relies on trilateral trial in which each of the subjects has its own specific functions. Disturbance of any of those functions results in a criminal trial that is not adversarial (Zgryzek 2017: 118). It can therefore be concluded that, although in the Law of Criminal Procedure some examples of adversariality manifesta-

tion can be found, this principle is not fully implemented, while the trial itself has an inquisitorial character.

The manifestation of the adversarial principle in the preparatory proceedings is Article 99 of the Saudi Arabian Law of Criminal Procedure. According to that provision, witnesses are examined separately but they can also be examined in the presence of the parties. During the examination, the parties can remark it as well as can appeal to an investigating officer to ask a witness questions in relation to the relevant issues of the case. The officer may refuse to ask an irrelevant or suggestive question.

In compliance with Article 73, during the investigation, the parties may file an application to an investigating officer; however, the officer has to issue a decision with ground for it. According to Article 74 if the decision was not issued in the presence of the concerned parties, it is an officer's duty to notify the parties about the decision within three days from the date of its issuance. It should be noted that the legislator omits some matters connected with this legal institution. It has not been indicated whether this kind of application is an evidence motion or other type of motion, such as motion for conducting the action. Furthermore, in the provisions it has not been stated whether the officer's decision is subject to complaint (and the parties have the right to file a complaint) or it is final. Nevertheless, the whole Saudi Arabian Law of Criminal Procedure seems to be rather vague, but this kind of inaccuracy should not happen during the proceedings and should not leave the parties feeling uncertain on the question of their rights.

Additionally, the law regulating criminal proceedings in Saudi Arabia enables a wide group of authorities to take procedural measures within the scope of investigation, which in general may influence the adversarial principle.

4.3. The adversarial principle in the Arab Republic of Egypt

In the case of the Egyptian Code of Criminal Procedure, the adversarial principle has been implemented in some legal provisions. During preparatory proceedings, the parties have the right to access documentation regarding the proceedings (Article 77 of the Egyptian Code of Criminal Procedure). While in the judicial proceedings, the manifestation of the adversarial principle can be a regulation featured in Article 271. Hearing

in the court starts from calling the parties to proceedings and witnesses. The accused is asked to give her/his name, surname, occupation, place of residence and date of birth. Next, the accused is charged on indictment or writ of summons. The prosecutor and the civil rights plaintiff then file their motions. After that, the accused is asked to enter a plea. If the accused is pleading guilty, the court may allow for that statement and deliver a judgement without hearing witnesses. Otherwise, the court shall hear the prosecution witnesses. First, they are examined by the prosecutor, then by a victim (injured party); thereafter, by the civil rights plaintiff. All these three subjects can re-examine the witnesses in order to clarify issues presented by those witnesses earlier during a trial. It should be emphasized that people involved in the proceedings have a number of rights which allow them to conduct a trial in a form of a dispute. For instance, according to Article 272, the prosecution witnesses are examined in the first place. Then, there is a hearing of defense witnesses who are first examined by the accused and her/his attorney, and then by the prosecutor, the injured person and the civil rights plaintiff. The accused and the attorney may hear a witness again in order to clarify the affairs presented by that witness during a hearing. Every participant in the proceedings has the right to file a motion for the second hearing of witness's testimony with the aim of clarification of the issues on which the witness testified.

5. Conclusions

All things considered, procedural principles are essential in the criminal procedure since they guarantee the protection of some basic rights. Although the classifications of those principles are not consistent, there are some criteria that allow legal scholars to distinguish particular principles and later, find in the legal provisions the manifestations thereof. This kind of approaching this matter is characteristic for Polish legal doctrine. In Poland the principles such as the principle of legalism or the principle of officiality are clearly featured in specific articles of the Code of Criminal Procedure. However, the situation is different in the case of other legal systems. Despite the fact that foreign legislation does

not contain legal provisions that would explicitly point out to certain provisions, it does not imply that in other countries there is a lack of those principles. Some provisions may be concerned as indications of procedural provisions. Nevertheless, we should not forget about the legal and cultural context which prevail in other countries. It would also be noteworthy to point to some issues that are connected with the compliance with the law. For instance, in Saudi Arabia the authorities constantly violate written legal acts (namely royal decrees) as well as the Sharia law.

Bibliography

Cieślak, M. (2011). *Polska procedura karna: podstawowe założenia teoretyczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Czajkowska, K., & Diawoł-Sitko, A. (2012). *Systemy polityczne wybranych państw Bliskiego Wschodu*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Danecki, J. (2011). *Podstawowe wiadomości o islamie*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Dudka, K., & Paluszkiewicz, H. (2015). *Postępowanie karne*. Warszawa: Wolters Kluwer.

Garlicki, L. (2014). *Polskie prawo konstytucyjne*. Warszawa: LexisNexis.

Grajewski, J. (2007). *Prawo karne procesowe – część ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.

Human Rights Watch (2008). *Precarious Justice. Arbitrary Detention and Unfair Trials in the Deficient Criminal Justice System of Saudi Arabia*. Vol. 20, no. 3E, United States of America.

Lippman, M. (1989). Islamic Criminal Law and Procedure: religious fundamentalism v. modern law. *Boston College International and Comparative Law Review*, vol. XII/ no. 1, 29–62.

Murzynowski, A. (1994). *Istota i zasady procesu karnego*. Warszawa: PWN.

Reza, S. (2007). Egypt. In Bradley, C. M. (eds.), *Criminal Procedure. A Worldwide Study* (pp. 107–147), Durham: Carolina Academic Press.

Rishmawi, M. (2009). The Arab Charter on Human Rights. *Arab Reform Bulletin, Carnegie Endowment for International Peace*, 6 October. Retrieved from https://carnegieendowment.org/sada/23951.

Safferling, C. (2012). *International Criminal Procedure*. Oxford: Oxford University Press.

Skorupka, J. (2017). *Proces karny*. Warszawa: Wolters Kluwer.

Waltoś, S., & Hofmański, P. (2016). *Proces karny. Zarys systemu*. Warszawa: Wolters Kluwer.

Zgryzek, K. (2017). Zasady procesu karnego. In Marszał, K., & Zagrodnik, J. (eds.), *Proces karny* (pp. 79–141), Warszawa: Wolters Kluwer.

List of legal documents

1. The Arab Charter on Human Rights dated 22nd May, 2004.
2. The Constitution of the Arab Republic of Egypt dated 18th January, 2014.
3. The Constitution of the Republic of Poland dated 2nd April, 1997, Journal of Laws no. 78, item 483.
4. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Journal of Laws 1993 no. 61, item 284.
5. Egyptian Code of Criminal Procedure dated 1950 – Law no. 150.
6. The International Covenant on Civil and Political Rights dated 19th December, 1966, Journal of Laws 1977 no. 38, item 167.
7. Polish Code of Criminal Procedure dated 6th June 1997, Journal of Laws no. 89, item 555.
8. Royal Decree no. (M/2) dated 22 Muharram 1435 AH (26th November 2013) – Law of Criminal Procedures of the Kingdom of Saudi Arabia.

Summary: The Polish legal doctrine indicates the existence of procedural principles (rules) in the Polish criminal proceedings. Those principles include, among others, the principle of legalism, the principle of officiality, the principle of a fair trial, the principle of the presumption of innocence of the accused and the principle of the right of defence. According to one of the criteria for the classification of those principles, one may distinguish principles related to the initiation of criminal proceedings, principles related to the taking of evidence, principles which refer to the form and manner of conducting proceedings and principles pertaining to the legal situation of the accused. However, this kind of scientific approach does not exist in the Middle East. Both the Code of Criminal Procedure of the Arab Republic of Egypt from 1950 and the Royal Decree of the Kingdom of Saudi Arabia from 2013—The Law of Criminal Procedure do not contain any provisions that would clearly indicate that certain procedural principles can be applied. However, it does not mean that some of the criminal procedural legal institutions introduced in the given countries do not guarantee the implementation of at least some of the procedural principles.

Keywords: principle of law, criminal procedure, Saudi Arabia, Egypt, fair trial, adversariality

Zasady proceduralne w postępowaniu karnym w Królestwie Arabii Saudyjskiej i Arabskiej Republice Egiptu

Streszczenie: Polska doktryna prawna wskazuje na istnienie zasad procesowych w polskim postępowaniu karnym. Zasady te obejmują m.in. zasadę legalizmu, zasadę oficjalności, zasadę rzetelnego procesu, zasadę domniemania niewinności oskarżonego oraz zasadę prawa do obrony. Według jednego z kryteriów kwalifikacji tych zasad, można wyróżnić zasady związane z wszczęciem postępowania karnego, zasady związane z postępowaniem dowodowym, zasady odnoszące się do formy i sposobu prowadzenia procesu jak również zasady odnoszące się do sytuacji prawnej oskarżonego. Tego rodzaju podejście naukowe nie istnieje jednak na Bliskim Wschodzie. Zarówno kodeks postępowania karnego Arabskiej Republiki Egiptu z 1950 r., jak i dekret królewski Królestwa Arabii Saudyjskiej z 2013 r. – Prawo postępowania karnego nie zawierają żadnych przepisów, które wyraźnie wskazywałyby na możliwość zastosowania pewnych zasad procesowych. Nie oznacza to jednak, że niektóre z instytucji prawnych postępowania karnego obowiązujących w tych krajach nie gwarantują zastosowania przynajmniej niektórych zasad proceduralnych.

Słowa kluczowe: zasada prawa, postępowanie karne, Arabia Saudyjska, Egipt, rzetelny proces, kontradyktoryjność

Redaktor
Aleksandra Kalaga, Michał Noszczyk

Projekt okładki
Tomasz Kipka

Redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta tekstów polskich
Marzena Marczyk

Łamanie
Alicja Załęcka

Wersją referencyjną publikacji jest wersja elektroniczna
Publikacja na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

https://orcid.org/0000-0003-4815-3404
Oriental Meetings in Sosnowiec : Language, Literature, Society / red. Katarzyna Bańka-Orłowska. - Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021

https://doi.org/10.31261/PN.4005
ISBN 978-83-226-4004-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Arkuszy drukarskich: 10,25. Arkuszy wydawniczych: 9,5. PN 4005.

Egzemplarz bezpłatny

ISBN 978-83-226-4004-3

9 788322 640043

Więcej o książce